

Δίδος ΘΕΜΙΔΟΣ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

- I. *Ἱστορικὸν διόγραμμα τῆς Ἠπείρου*
- II. *Ἡ πρὸς ἀποδημίαν κίνησις καὶ τὰ αἰτιά της.*
- III. *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ρεύματος τῆς ἀποδημίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους.*
- IV. *Τὰ περὶ τὴν ἀποδημίαν ἔθνη καὶ ἔθιμα καὶ ὁ κύκλος τῶν τραγοιδιῶν τῆς ξενιτεῖας.*

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

“ἩΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,,
ΑΘΗΝΑΙ 1958

Λ
139

ΔΙΔΟΣ ΘΕΜΙΔΟΣ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

2
151

- I. 'Ιστορικὸν διάγραμμα τῆς Ἠπείρου.
- II. Ἡ πρὸς ἀποδημίαν κίνησις καὶ τὰ αἰτιά της.
- III. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ρεύματος τῆς ἀποδημίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους.
- IV. Τὰ περὶ τὴν ἀποδημίαν ἥθη καὶ ἔθιμα καὶ ὁ κύκλος τῶν τραγουδιῶν τῆς ξενιτείας.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

τ

“ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,,

ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. Α. 139
Α. Μ. 2395

Α 1 - 1958

ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. Α. 139
Α. Μ. 779

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΙΟΑΝΝΙΝΩΝ

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ
εις τὰς ἡρώιδας μητέρας
τῆς «Εὐάνδρου Ἡλείου»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δέν είναι ἀποτέλεσμα τῶν γενεαλογικῶν μου μόνον δεσμῶν μετὰ τῆς «εὐάνδρου Ἡπίρου» ἡ παροῦσα μελέτη καί τὸ ἐνδιαφέρον μου διὰ τὴν προαιωνίαν αὐτὴν πρώτην ἐστίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν «Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαίαν» ὡς ἀποκαλεῖται αὕτη ὑπὸ τῆς μεγαλοφυοῦς διανοίας τοῦ Ἀριστοτέλους, δέν προέρχεται ἐκ τῆς αἰσθηματικότητος αὐτῆς, μολονότι καί ταύτης ἀπολύτως δεδικαιολογημένης. Ἡ ἀνάγκη περισσότερον νὰ ἐρευνηθῆ πληρέστερον ἡ ἑλληνικὴ αὕτη περιοχὴ, ἣτις ἔχει ἀγνοηθῆ καί παραμεληθῆ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, μὲ ὠδήγησεν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης λαογραφικῆς μελέτης, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ παράσχω κἀγώ, ὁση μοι δύναιμι, τὴν συμβολὴν μου εἰς τὸ μεγίστης ἐθνικῆς σκοπιμότητος τοῦτο ἔργον, ὅπερ καθίσταται ἐθνικὸν καθήκον, λόγῳ τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τῆς ἀκριτικῆς αὐτῆς περιοχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, περὶ τὴν ὅποίαν ἠγέρθησαν μάλιστα πολλοὶ σκόπιμοι καί ὑποβολιμαῖαι ἀμφισβητήσεις ὑπὸ διαφόρων ἀδαῶν τῆς ἱστορίας ἢ ἐνσυνειδήτων διαστρεβλωτῶν αὐτῆς, κυρίως ξένων, προσωπικοτήτων.

Ἡ Ἡπειρος παροσιάζει σπουδαῖον ἐνδιαφέρον ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων διὰ τὸν ἐπιστήμονα καί τὸν ἀνήσυχον ἐρευνητὴν. Καί θὰ θεωρήσω ἐμαυτὴν λίαν εὐτυχῆ, ἐὰν συντελέσω πως εἰς τὴν διαφώτισιν μικροῦ μέρους ἢ μιᾶς πλευρᾶς τῶν πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν καί ἄλλων, ἐπιστημονικῆς ὑφῆς, προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς περιοχῆς, πρωτοπόρου εἰς πάσας τὰς ἱστορικὰς περιπετείας καί ἀνατάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Πράγματι. Ἡ Ἡπειρος, ἀποτελέσασα τὴν πύλην εἰσόδου τῶν ἑλληνικῶν φύλων εἰς τὸν γνωστὸν μετέπειτα ἑλληνικὸν χῶρον καί καταστάσασα πρωτίστη ἐστία τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν αὐτῇ τῶν Ἰώνων, τῆς πρωτοπορείας αὐτῆς τῶν

Ἑλλήνων, καὶ θραδύτερον τῶν Δωριέων, ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἠκολούθησε πάσας αὐτοῦ τὰς περιπετείας καὶ ἐν κινδύνοις πολλάκις ἐστήριξε τὴν ἔθνικὴν ἐπιβίωσιν του.

Ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς ἀκόμη, ἀντιπαλαίουσα κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάδμου ἤσκουν πλείον ἐπὶ τῶν Ἡπειρωτῶν διὰ νὰ κατέλθουν νοτιώτερον, κατέστη πρόμαχος τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον οἱ κυριώτεροι θρησκευτικοὶ χώροι τῶν Ἑλλήνων (Ἀχερουσία λίμνη, Ἀχέρων, Κωκυτός, Ἡλύσιον πεδῖον κλπ.), ἐκεῖ ἀνεπτύχθησαν αἱ βασικαὶ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου δοξασαὶ των, ἐξ αὐτῆς προέρχονται πλείστα ἑλληνικὰ φύλα (Αἰνιᾶνες, Περραιβοί, Θεσσαλοί, Δρύοπες, Βοιωτοὶ κλπ.), ἐν Δωδώνῃ ὑπῆρχε τὸ ἀρχαιότερον καὶ πλέον σεβαστὸν μαντεῖον τῶν Ἑλλήνων, ἐν Ἀπολλωνίᾳ ἦνθισε ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαιοκρατίας καὶ ἐκεῖ ἐστηρίχθη ἢ κατὰ τῶν Φράγκων Στυροφόρων ἀντίστασις ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπέρου. Ἐκεῖ ὁ Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, ἡγούμενος τῶν Σουλιωτῶν τῷ 1612, ἠναψετῆς ἐλευθερίας τὴν δᾶδα, ἣτις δὲν ἔσβυσε μέχρι τοῦ 1821, ὅτε οἱ Σουλιῶται, κρατοῦντες ἐν ἐγρηγόρει τοὺς « Ἀ ρ μ α τ ω λ ο ὄ ς », καὶ « Κ λ έ φ τ ε ς » τῆς Πίνδου, ἀπετέλεσαν τὴν πρωτοπορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐκεῖθεν ἐξεπορεύθησαν οἱ Μεγάλοι τοῦ Γένους Διδάσκαλοι καὶ οἱ Μεγάλοι Ἐθνικοὶ Εὐεργεταί, οἵτινες διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πλοῦτους των συνετέλεσαν εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ὑποδούλου ἔθνους καὶ τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἀνόρθωσιν.

Οὕτως ἡ Ἡπειρος ἀπετέλει τὸν παλμὸν τῆς καρδίας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ περιοχὴ ὅμως αὕτη, κατ' ἐξοχὴν ὄρεινὴ, δὲν ἠδύνατο νὰ διαθρέψῃ τὸν πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ παρὰ τὴν ἀγάπην τῶν Ἡπειρωτῶν πρὸς τὴν γενέτειράν των, ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς παρετηρήθη διαρροὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρὸς ὄλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, δημιουργηθέντος οὕτω σταθεροῦ ἀ π ο ὄ η μ η τ ι κ ο ὕ

ρ ε ύ μ α τ ο ς , τὸ ὁποῖον ἀπ' αἰώνων συνεχίζεται, ἐνισχυθὲν κατὰ καιροὺς καὶ ἀπὸ τὰς ξενικὰς ἐπιδρομὰς.

Ὁφείλομεν, ὅμως, νὰ κάμωμεν μίαν παρατήρησιν. Οἱ Ἑπειρῶται, ἐὰν κατέστησαν τόσοι ἀξιοὶ τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἔθνους καὶ ἐὰν προσέδωσαν ἐπαξίως εἰς τὴν γενέτειραν αὐτῶν τὸ εὖσημον τῆς «εὐάνδρου Ἑπείρου», τοῦτο ὀφείλεται ἐν πολλοῖς οὐ μόνον εἰς τὴν ἐγνωσμένην φιλοπατρίαν των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πείραν τοῦ ὄδυσσειακοῦ των πνεύματος.

Πράγματι, θὰ ἤδυνάμεθα νὰ παρομοιάσωμεν πάντα Ἑπειρώτην πρὸς ἓνα Ὀδυσσεά. Τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους τῆς πατρίδος του δὲν τοῦ παρέχει καμμίαν ὕλικὴν ἰκανοποίησιν καὶ ὄνειρον παντὸς Ἑπειρώτου εἶναι ἢ ἐν τῇ ξένῃ ἀναζήτησις τῶν ὕλικῶν μέσων τῆς ζωῆς του, οὐχὶ ὅμως καὶ τῶν συναισθηματικῶν του ἀπολαύσεων. Διότι ὁ Ἑπειρώτης, βαθύτατα ἀγαπῶν τὸν τόπον του καὶ ἔχων βαθύτατα ἐρριζομένην τὴν φιλοπατρίαν, ἐπιθυμεῖ ν' ἀπολαύσῃ τὰ κτηθέντα ἀγαθὰ εἰς τὴν γενέτειράν του καὶ μὲ τὸν πλοῦτον του, κτηθέντα διὰ τῆς παρομιώδους ἐργατικότητός του, καὶ μὲ τὴν πείραν τῆς ὄδυσσειακῆς του ζωῆς, ἐπιθυμεῖ νὰ ὀράσῃ εὐεργετικῶς. Ἡ φιλαλληλία, ὁ ἀνθρωπισμὸς καὶ ἡ χριστιανικότης εἶναι ἀρεταὶ ἐκπηγάζουσαι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ζωῆς τοῦ Ἑπειρώτου.

Ὅλοι οἱ Μεγάλοι τοῦ ἔθνους εὐεργέται ἦσαν κυρίως ἀπόδημοι Ἑπειρῶται. Διότι ἐκεῖ εἰς τὰς χώρας τῆς ἀποδημίας των ἐγνώρισαν τὴν πνευματικὴν καὶ ὕλικὴν πρόοδον, τὸν ἐν γένει πολιτισμὸν τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ διακαῆς των ἐπιθυμία ἦτο νὰ μεταφέρουν ὅ,τι εἶναι: χρήσιμον εἰς τὴν πατρίδα των, ὅ,τι θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ὕλικὴν ἀναγέννησιν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ ἔθνους των. Αἱ ἀγαθουργαὶ τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν δὲν βλέπομεν ποτὲ νὰ εἶναι: ἀσκοποὶ ἐνέργειαι μιᾶς ἀλαζονικῆς πράξεως, ἀλλὰ μιᾶς πράξεως θαλερᾶς κοινωνικῆς σκοπιμότητος, κοινωνικῆς ἀναγκαιότητος καὶ κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα φιλαλληλίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὑπὸ τῆς ὁποίας ἐνεπνέοντο ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ ἔθνικοι εὐεργέται.

Ἡ ἀποδημία κατέστησε τοὺς Ἑπειρώτας φιλοπροόδους καὶ

δημιουργικούς πόλλτας. Δέν θά εὔρωμεν ποτέ εἰς τοὺς Ἑπειρώτας Ὀδυσσεῖς τὸ πνεῦμα τῆς παλινδρομήσεως. Τὸ συντηρητικὸν ἀποταμιευτικὸν τῶν πνεῦμα δέν εἶναι προῖδον νοσηροῦ ἐγωϊστικοῦ ἀτομικισμοῦ. Εἶναι πείρα τῆς πολυετοῦς ὀδυσσειακῆς τῶν ζωῆς περὶ τὴν καλὴν καὶ ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ πλοῦτου.

Δυνάμεθα, ὁθεν, νὰ εἰπώμεν ἐν συμπεράσματι, ὅτι ἡ ἀποδημία τῶν Ἑπειρωτῶν ἀποτελεῖ μίαν σπουδαίαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν, ἣτις ἀπέβη ἐπ' ἀγαθῶν αὐτῶν τούτων, ἀλλά, κυριώτατα, ὑπὲρ τῆς μεγάλης ἡμῶν πατρίδος, τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ἡ πολιτικὴ, πνευματικὴ, ἠθικὴ, κοινωνικὴ καὶ ὕλικὴ ἀναγέννησις ὀφείλεται εἰς τοὺς μεγάλους ἀποδημοὺς τῆς Ἑπέρου.

Ἀνάλογα πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ καθημερινοῦ βιώματος τῆς ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν εἶναι καὶ τὰ δημιουργηθέντα περὶ αὐτὴν ἤθη, ἔθιμα, καὶ τὰ ἀδόξενα τραγοῦδια, τὰ ὁποῖα δύνανται συχνάκις νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν δραματικὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὰς τελευταίας σελίδας τῆς λαογραφικῆς μετ' αὐτῆς ἐργασίας ν' ἀντικρῶσῃ εἰκόνας ὑψηλῆς δραματικῆς συγκρούσεως, ὅπως εἶναι ὁ ἀποχωρισμὸς, ἡ ἀναμονή, ἡ βιοπάλη τῆς ξενιτειᾶς, οἱ καταπνιγόμενοι ἐρωτικοὶ καῦμοι, τὰ θάσανα καὶ αἱ πικρὰι τῆς ξενιτειᾶς, ἡ ὀδυσσειακὴ ἐπάνοδος καὶ ἄλλα βιώματα τῆς ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ πολλάκις θὰ ἐνθυμηθῆ παραπλήσια κείμενα τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐὰς συγχωρήσῃ, ὁμως, τὴν ὑπογράφουσαν, ἐὰν δέν ἐκατέρωθωσιν νὰ δώσῃ ἐν ὄλῃ αὐτοῦ τῇ πληρότητι, ἐλλείψει ἐπαρκῶν στοιχείων, τὸ βίωμα τῆς ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν, οἵτινες καὶ σήμερον διεσπαρμένοι εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου γονιμοποιοῦν διὰ τοῦ μόχθου καὶ τοῦ ἰδρώτος τῶν τῆν ξένην γῆν.

ΘΕΜΙΣ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ

Καθηγήτρια Φιλολογίας

Η ΑΠΟΔΗΜΙΑ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

I. Ἱστορικὸν διάγραμμα

Ἡ Ἑπειρος, ἡ παναρχαία καὶ προαιωνίως ἑλληνική αὐτὴ γῆ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα σημαίνει τὴν ἐκτεταμένην καὶ ἄνευ πέρατος ξηρὰν (ἐκ τοῦ ἄ+πέρας=ἄπερος=ἡπειρος), ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοῦ λυκαυγοῦς ἀκόμη τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀναφερομένη καὶ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ὡς Ἐπειρὴ εἰς τοὺς στίχους:

Γρηῦς Ἐπειραίη θαλαμηπόλος Εὐρυμέδουσα
τὴν ποτ' Ἐπειρῆθεν νέες ἦγαγον ἀμφ' ἑλισσαι».

Καίτοι ὑπὸ τοῦ Δημ. Ε. Εὐαγγελίδου εἰς τὴν μελέτην του «Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἐπείρου» (Ἀθῆναι 1947) διευτυπώθη ἡ γνώμη, ὅτι τὸ ὄνομα Ἑπειρος ἀνεφάνη περὶ τὸν ἕκτον π. Χ. αἰῶνα, ἐπειδὴ ὁ Ἐκαταῖος ἀναφέρει τὸν Ὀρικόνα, ὡς λιμένα τῆς Ἐπείρου καὶ ὁ Πίνδαρος τὸν Νεοπτόλεμον, υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς βασιλεύσαντα εἰς Ἑπειρον, ἐν τούτοις δεόν νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι τὸ ὄνομα Ἐπειρὴ, ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ Ὀμήρου, εἶναι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα τῆς πρώτης αὐτῆς ἐστίας τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Βεβαίως, ὁ ποιητὴς Παρθένιος ἀναφέρει μῦθον, καθ' ὃν ὁ Ἐχίων ἐκ τοῦ γένους τῶν Σπαρτῶν μετὰ τῆς κόρης τοῦ Ἐπείρου μετέβησαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Χαονίαν, ἀκολουθοῦντες τὸν Κάδμον καὶ τὴν Ἀρμονίαν, οἵτινες, ἐκδιωχθέντες ἐκ Θηβῶν, μετέβησαν, κατόπιν προσ-

κλήσεως καὶ ἐβασίλευσαν τοῦ ἔθνους τῶν Ἐγγέλεων τῆς Ἡπείρου, εὕρισκομένου εἰς πόλεμον μετὰ τῶν Ἰλλυριῶν, ἐπειδὴ τὸ μαντεῖον εἶχε γνωματεύσει, ὅτι θὰ νικήσῃ ἐκ τῶν δύο ἐμπολέμων τὸ βασίλειον ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἔχῃ βασιλέα τὸν Κάδμον καὶ τὴν Ἀρμονίαν. Ἐκεῖ ἀπέθανεν ἡ Ἡπειρος, τὴν ὁποῖαν ὑπερηγάπησεν ὁ θρυλικὸς βασιλεὺς τῆς Χαονίας Κίχυρος, καὶ ἐνεταφιάσθη εἰς τινὰ δρυμόν, ὅστις ἔλαβε τὸ ὄνομα τῆς Ἡπείρου, τὸ ὁποῖον βαθμιαίως ἐπεξετάθη εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν. Ἀλλ' ὁ μῦθος αὐτός, ἀναβιβάζων τὴν ὀνομασίαν εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν, ἔχει ποιητικὴν μόνον ἀξίαν.

Ἡ Ἡπειρος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς πρῶτον λίκνον τοῦ ἑλληνισμοῦ, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ γνωστὸς ἐκ Σταγειρῶν φιλόσοφος, ἀπεκάλει ταύτην «Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαίαν», ἐπεξηγῶν, ὅτι «Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῶον... ὠκοῦν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δὲ Ἕλληνες». Τὸν αὐτὸν δὲ χαρακτηρισμὸν κάμνει καὶ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὅστις εἰς τὴν «Γεωγραφικὴν Ὑφήγησιν» ἀναφέρει, ὅτι «Ἀρχέγονος Ἑλλάς Ἡπειρος».

Καὶ πράγματι. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς πορείας τῶν λεγομένων ἑλληνικῶν φύλων, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ βορρᾶ, ὡς εἶναι οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Δωριεῖς, τοὺς ὁποῖους ὁ Ἡρόδοτος ἀποκαλεῖ «ὑπερβορείους» καὶ οἴτινες, ὡς λέγει, ἔφερον τὰ ἱερὰ «δεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν» καὶ «πρώτους Δωδωναίους Ἑλλήνων δεκεσθαι», προκύπτει, ὅτι ἡ Ἡπειρος ἀπετέλεσε μίαν πρώτην ἐστίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι κατερχομένων Ἴωνων, ἀποτελούντων τὴν πρωτοπορείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ πρῶτον λίκνον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τοὺς Ἴωνας ἠκολούθησαν ἀργότερον οἱ Δωριεῖς,

ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Δυμῶνες ἐστάθμευσαν κατ' ἀρχὴν ἐπίσης εἰς Ἡπειρον, ἐξ ἧς μετὰ ταῦτα κατῆλθον εἰς νότιον Ἑλλάδα.

Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένη ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑποστηριζομένη ἄποψις, ὅτι ἡ Ἡπειρος ἦτο ἡ «Ἑλλάς ἡ ἀρχαία», ὡς ἀναφέρει ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετεωρολογικά» του καὶ ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος εἰς τὴν «Γεωγραφικὴν Ὑφήγησιν».

Βεβαίως, πρὸ τῆς ἀφίξεως εἰς Ἡπειρον τῶν λεγομένων φύλων τῆς Ἀρίας ράτσας (Ἰώνων, Δωριέων κ.τ.λ.) εἰς τὴν χώραν αὐτὴν κατῴκουν ἄλλοι προγενέστεροι λαοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν τμήματα τῶν λαῶν, οἵτινες κατῴκουν εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Κυρίως δὲ λαοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι γνωστοὶ ὡς κάτοικοι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου κατὰ τὴν προελληνικὴν ἐποχὴν, ἦσαν οἱ Πελασγοί, οἱ Κᾶρες, οἱ Λέλεγες καὶ οἱ Δρύοπτες καὶ τινες ἄλλοι, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν μεγάλην πελασγικὴν ὁμοεθνίαν, ἐκτεινομένην καὶ πέραν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, ὡς εἰς Μ. Ἀσίαν (Λυδοί, Μυσοί, Χεταῖοι - Χιτίτες, Λύκιοι κλπ.), εἰς τὴν Ἰταλίαν (Ἑτροῦσκοι), εἰς Κρήτην, Κυκλάδας, Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ ἄλλα παράλια τῆς Μεσογείου θαλάσσης, καὶ οἱ ὁποῖοι συνηγωνίζοντο τοὺς Φοίνικας πρὸ τοῦ ἔτους 2.000 π.Χ.

Ἡ παρουσία τῶν πελασγικῶν λαῶν ἐπὶ τοῦ μεσογειακοῦ χώρου, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, δὲν ἐπιβεβαιοῦνται μόνον ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν συγκεκριμένων πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τόσον τῶν Ἑλλήνων ὅσον καὶ τῶν Λατίνων. Εἶναι ἐνδιαφέρουσαι αἱ πληροφορίες αὗται, τὰς ὁποίας θὰ συνοψίσωμεν ἐνταῦθα ὡς διαφωτιζούσας τὸ θέμα ἡμῶν πληρέστερον.

Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτος ἀναφέρει, ὅτι «Πε-

λασγοὶ καὶ Κᾶρες πρῶτοι τὴν Εὐρώπην ᾤκησαν» καὶ ἀναμφιβόλως ἐννοεῖ τὴν μεσογειακὴν περιοχὴν τῆς Εὐρώπης, ἣτις ἦτο καὶ ἡ περισσότερον γνωστὴ.

Ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀρχηγὸς πολλῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν προϊστορικὴν Ἑλλάδα, ἦτο ὁ Πελασγός. Τοῦτο ἐπιβεβαιουῦται καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες διέσωσαν παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ οὕτω παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ οἱ ἀρχικοὶ βασιλεῖς πλείστων λαῶν τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς φέρουν τ' ὄνομα Πελασγός. Ἰσχυρότερος ὅμως καὶ ἐπιφανέστερος ὄλων φέρεται ὁ Πελασγός τῆς Ἀρκαδίας, ὅστις ἐπιστεύετο, ὅτι ἦτο αὐτόχθων, διότι εἶχε γεννηθῆ ἐκ τῶν σπλάχνων τῆς γῆς, ἵνα καταστῆ γένος τῶν ἀνθρώπων καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος.

«Ἀντίθεον δὲ πελασγικὸν ἐν ὑψικώμοισιν ὄρεσσι
Γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη».

Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει Πελασγοὺς εἰς τὸν Ἄθω καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὰς «Ἰκέτιδας» ἀναφέρει τὸν γηραιὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Πελασγόν, εἰς τὸν ὁποῖον κατέφυγεν ὁ Δαναὸς μετὰ τῶν πεντήκοντα θυγατέρων του, ὡς βασιλέα ἐκτεταμένου βασιλείου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ Ταινάρου ἔφθανε μέχρι τῆς Ἠπείρου:

Τοῦ γηγενοῦς γὰρ εἰμι Παλαίχθονος
ἴνις Πελασγὸς τῆσδε γῆς ἀρχηγέτης,
ἐμοῦ δ' ἀνακτος εὐλόγως ἐπώνυμον
γένος Πελασγῶν, τὴν δὲ καρποῦται χθόνα.
Καὶ πᾶσαν ἤραν ἦς δ' ἀγνός ἔρχεται
Στρυμών, τὸ πρὸς δύοντος Ἥλιου κρατῶ.
Ὅρῶμαι δὲ τὴν Περραιβῶν χθόνα.
Πίνδον τε τ' ἀπέκεινα, Παιόνων πέλας,

ἄρη τε Δωδωναῖα· συντέμνει δ' ὄρος
 ὑγρᾶς θαλάσσης· τῶν δε ἐπὶ τάδε κρατῶ».

Ὁ Στράβων ἀναφέρει Πελασγούς εἰς Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ ἄλλα μέρη καὶ θεωρεῖ, ὅτι ἦτο «ἀρχαῖον τι φύλον κατὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἐπιπολάσαν καὶ μάλιστα παρὰ τοῖς Αἰολεῦσι τοῖς κατὰ Θεσσαλίαν».

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, θεωρῶν, ὅτι οἱ Πελασγοὶ προήρχοντο κατ' ἀρχᾶς ἐξ Ἀρκαδίας τῆς Πελοποννήσου καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἐξηπλώθησαν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, πληροφορεῖ, ὅτι «ἦν δὴ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν γένος Ἑλληνικόν, ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον».

Ὁ Ὅμηρος ἐκφράζεται μὲ θαυμασμὸν διὰ τοὺς πρώτους αὐτοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες ἐσώζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ χρησιμοποιοεῖ τὸ ἐπίθετον «δῖος», τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον διὰ τοὺς θεοὺς, ἡμιθέους καὶ ἥρωας, ὅπως εἰς τοὺς στοίχους :

“ . . . . . ἐν μὲν Ἀχαιοὶ
 ἐν δ' Ἐπειοὶ κρητὲς μεγαλύτερες, ἐν δὲ Κύδωνες
 Δωριεὲς τε τριχάϊκες, ὅτι τε Πελασγοί»,

Καὶ οὕτω παρέχων τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρχον μεταξὺ ἄλλων καὶ Πελασγοὶ, ἐκφράζει συγχρόνως καὶ κάποιο συναίσθημα σεβασμοῦ ἐκ τοῦ γεγονότος προφανῶς, ὅτι ὁ λαὸς οὗτος εἶχε προηγμένον πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐδάνεισεν εἰς τοὺς Ἕλληνας καί, ὡς γνωρίζομεν, ἐκ τοῦ συγκερασμοῦ τῶν δύο πολιτισμῶν προέκυψεν ὁ περίφημος Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς.

Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον πολλοὶ πελασγικαὶ ἐστῖαι εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χῶρον. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ μέγιστος ἥρωας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου, δὲν ἦτο ἀρχηγὸς μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ πλείστων κατοίκων τοῦ Πελασγικοῦ Ἄργους,

ὡς ἐκαλεῖτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ Θεσσαλία. Ἄλλοτε πάλιν μᾶς τοὺς ἐμφανίζει εἰς Μ. Ἀσίαν ὡς γείτονες καὶ συμμάχους τῶν Τρώων, κατοικοῦντας τὴν Λάρισσαν τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ Θουκυδίδης ὁμιλεῖ περὶ παρουσίας πελασγικῆς ἐστίας εἰς Ἄθων τῆς Χαλκιδικῆς, ἄλλοι εἰς Σαμοθράκην κλπ. Τέλος δὲ ὁ Ἡρόδοτος πληροφορεῖ διὰ τῆς φράσεως «τῆς νῦν Ἑλλάδος πρότερον Πελασγίας καλουμένης», ὅτι ὀλόκληρος ἢ Ἑλλάς ἐκαλεῖτο προηγουμένως Πελασγία καί, κατ' ἄλλους, Πελασιῶτις.

Ὅστε, οὐδεμία ἀπορία εἰς τὸν ἐρευνητὴν διὰ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι ἡ Δωδώνη μετὰ τῆς ἱερᾶς φηγοῦ ὑπῆρξε «Πελασιῶν ἕδραν» ἢ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον, ὅτι τῶν Θεσπρωτῶν καὶ Μολοσσῶν εἰς ἀπροσδιόριστον ἐποχὴν, προφανῶς προϊστορικὴν, ἦρχεν ὁ Φαέθων, ὁ υἱὸς τοῦ Πελασοῦ ἢ τὸ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος γραφέν, ὅτι «Πολλοὶ καὶ τὰ Ἡπειρωτικὰ ἔθνη Πελασγικὰ εἰρήκασιν» ἢ ἀκόμη ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἡροδότου, ὅτι «ἐχρηστηριάζοντο ἐν Δωδώνῃ οἱ Πελασοί», οἱ ὅποιοι φέρονται καὶ ἰδρυταὶ τοῦ μαντείου τῆς Δωδώνης κατὰ τινάς, μολονότι αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πλουτάρχου δίστανται ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου ζητήματος, διότι ὁ μὲν πρῶτος ἀποδίδει τὴν ἰδρυσιν εἰς Αἰγυπτίαν ἰέρειαν, προερχομένην ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς τῶν Θηβῶν, ἣν ἐπώλησαν Φοίνικες ἔμποροι εἰς Θεσπρωτοὺς ναυτικούς, οἵτινες ἔπλεον εἰς τὰ φοινικικὰ παράλια, ὁ δὲ δεύτερος εἰς τὸν Δευκαλίωνα

Ἄλλως τε, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ ἄλλων ἀνθρωπολογικῶν παρατηρήσεων νεωτέρων ἐρευνητῶν δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη μεγάλη φυλετικὴ ἀπόστασις μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Πελασιῶν, δεδομένου, ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐθεώρουν τοὺς Ἑλληνας ἐξέλιξιν καὶ ἱστορικὴν συνέχειαν τῶν Πελασιῶν, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι μερικοὶ

ἐξ αὐτῶν τοὺς χαρακτηρίζουν «βαρβάρους».

Τὴν παρουσίαν, ἐν τούτοις, τῶν Πελασγῶν εἰς Ἡπειρον μαρτυροῦν ὄχι μόνον τὰ πελασγικὰ τεῖχη, ἀτινα παρατηροῦνται εἰς τὴν χώραν αὐτὴν, ὅπως εἰς τὴν Δωδώνην, Χιμάραν κλπ. ἀλλὰ καὶ πλεῖστα πελασγικὰ ὀνόματα, ἄλλα μὲν σωζόμενα μέχρι σήμερον π.χ. Θύαμις (ποταμός), Ἀῶος (ποταμός), Πίνδος, κλπ. ἄλλα δὲ ἀναφερόμενα ὑπ' ἀρχαίων συγγραφέων, π.χ. Ὠρωπός, Κελυδνός (ποταμός), Τράμπυα, Τριπόλισσοι, Λάρισσα, Ἐφυρα κλπ. κλπ.

Μετὰ τῶν Πελασγῶν ὑπῆρχον εἰς Ἡπειρον καὶ ἄλλα πελασγικῆς προελεύσεως φύλα, δηλονότι Κᾶρες, Λέλεγες, Δρύοπες, Τόσκοι κλπ, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν προελληνικὴν σύνθεσιν τοῦ λαοῦ τῆς Ἡπείρου.

Περὶ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Πελασγῶν ἐν Ἡπείρῳ δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας, πλεῖστοι δὲ ἀμφισβητήσεις ἔχουν ἐγερθῆ, ἰδίᾳ ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Γάλλος ἱστορικὸς κριτικὸς Ραούλ ἔχει ἀποφανθῆ, ὅτι οἱ Πελασγοὶ μετέβησαν εἰς Ἡπειρον περὶ τὸν δέκατον ἕκτον π.Χ. αἰῶνα ἢ ὀλίγον πρότερον, ἐκδιωχθέντες ὑπὸ τῶν Ἰώνων καὶ Ἀχαιῶν ἐκ Πελλοποννήσου, μέχρι τῆς ὁποίας προωθήθησαν οἱ ἐν Ἡπείρῳ ἀρχικῶς εἰσβαλλόντες καὶ ἐγκατασταθέντες Ἴωνες, ὅποτε ἀφίνεται νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι εἰς Ἡπειρον ἐγκατεστάθησαν ἀρχικῶς οἱ Ἴωνες καὶ βραδύτερον οἱ Πελασγοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πελασγοκρατούμενας νοτιωτέρας περιοχάς, ὅπου τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἐνεφανίσθη βραδύτερον, ἐκτοπίσαν ἢ ἀφομοιῶσαν τοὺς Πελασγούς.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ ζήτημα, τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἀνευρέθησαν εἰς Ἡπειρον ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀκόμη καὶ τῆς νεολιθικῆς περιόδου, ὡς καὶ ἐπιγραφαὶ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ρίπτουσαι πλῆρες φῶς εἰς τὸ θέμα τῶν κατοίκων, οἵτινες εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Ἡπειρον.

Εἰς τοὺς ἀρχικοὺς λαοὺς τῆς Ἠπειροῦ, ἦτοι τοὺς Πελασγούς, τοὺς Κᾶρας, τοὺς Λέλεγας, τοὺς Δρύσπας καὶ ἀργότερον τοὺς Τόσκους, προσετέθησαι περὶ τὸ ἔτος 2000 π. Χ. οἱ Ἴωνες, οἱ «ὕπερβόρειοι» τοῦ Ἡροδότου, οἵτινες εἰσῆλθον διὰ τῆς Ἠπειροῦ εἰς τὸν ὑπόλοιπον ἑλληνικὸν χῶρον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θάλασσα, ἡ περιβρέχουσα τὴν Ἠπειρον, καλεῖται Ἰόνιον πέλαγος.

Ἐκ τῆς ἐπιμιξίας τῶν Πελασγικῶν φύλων καὶ τῶν Ἰώνων εἰς Ἠπειρον, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ἐδημιουργήθησαν οἱ Αἰολεῖς (=ἀνάμικτοι, ποικίλοι), ἔκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐξετεπίσθησαν ὑπὸ τῶν Δωριέων καὶ ἠκολούθησαν τοὺς Αἰολεῖς τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν περιοχῶν, οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐγκαταστάσεώς των εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

Τέλος, ἐπεκράτησαν εἰς Ἠπειρον τὰ δωρικὰ φύλα, (Δυμᾶνες καὶ μέρος ἀπὸ τοὺς Ὑλλεῖς), οἵτινες διεμόρφωσαν καὶ τὴν τελικὴν φυσιογνωμίαν τῆς συνθέσεως τῶν λαῶν τῆς Ἠπειροῦ, ἔκ τῶν ὁποίων διὰ κατατμήσεως προέκυψαν ἄλλα μικρότερα ἠπειρωτικὰ φύλα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Θεόπομπον ἀνήρχοντο εἰς δέκα τέσσαρα, ἐξ ὧν ὁ Στράβων κατονομάζει τὰ ἕνδεκα, ἄλλ' ἐξ ἀνευρεθεισῶν εἰς ἀνασκαφᾶς ἐπιγραφῶν καὶ πληροφοριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἦσαν περισσότερα, ὑπερβαίνοντα τὰ πενήκοντα. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρομεν κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τοὺς Ἀβαντας, Αἰγεσταίους, Ἀθαμάνας, Ἀκαρνάνας, Ἀμβρακιώτας, Ἀμφιλόχους, Αἰθικας Ἀρκτάνας, Ἀμυνίους, Ἀμύντας, Ἀργυρίνους, Ἀτιντάνας, Ἀτεράργους, Ἀφείδαντας, Αὐταριάτας, Γενουσαίους, Δωνετίνους, Δεξαρίους, Δεξαμενοὺς, Δρύσπας, Δωδωναίους, Δόλοπας, Ἐλαιάτας, Ἐλλοὺς (ἢ Σελλοὺς), Ἐλλοπούς, Ἐλυμιώτας, Ἐγχέλεις, Ἐλινούς, Θεσπρωτοὺς, Κασσωπαίους, Κελαίθους, Κεστρίνους, Μαρδόνας, Μολοσσούς, Μύλακας, Ὀρέστας,

Πελαγονίους, Παρωραίους, Παραυαίους, Πλαρίους, Πρασαιβούς, Συλλίονας, Τάλλαρας, Τραγασσαίους, Τριπολίτσους, Τυμφαίους, Ὑπαιλόχους, Χαύνους, Χάονες, Ὑλλεῖς.

Τὰ ὄρια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθησαν τὰ ἡπειρωτικά αὐτὰ φύλα ἦσαν ἡ ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου πρὸς Ἀνατολὰς, τὸ Ἴόνιον πέλαγος πρὸς Δυσμὰς καὶ ὁ Ἀχελῷος ποταμὸς ἢ ἀργότερον ὁ Ἀμβρακικὸς κόλπος πρὸς Νότον. Τὰ πρὸς βορρᾶν σύνορα, ὅμως, παρουσιάζουν μερικὰς παραλλαγὰς, διότι ἐῶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Κλαύδ. Πτολεμαῖος κλπ.) ἐθεώρουν, ὅτι «ἀρχὰ Ἑλλάδος ἀπὸ Ὠρικίας» ἢ «ἐκ βολαὶ Ἀώου πέρατα Ἑλλάδος», ἄλλοι μεταγενέστεροι, ἰδίᾳ δὲ ὁ Στράβων, ἐτοποθέτουν τὰ ὄρια τῆς Ἠπείρου περὶ τὴν Ἐπίδαμνον (Δυρράχιον) καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν κατὰ μῆκος τῆς βυζαντινῆς ὁδοῦ Ἐγνατίας, ἣτις διήρχετο παραλλήλως πρὸς τὴν νοτίαν ὄχθην τοῦ Γενούσου (Σκούμπη) ποταμοῦ καὶ διὰ τῆς Θεσσαλονίκης κατέληγε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς Προκόπιος ἐθεώρει τὴν Ἐπίδαμνον τελευταῖον ὄριον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἠπειρος ἀπετέλει προαιωνίως ἀκριτικὴν περιοχὴν καὶ προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑφισταμένη ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τὰς ἐπιθέσεις τῶν βορείως τῆς Ἑλλάδος κατοικούντων βαρβάρων λαῶν καὶ δὴ τῶν Ἰλλυριῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάδμου ἤσκουν πίεσιν ἐπὶ τῶν Ἠπειρωτῶν διὰ συνεχῶν καὶ μακροχρονίων πολέμων, πρῶτοι δὲ ἐκ τῶν Ἠπειρωτῶν οἱ Ἐγχελάνες, (Ἐγχέλεις) ἀπέκρουσαν τὰς Ἰλλυρικὰς ἐπιδρομὰς, μετακαλέσαντες ἐκ Θηβῶν τὸν Κάδμον καὶ τὴν Ἀρμονίαν καθ' ὑπόδειξιν τοῦ μαντείου, ὡς καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον ἀναφέρομεν. Ἐκτοτε ἡ πίεσις τῶν Ἰλλυριῶν δὲν ἔπαυσε καὶ περίφημοι κατέστησαν οἱ ἀγῶνες τοῦ

βασιλέως τῶν Μολοσσῶν Ἀλκέτα κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἐπιδρομῶν, οἵτινες μετὰ τῶν αὐτόθι ἐγκατασταθέντων Ἀλβανῶν ὀλίγον βραδύτερον καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας κατέστησαν ἀληθῆς μάστιξ οὐχὶ μόνον διὰ τοὺς Ἡπειρώτας, ἀλλὰ καὶ δι' ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσέδυσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου, ὅπως καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἀνήκουν εἰς τὰ φύλα τῆς Ἀρίας ράτσας, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν διεθνή ὀρολογία, ἣτις ἐπεκράτησε μετὰ τὰς θεωρίας τοῦ Max Müller καὶ τοῦ κόμητος Jospeli de Combineau, οἵτινες, ἐν τούτοις, εἰς τὰς ἀπόψεις των συνήνησαν σφοδρὰς ἀντιδράσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξιν ἰδιαίτερας φυλῆς, τῆς καλουμένης Ἀρίας, παραδεχθέντες τελικῶς συγγένειαν πολλῶν γλωσσῶν ἐχουσῶν κοινὰς ρίζας, προερχομένας ἐκ μιᾶς ἀρχικῆς μητρὸς γλώσσης (Ἰαπετικῆς). Συνεπῶς οἱ Ἡπειρώται οὐδεμίαν παρουσιάζουν φυλετικὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, ἐφ' ὅσον προέρχονται ἐκ τῶν αὐτῶν βασικῶν ἐλληνικῶν φύλων (Ἰώνων, Δωριέων κλπ), οἵτινες συνθέτουν τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν.

Δεύτερον συμπέρασμα, ὅπερ προκύπτει, εἶναι ὅτι μεταξὺ Πελασγῶν καὶ Ἑλλήνων ὑπάρχει σταθερὰ ἔθνολογικὴ σχέσις, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν αἱ ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τὰ πορίσματα τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει ν' ἀγνοηθοῦν. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν ἐπίσης καὶ αἱ βιολογικαὶ ἀπόψεις τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κούμαρη, ὅστις ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς του σκοπιᾶς ὑπεστήριξε τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες εἶχον σχέσιν πρὸς τοὺς Πελασγοὺς καὶ ἦσαν κατ' εὐθείαν ἐξέλιξις αὐτῶν, παρὰ τὰς διεθνῶς παραδεδεγμένας ἀπόψεις, στηριζόμενας κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Max Müller.

Τρίτον συμπέρασμα εἶναι, ὅτι τὰ ἀρχικὰ φύλα τῶν

Πελασγῶν, Καρῶν, Λελέγων καὶ Δρυόπων, συγχωνευθέντα μετὰ τῶν Ἰώνων, ἀπετέλεσαν τοὺς Αἰολεῖς τῆς Ἠπείρου, οἵτινες ἐξετοπίσθησαν ὑπὸ τῶν κατερχομένων Δωριέων περὶ τὸ ἔτος 1150—1100 π. Χ. καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἠπείρου ἔλαβε σαφῆ δωρικὸν χαρακτήρα, κατατηθεὶς βραδύτερον εἰς μικρὰ ἀνεξάρτητα καὶ αὐτονομούμενα ἔθνη, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὴν ὀριστικὴν σύνθεσιν τοῦ ἠπειρωτικοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὴν μεγάλην ἐξόρμησιν τῶν Αἰολέων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, γνωστὴν εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς τρωϊκὸς πόλεμος, (περὶ τὸ 1150—1100 π. Χ.), τὸν ὅποιον τόσον ἔσοχα ψάλλει ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν «Ἰλιάδα» του, ἔλαβον μέρος καὶ οἱ Ἠπειρῶται Αἰολεῖς με εἴκοσι δύο πλοῖα ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Γουνέα, ἐκκινήσαντες ἀπὸ τὴν ἄγνωστον ὀμηρικὴν πόλιν Κύφον. Τοῦτο εἶναι μία ἀπόδειξις τῆς συνοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὁμοιογενοῦς ἐθνολογικῆς του συνθέσεως, διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐνώπιον τῶν ἐθνικῶν κινδύνων ἠνώοντο πάντοτε, καίτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς μικρὰ αὐτόνομα καὶ ἀνεξάρτητα βασιλεια, ἀντιμετώπιζον ἀπὸ κοινοῦ τοὺς ἀντιπάλους των καὶ γενικῶς ἐνήργουν ἀπὸ κοινοῦ, ἀκολουθοῦντες κοινὴν πορείαν καὶ δεχόμενοι τὴν αὐτὴν τύχην ἐπὶ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν περιπετειῶν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἠπειρῶται δὲν ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸν συναγεμὸν τῆς πρὸς Μ. Ἀσίαν κινήσεως τῶν Αἰολέων, τῆς γνωστῆς ὡς τρωϊκὸς πόλεμος.

Ἄδηλος εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν Ἠπειρωτῶν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν περὶ τὸ 1350 π. Χ. μετακίνησιν τῶν Αἰολέων τῆς Βορείου Θεσσαλίας πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον, γνωστὴν ὡς Ἀργοναυτικὴν ἐκστρατείαν, μολονότι οἱ ἥρωες τῶν Ἀργοναυτῶν μᾶς εἶναι ὀνομαστικῶς γνωστοὶ καὶ οὐδεὶς φαίνεται, ὅτι ἀντιπροσωπεύει εἰς αὐτὴν τὸ ἠπειρωτικὸν στοιχεῖον, τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι ἡ πρῶρα τῆς «Ἀργοῦς» κατεσκευάσθη ἐκ

ξύλου τῆς Ἱερᾶς Φηγοῦ τῆς Δωδώνης εἶναι μία μακρινὴ ἔνδειξις πιθανῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν.

Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν πνευματικὴν ἐνότητα τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ τὸν δεσμὸν αὐτῶν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἶναι ἡ τοποθέτησις τῶν κυριωτέρων θρησκευτικῶν χώρων τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν βασικῶν δοξασιῶν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου ἐν αὐτοῖς. Διότι, πράγματι, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐτοποθέτουν τὸ στόμιον τοῦ Ἄδου εἰς τὸν Ἀχέροντα ποταμὸν τῆς Ἑπείρου, ὅπου καὶ ἡ Ἀχερουσία λίμνη, δι' ἧς ὁ Χάρων ἐπὶ πλοιαρίου διεπόρθμευε τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν εἰς τὸν Ἄδην. Ἐκεῖ ὑπῆρχε ὁ Κωκυτός, τοῦ ὁποίου τὰ ρεῖθρα ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν δακρύων τῶν νεκρῶν, μεταμελημένων διὰ τὰς ἀνομίας των ἐπὶ τῆς γῆς ἢ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐπιγείου ζωῆς, τὰ ὁποῖα ἐξεχύνοντο εἰς τὸν Ἀχέροντα ποταμὸν, καθὼς καὶ τὸ Νεκρομαντεῖον, ἐξ οὗ οἱ νεκροὶ ἐλάμβανον προφητείας περὶ τῆς θελήσεως τῶν Θεῶν. Τέλος, ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ Ἡλύσιον πεδίον ὁ γνωστὸς παράδεισος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἄλλ' ὅ,τι εἶχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀρχεγόνου ἰδίᾳ ἑλληνισμοῦ, εἶναι τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης, τὸ ἀρχαιότερον καὶ πλεον σεβαστὸν παρὰ τοῖς Ἑλλησι, ἰδρυθὲν κατὰ τὸν Πλούταρχον ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ «Πελειάδες» πρόγονοι τῆς Πυθίας καὶ οἱ Σελλοὶ «ὑποφῆται», ὡς παρ' Ὀμήρῳ καλοῦνται οἱ μάντεις, προέλεγον τὰ μέλλοντα καὶ καθωδήγουν τὴν πνευματικὴν καὶ πρακτικὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Βεβαίως, ὁ Ἡρόδοτος ἀποδίδει τὴν ἴδρυσιν τοῦ Μαντείου εἰς Αἴγυπτίαν ἱερίαν τοῦ ἱεροῦ τῶν Θηβῶν, πωληθεῖσαν ὑπὸ ἐμπόρων Φοινίκων εἰς τοὺς Θεσπρωτοὺς ναυτικούς, οἵτινες περιέπλεον τὰ παράλια τῆς Μεσο-

γείου, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἐκ τῆς αἴγλης καὶ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἦσκει τοῦτο ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξ Ἠπειρου ὀρμώμενος, ἐπίσης, ὁ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος Ἔλλην, ἱδρυσε τὴν πόλιν Ἑλλάδα παρὰ τὴν Φθιώτιδα, ἐξ ἧς οὐ μόνον οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἔλαβον τὸ ὄνομα Ἑλληνες, ἀλλὰ βαθμιαίως διεδόθη καὶ ἐπεκράτησεν ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἐκ τοῦ Ἡροδότου πληροφορούμεθα, ὅτι πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐδέχθησαν τὰ ἱερά οἱ Δωδωνῆοι, τὰ ὁποῖα ἔφερον οἱ «ὑπερβόρειοι» ἐν Ἑλλάδι, «δεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν» καὶ ἀσφαλῶς ἐν προκειμένῳ ὑπονοεῖται ἡ εἰσαγωγή τοῦ δωδεκαθέου τῆς Ἀρίας ράτσας ἐν Ἑλλάδι, μολονότι ὁ Ἡρόδοτος εἰς ἄλλο σημεῖον θεωρεῖ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον εἰσηγητὰς τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ δεσμοὶ τῶν Ἠπειρωτῶν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου ἑλληνισμοῦ εἶναι πολλοὶ καὶ συνεχίζονται καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ἱστορικὴν του διαδρομῆν.

Κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους οἱ Ἠπειρῶται εὐρίσκονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ὀμοεθνῶν τῶν Ἑλλήνων, καίτοι ἡ περσικὴ ἀπειλὴ δὲν ἐστρέφετο ἀμέσως κατ' αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἀπέδειξαν, ὅτι ἐθεώρουν τὴν ἀπόκρουσιν τῶν βαρβάρων ὡς κοινήν ὑπόθεσιν ὄλων τῶν Ἑλλήνων. Καὶ βραδύτερον ἀμύνονται σθεναρῶς κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν.

Κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ὅστις διήρесе τοὺς Ἑλληνας εἰς δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα καὶ ἐπροξένησε τόσας καταστροφὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ Ἠπειρῶται, ἐνθουμούμενοι τὴν δωρικὴν τῶν προέλευσιν, τάσσονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἐπίσης δωρικῆς καταγωγῆς Σπαρτιατῶν καὶ καταστρέφουν τὴν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου πόλιν Στράτον πρωτεύουσαν τῶν Ἀκαρνάνων, οἵτινες τότε ἦσαν σύμ-

μαχοι τῶν Ἀθηναίων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀγῶνος ἐπικρατήσεως καὶ κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Μακεδόνων, οἱ Ἑπειρῶται εὐρίσκονται παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Μακεδόνων ὁμοεθνῶν αὐτῶν, καταβαλόντες βαρύν φόρον εἰς τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς των ἀλληλεγγύης διὰ τῆς ἐξαφανίσεως ἐβδομήκοντα ἡπειρωτικῶν πόλεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ πρωτεύουσά των Πασσαρών, ἡ Φυλάκη, ἡ Τέκμων καὶ τὸ Ὦρειον, καὶ διὰ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ διακοσίων χιλιάδων Ἑπειρωτῶν, πωληθέντων δούλων εἰς Ρώμην πράγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔπραξαν οἱ Ρωμαῖοι, οὔτε κατ' αὐτῶν τούτων τῶν Μακεδόνων, κυριωτέρων φορέων τοῦ κατὰ τῶν Ρωμαίων ἀγῶνος. Τόσον ἐφοβοῦντο καὶ τόσον ζωηρῶς ἐπεθύμουν οἱ Ρωμαῖοι τὴν ἐκμηδένισιν τῶν Ἑπειρωτῶν, οἵτινες, ἐκτὸς τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἐπαρουσίαζον καὶ ἀξιόλογον πνευματικὸν πολιτισμόν.

Πράγματι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀπολλωνία ἐμφανίζει ἀξιόλογον πνευματικὴν κίνησιν καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος εἰς τὸ «De bello Gallico» οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἀπέστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὰ ἀνώτατα πνευματικὰ ἰδρύματα τῆς Ἀπολλωνίας διὰ νὰ λάβουν ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ὅπως καὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἀριστοκρατία γενικῶς. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ κέντρον τοῦ βορειοδυτικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς ἐλάμβανον τὸ πνευματικὸν φῶς τῆς Ἑλλάδος ὅσοι δὲν ἠδύναντο νὰ παρακολουθήσουν τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος εἰς Ἀθήνας, εὐρισκομένας, ἄλλως τε, εἰς στάδιον σχετικῆς παρακμῆς τὴν περίοδον αὐτήν.

Ὁ Χριστιανισμὸς εὐρίσκει εἰς Ἑπειρον πρόσφορον ἔδαφος τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ παρατηροῦμεν, ὅτι εἰς τὴν Νικόπολιν καὶ τὰς παραλιακὰς πόλεις τῆς Ἑπείρου ἐνωρίτατα εἶχον συσταθῆ ἐπισκοπικαὶ ἔδραι, τῶν ὁποίων οἱ ἐπίσκοποι μετεῖχον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶ-

νος μ.Χ. εἰς τὰς διαφόρους τοπικὰς καὶ οἰκουμενικὰς συνόδους. Ἡ Δωδώνη δέ, κέτρον τῆς εἰδωλολατρείας μετέχει ἀπὸ τοῦ ἔτους 381 μ.Χ. εἰς τὴν τοπικὴν σύνοδον τῆς Ἐφέσου διὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῆς, ὅστις ὑπέγραψε εἰς τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, ὡς «ἐπίσκοπος Δωδώνης Παλαιᾶς Ἡπείρου Θεόδωρος».

Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σταυροφόρων, καθ' ὅς κατελήφθη καὶ διενεμήθη μεταξὺ αὐτῶν εἰς φέουδα ὀλόκληρος ἡ Ἑλλάς (1204 μ. Χ.) οἱ Ἡπειρῶται ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελὸν ἱδρυσαν ἴδιον κράτος ἑλληνικόν, γνωστὸν ἔκτοτε ὡς Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου μὲ πρωτεύουσαν τὰ Ἰωάννινα.

Σπουδαῖαι εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου πρὸς τὸ ἔθνος. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διέτρεχε τὸν μέγιστον κίνδυνον τοῦ ἐκφραγκισμοῦ, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ ρωμαλέα ἀντίδρασις τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, τὸ ὅποιον κατέλαβε μέγα μέρος τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος (Ἡπειρος, Θεσσαλία, Στερεὰ Ἑλλάς, Μακεδονία καὶ μέρος τῆς Θράκης) καὶ ὄχι μόνον ἀπεμάκρυνε τὸν ἄμεσον κίνδυνον διὰ τοῦ ἀδυσωπήτου καὶ ἀτέρμονος ἀγῶνος του κατὰ τῶν Φράγκων, ἀλλὰ διὰ τῆς αἰγλης του συνετέλει εἰς τὴν πνευματικὴν προσήλωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰ πατροπαράδοτα ἰδεώδη του. Μέγας ἀριθμὸς ἐπιφανῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν κατέφυγε τὴν περίοδον αὐτὴν εἰς τὴν Ἡπειρον (Ἰωάννινα, Πάργα κλπ), ὧν πολλὰ ἐπώνυμα διατυροῦνται καὶ σήμερον ἀκόμη.

Ἡ κατάληψις τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τούρκων πολὺ πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κων)πόλεως εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάληψιν καὶ τῆς Ἡπείρου τὸ ἔτος 1431 μ.Χ. Ἀλλ' ὁ ὀρεσίβιος οὔτος, φιλόπατρις καὶ φιλελεύθερος λαὸς τάχιστα ἠσθάνθη τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας καὶ παρὰ τὰ χορηγηθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ προνόμια πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑποταγῆς του, ἦτις ἄλλως ἦτο

ἀνέφικτος, λόγω τοῦ ὄρεινοῦ τοῦ ἐδάφους, ἀπεφάσισε ἐνωρίτατα τὴν ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Τὸ ἔτος 1612 μ.Χ. ὁ ἐπίσκοπος Τρίκκης Διογένης ὁ Φιλόσοφος, ἀποκαλούμενος δηκτικῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῶν ἀντιπάλων του Σκυλόσοφος, μετὰ μακρὰν ἀπουσίαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου ἦλθεν εἰς ἐπαφήν με ἐπιφανῆ πρόσωπα τῆς διεθνοῦς διπλωματίας, ἐπέστρεψε εἰς τὴν Ἑπειρον, ἐξ ἧς κατήγετο (ἐκ Παραμυθίας, ὡς βεβαιοῦται ὑπὸ τινων) καὶ συνεκάλεσεν εἰς τὸ Κοῦγκι τοῦ Σουλίου μυστικὴν διάσκεψιν ἀντιπροσώπων διαφόρων κρατῶν τῆς Εὐρώπης ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐξευρέσεως μέσων ἐκδιώξεως τῶν Τούρκων ἐξ Ἑλλάδος καὶ συνεπῶς ἀπομακρύνσεως τῶν Τούρκων ἐξ Εὐρώπης. Εἰς τὴν μυστικὴν αὐτὴν σύσκεψιν ἔλαβον μέρος καὶ πολλοὶ πολέμαρχοι τῶν Σουλιωτῶν, ἐνθουσιωδῶν συμπατριωτῶν τοῦ Σκυλοσόφου, οἵτινες ἤγειρον ἐπὶ ποδὸς πολέμου τοὺς πολεμοχαρεῖς πληθυσμοὺς τῶν περιοχῶν τοῦ Σουλίου τοὺς ὁποίους ὠδήγησαν εἰς τὴν κατάληψιν ἐν μιᾷ νυκτὶ τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, παρὰ τὰς διαφωνίας τῶν Εὐρωπαίων διπλωματῶν εἰς τὴν σύσκεψιν ἐκείνην, λόγω τῶν βουλιμικῶν διεκδικήσεων καὶ ἀρπακτικῶν διαθέσεων αὐτῶν ἐπὶ ἐδαφῶν τῆς Ἑλλάδος (ιδίᾳ τῶν Ἰσπανῶν, Βενετῶν κλπ) καὶ παρὰ τὸ ναυάγιον ἐνεκα τούτου τῆς συσκέψεως ταύτης. Ὁ ἐγκαταλειφθεὶς ἄνευ βοήθειας Σκυλόσοφος, ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, συνελήφθη καὶ ὠδηγήθη εἰς Κων)πολιν ὅπου ἐξεδάρη ζῶν.

Κατὰ τὸ ἔτος 1696 μ. Χ. Οἱ Ἑπειῶται ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν τοῦ Λιβερίου Κανακάρη ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὑποστηριζόμενοι ἀπὸ τοὺς Βενετούς, οἵτινες κατεῖχον τὰ παράλια τῆς Ἑπείρου. Καὶ ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις.

Εἰς τὰ Τζουμέρκα καὶ τὰ Ἄγραφα τῆς Πίνδου, ὅπως καὶ εἰς τὰ ὄροι τοῦ Σουλίου, τὴν ἐποχὴν αὐτὴν

ἀρχίζουν νὰ πυκνώνουν οἱ Ἄρματωλοὶ καὶ οἱ Κλέφτες, οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰ ὄρεινά των κρισφύγετα καὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἰδική των ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν περιοχῶν τὰς ὁποίας ἐλέγχουν, μὴ ἀναγνωρίζοντες τὴν ἐξουσίαν τοῦ κατακτητοῦ.

Ἐπικοὶ εἶναι οἱ ἀγῶνες τῶν Ἄρματωλῶν καὶ Κλεφτῶν, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ἠλεκτρίζουν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τὸν προετοιμάζουν διὰ τὴν μεγάλην ἐθνικὴν ἐποποιίαν τοῦ 1821 ἔτους μ.Χ., τὴν ζωὴν δὲ καὶ τὴν δρᾶσιν των ψάλλει ἡ δημώδης ποίησις εἰς τὰ ἀπαραμίλλου ὠραιότητος καὶ ρωμαλαιότητος κλέφτικα τραγούδια.

Εἶναι περιττὸν ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ἥπειρος διὰ τῆς Πίνδου, τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Χιμάρας ἔχει καὶ ἐν προκειμένῳ προεξέχουσαν ἡγετικὴν θέσιν.

Εἰς τὴν διατήρησιν ὁμως ἀγρύπνου τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ ἀσβέστου τῆς φλογὸς τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῶν ἱερῶν βράχων τῆς Ἠπείρου μεγάλως συνέτελεσαν καὶ τὰ ἔσοχα πνευματικὰ κέντρα τῆς Ἠπείρου κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα μ.Χ. εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδαξαν ἐπιφανεῖς Διδάσκαλοι τοῦ Γένους, ὅπως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Δούκας, ὁ Μπαλάνος, ὁ Ψαλίδας καὶ ἄλλοι εἰς τὰς περιώνυμους Σχολὰς τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Μοσχοπόλεως, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν ὄχι μόνον φωτεινοὶ φορεῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ πνευματικῶν παραδόσεων τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ φυτώρια ὅπου ἐκαλλιιεργεῖτο ἡ Ἐθνικὴ Ἀναγέννησις. Εἰς τὰς Σχολὰς αὐτὰς οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους ἐκράτουν ἀσβεστον τοῦ πνεύματος τὴν δᾶδα καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ἐσυνέχιζε τὴν τρισχιλιετῆ πνευματικὴν του παράδοσιν.

Διὰ τὴν Ἥπειρον καὶ ἴσως δι' ὅλοκληρον τὴν Ἑλλάδα ἀρχίζει μία νέα περίοδος ἀπὸ τοῦ 1788 ἔτους μ.Χ. διὰ τοῦ διορισμοῦ ὡς τοπάρχου τῶν Ἰωαννίνων τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ (Τεπελενλῆ), ἰσχυρᾶς φυσιογνω-

μία τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως. Ἡ ἔντονος αὕτη μορφή τοῦ μεγαλεπηβόλου καὶ φιλοδόξου Ἀλβανοῦ ἠγέτου, παγιώσαντος ἐν Ἠπειρῷ τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ μεγάλως συμβαλόντος εἰς τὴν περιστολὴν τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν Ὀθωμανῶν προκρίτων καὶ ἄλλων ἀξιωματούχων εἰς βάρος τῶν Χριστιανῶν, ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν τῶν ὁποίων εὐρίσκετο ὁ φίλαρχος οὗτος καὶ φιλόδοξος μωαμεθανός, ὅστις διείπετο, ἐν τούτοις, ὑπὸ πνεύματος ἀνεξιθρησκείας συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀπελευθερωτικῆς ἰδέας, ἣτις ἤρχισε νὰ ὠριμάζη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους, διότι ὁ Πάτερ — Κοσμᾶς εἶχε προετοιμάσει ἄρκετὰ τὸ ἔδαφος.

Οἱ Σουλιῶται τὸ ἔτος 1788 μ.Χ. ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν Ρώσων δι' ὑποσχέσεων καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Βενετῶν μὲ πολεμοφόδια καὶ χρήματα, ἤρχισαν ἔντονον ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπικαὶ ὑπῆρξαν αἱ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν.

Οἱ Σουλιῶται, συνεχίζοντες τὴν παλαιάν των πολεμικὴν παράδοσιν κατὰ τῶν Τούρκων, ἐστράφησαν ἀρχικῶς κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, ἐστίας τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως καὶ εἶτα ἐπεξέτειναν τὴν δρᾶσιν των πρὸς Παραμυθίαν, Μαργαρίτιον, Πάργαν καὶ Ἄρταν διὰ τῆς καταλήψεως δὲ πολλῶν διαβάσεων ἐπὶ τῶν Τζουμέρκων καὶ Βάλτου, αἵτινες ἦσαν περιοχαὶ τῶν Ἀρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν μεθ' ὧν συνειργάζοντο, ἐπέφερον μεγάλας δυσκολίας εἰς τὸν Ἀλῆ—Πασσᾶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀσκήσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας, διότι πᾶσαι αἱ περιοχαὶ αὗται περιῆλθον ὑπὸ τὸν ἔλεγχον αὐτῶν. Οἱ Σουλιῶται παρείχον ἀφειδῶς ὄπλα καὶ πυρομαχικὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐν πολεμικῷ συναγερμῷ εὐρισκομένας δυνάμεις τῶν κλεφτῶν τῆς Πίνδου. Καὶ οὕτω μεγίστη ἀναταραχὴ παρατηρεῖται εἰς τὴν Ἠπειρον.

Ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς ἔρχεται κατ' ἀρχὴν εἰς συμβιβασμὸν μετ' αὐτῶν, ἵνα κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἄσυδότην Ὀθωμανῶν προκρίτων, ἀλλὰ ταχέως ἠννόησε, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν. νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἐξουσίαν του, ἐὰν δὲν κατελάμβανε τὴν φωλεὰν τῶν Σουλιωτῶν, τὸ ὑπερήφανον Σοῦλι, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπιχείρησε τρεῖς ἐκστρατείας. Τὴν πρώτην ἐκστρατείαν ἐπραγματοποίησε κατὰ τὸ ἔτος 1792 μ.Χ., ἀλλ' ἀπέτυχε παταγωδῶς διαλυθέντες τοῦ ἐκ 10.000 Ἀλβανῶν στρατοῦ του, ὁ ἴδιος δὲ ἐσώθη μεταμφιεσθεὶς εἰς ἄρματωλὸν καὶ ἐπέστρεψεν ἔντρομος εἰς Ἰωάννινα. Τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν ἐπιχείρησε κατὰ τὸ ἔτος 1800 μ.Χ. καί, ὑποστὰς τεραστίαν φθοράν, παρητήθη προσωρινῶς τοῦ σκοποῦ του, διότι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποκόψῃ τὸν ἐφοδιασμὸν τῶν Σουλιωτῶν εἰς πολεμικὰ μέσα προμηθεύόμενα ὑπὸ τῶν Βενετῶν, οἵτινες εἶχον ἐπιτύχει τὴν ἐποχὴν αὐτὴν νὰ προσεταιρισθοῦν καὶ τὰ ὀθωμανικὰ χωρία τῆς περιοχῆς Μαργαριτίου (ἐξισλαμισθέντα κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸν περὶ τὸ ἔτος 1735 μ.Χ.) ἅτινα παρενεβάλλοντο μεταξὺ Σουλιωτῶν καὶ τῶν παραλίων περιοχῶν τῆς Πάργας, κατεχομένων ὑπ' αὐτῶν. Τέλος ἐπραγματοποίησε τρίτην ἐκστρατείαν τὸ ἔτος 1802 μ.Χ. καθ' ἣν συνεκέντρωσε περὶ τὸ Σοῦλι πολυάριθμα στρατεύματα, ὑπερβαίνοντα τὰς 40.000 καὶ ἐπολιόρκησε τοῦτο στενωπῶς. Ἡ δυσαναλογία αὐτῆς δυνάμεως, ἀποτελοῦσα μίαν τρόπον τινα ἐπανάληψιν τῆς ἐποποιίας τῶν Θερμοπυλῶν κατὰ τὴν εἰσβολὴν των Περσῶν, καθ' ἣν ἔλαμψε ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ τοῦ Λεωνίδα μετὰ τῶν 300 Σπαρτιατῶν, ἐπέφερε τὴν πτώσιν τοῦ Σουλίου, τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους 1803 μ.Χ. Διότι τὸ ἐπισιτιστικὸν πρόβλημα εἶχε μεταβάλει τοὺς Σουλιώτας, εἰς κινούμενα φαντάσματα καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποστέλλουν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, ἐγκατελείποντες τοὺς ἡρωϊκοὺς βράχους τοῦ Σουλίου.

Τραγική απέβη ἡ θέσις τῶν Σουλιωτῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου, ἀλλὰ καὶ ἡ θέλησις των νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι ἀκαταμάχητος.

Οὕτως ἓνα μέρος τῶν Σουλιωτῶν ἐκ 2.000 ἀνδρῶν μὲ ἀρχηγούς τὸν Φῶτον Τζαβέλλαν, Δῆμον Δράκον καὶ Τζίμαν Ζέρβαν διέφυγε πρὸς τὴν Πάργαν, ἀφοῦ ἔδωσε ἐν σκληρὸν μάθημα εἰς τὰ ἀλβανικὰ στίφη τοῦ Ἀλῆ.

Ἄλλο τμήμα τῶν Σουλιωτῶν ἐκ 1.000 ἀνδρῶν καὶ γυναικοπαίδων μὲ ἀρχηγούς τὸν Κίτσον Μπότσαρην καὶ Κουτσονίκαν, παραμείναντες εἰς Ζάλογγον κατόπιν ποραπειστικῶν διαβεβαιώσεων τοῦ Ἀλῆ—Πασσᾶ συνοδευομένων καὶ ἀπὸ δῶρα εἰς ἔνδειξιν φυλίας, μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Σουλίου ἐκυκλώθησαν ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀλῆ καὶ σκληρὰ συνήφθη μάχη, καθ' ἣν μέγα μέρος τῶν Σουλιωτῶν ἀπεδεκατίσθη, αἱ δὲ ἐναπομείνασαι Σουλιώτισσαι, διὰ μὴ πέσουν εἰς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ἀτιμωσιν, ἔστησαν τὸν περίφημον Χορὸν τοῦ Ζαλόγγου καὶ εἰς ἑκάστην στροφὴν αὐτοῦ μὲ τὰ τέκνα εἰς τὴν ἀγκάλην των ἔπιπτον εἰς τὸν χαινόντα κρημνόν, ἀποχαιρετῶσαι διὰ παντός τὰ ἐλεύθερα βουνὰ τῆς πατρίδος των, ὡς παραστατικά καὶ ὁ ποιητὴν ἀπεθανάτισε εἰς τοὺς στίχους του.

»Ἐχε λειὰ καῦμένε κόσμε, ἔχε γειὰ γλυκιά ζωὴ
καὶ σὺ δύστυχη πατρίδα ἔχε γειὰ παντοτινή.

Στὴ στεριά δὲν ζῆ τὸ ψάρι, οὔτ' ἀνθὸς στὴν ἀμμουδιά
καὶ οἱ Σουλιώτισσες δὲν ζοῦνε, δίχως τὴν ἐλευθεριά.

Οὕτως αἱ Σουλιώτισσαι ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα πὼς
νὰ ζοῦν καὶ πὼς ν' ἀποθνήσκουν οἱ ἄνθρωποι ἐλεύθεροι.

Ἐκ τῶν Σουλιωτῶν τοῦ Ζαλόγγου ἐσώθησαν ἑκατόν, ἐνωθέντες μετὰ τῶν εἰς Βουργαρέλι ἄλλων Μποτσαραίων, οἵτινες πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου εἶχον ἐγ-

κατασταθῆ ἐκεῖ. Τρίτον τμήμα δὲ τῶν Σουλιωτῶν, καταφυγῶν εἰς Ρηνιάσσαν, ἐγνώρισε τὴν τύχην τῶν Σουλιωτῶν τοῦ Ζαλόγγου. Καὶ ἐπὶ τοῦ Σουλίου παραμένει μόνον ὁ καλόγηρος Σ α μ ο υ ἤ λ, ὅστις, ἅμα τῇ εἰσόδῳ τῶν ἀλβανικῶν στιφῶν, θέτει τὸν δαυλὸν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην καὶ μετ' αὐτοῦ σύρονται ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς μονῆς Ἀγίας Παρασκευῆς καὶ οἱ βέβηλοι.

Οἱ ἐν Βουργαρελίῳ Σουλιῶται μετὰ τῶν γυναικοπαίδων τελικῶς κατέφυγον εἰς Μ ο ν ἦ ν Σ έ λ τ σ ο υ, πολιορκηθέντες ἐκ νέου ἐκεῖ καὶ μόνον ὁ Κίτσος Μπότσαρης διεσώθη μετὰ 55 ἀνδρῶν καὶ μιᾶς γυναικός, φθάσας εἰς Πάργαν, ἐξ ἧς διεπεραιώθη εἰς Λεύκη Κερκύρας, ἐνῶ ὁ υἱὸς του Κώστας συνελήφθη αἰχμάλωτος.

Ὁ Ἀλῆς τότε ἐστράφη κατὰ τῆς Πάργας, ἥτις διεξῆγε ἥρωικούς ἀγῶνας, καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Βενετῶν εὐρίσκετο ὑπὸ Ἀγγλικὴν προστασίαν, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ ὑποτάξῃ αὐτήν, τὴν ἐξηγόρασε παρὰ τῶν Ἀγγλων, καὶ οἱ Πάργιοι ἐγκαταλείψαντες ἔνδακρεις τὴν πατρῶαν γῆν μετηνάστευσαν ὁμαδικῶς εἰς Κέρκυραν καὶ Παξούς.

Ἦδη ὅμως οἱ Ἠπειρῶται ἤρχισαν, νὰ μιοῦνται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ Σ κ ο υ φ ᾶ (ἐξ Ἀρτης) καὶ Τ σ α κ ᾶ λ ω φ (ἐξ Ἰωαννίνων) συσταθεῖσαν «Φιλικὴν Ἐταιρίαν» τῇ συμμετοχῇ τοῦ ἐκ Πάτμου Ζάνθου, τοῦ Ἀναγνωστοπούλου κλπ. Οἱ Ἕλληνες τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀλῆ-πασσᾶ με ἐπὶ κεφαλῆς τὴν σύζυγόν του Βασιλικὴν Κοντοξῆ, τὴν περίφημη κ υ ρ ᾶ - Β α σ ι λ ι κ ῆ, καὶ τὸν Ι. Κωλέτην παίζουν σπουδαῖον ρόλον παρὰ τῷ Ἀλῆ, ὅστις εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἦλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Σουλτάνον, τοῦ ὁποίου τὰ στρατεύματα ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν τὰς περιοχὰς τοῦ κράτους του, παραλλήλως δὲ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐξερράγη εἰς Πελοπόννησον ὑπὸ τὸν Παπαφλέσσαν.

Ὁ Ἀλῆ-πασσᾶς συμμαχεῖ τότε μετὰ τῶν Σουλιω-

τῶν καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1820 μ.Χ. τοὺς ἐπανευκαθιστᾶ εἰς τὸ Σοῦλι, ἐξ οὗ οὗτοι ἐξαπολύουν ὑπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρην συντριπτικὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν Τούρκων εἰς Σαντοβίτσαν καὶ εἶτα εἰς Πέντε Πηγάδια, ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, εἰς φρούριον Ρηνιάσσης, ὅπερ κατέλαβε καὶ ὑπὸ Χρῆστον Τζαβέλλαν κατὰ τῶν ὀθωμανῶν Μαργαριτίου.

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ὕψωνε τὴν 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1821 μ.Χ. τὸ λάβαρον τῆς ἐλευθερίας εἰς Ἁγίαν Λαύραν οἱ Σουλιῶται ἐσυνέχιζον τὰς κατὰ τῶν Τούρκων ἐπιθέσεις ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ συντονιστοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας Χριστοφόρου Περραιβοῦ.

Ὁ Μαρκο - Μπότσαρης προσβάλλει τοὺς Τούρκους τὴν 4 Ἰουλίου εἰς Βαργιάδες, τὴν 14 Ἰουλίου εἰς Δραμεσοῦς, τὴν 17 Ἰουλίου τὸν Χουρσίτ εἰς Πλάκαν, ὅπου ἐτραυματίσθη καὶ ὁ ἴδιος, τὴν 24 Αὐγούστου εἰς Πέντε Πηγάδια, εἶτα εἰς Καμουζάδες, τὴν 12 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1821 εἰς Ἰμερέτι, ἀπελευθερώσας κυκλωθέντα εἰς Καραίσκον καὶ καταλαβὼν τὴν Παρηγορίτσαν δι' εἰσβολῆς εἰς Ἄρταν.

Οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Ἀλῆ - πασσᾶ πλέον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ προδίδουν τὸν Ἀλῆ καὶ προσχωροῦν εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ δὲ Ἀλῆς, ἀπογοητευμένος ποραδίδει τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων, ἀποσυρθεὶς εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Παντελεήμονος τῆς νήσου Ἰωαννίνων, ὅπου ἐφονεύθη τὴν 24 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1822 μ.Χ., ὑποβοηθῆσας διὰ τῆς ἀποστασίας του καὶ τοῦ ἀγῶνος του τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν.

Οἱ Σουλιῶται μόνοι πλέον ἐπιτίθενται τὴν 28 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1822 μ.Χ. κατὰ τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων, αἵτινες εἶχον κυκλώσει τὴν Ρηνιάσσαν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατέπλευσε τὴν 30 Μαρτίου ὑδραϊκὸς στολίσκος μὲ 300 Σπαρτιάτας ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, ἵνα ἐνισχύσῃ τοὺς Σουλιώτας, ἐξεγείρῃ τοὺς ἠπειρωτικούς πληθυσμούς καὶ συμ-

βάλῃ εἰς διατήρησιν τοῦ μετώπου Ἠπείρου.

Ἐπακολουθοῦν ἐπικάι μάχαι τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων μεταξύ 23 - 30 Μαΐου 1821. Τὴν 28 Ἰουλίου ὁ Ταχῆρ Ἀμπάζης καταλαμβάνει μέρος τοῦ Σουλίου, ἐνῶ ὁ Χουρσίτ κατευθύνεται πρὸς Θεσσαλίαν, ἵνα καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν νοτιωτέρων περιοχῶν, ἀφοῦ ὤρισε ἀντικαταστάτην του τὸν Ὁμέρ-Βρυώνην, ὅστις αἰφνηδιάσας τὸν Μᾶρκον Μπότσαρην καὶ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτον εἰς Πλάκαν ἐπροξένησε σημαντικὰς φθορὰς εἰς αὐτούς.

Τέλος, μάχη τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη κατὰ τὴν 3 Αὐγούστου εἰς Ἀγίαν Ἐλένην παρά τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχέροντος, καὶ τοῦ Λάμπρου Βεΐκου, τρομεροῦ πολεμάρχου τῶν Σουλιωτῶν, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν θανάσιμον τραυματισμὸν τοῦ Μαυρομιχάλη καὶ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Σπαρτιατῶν πρᾶγμα, ὅπερ συνετέλεσε εἰς τὴν χαλάρωσιν τοῦ μετώπου τῆς Ἠπείρου, πιεζομένου ὑπὸ ὑπερόγκου τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ μετ' ὀλίγον τὴν διαπεραίωσιν τῶν Σουλιωτῶν εἰς Κεφαλληνίαν, τὴν 28ην Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1823 μ.Χ. καὶ ἐκεῖθεν συμμετοχὴν των εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Ἡ ἥρωϊκὴ πόλις τοῦ Μεσολογγίου, ἀναπετάσασα τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, πολιορκεῖται στενῶς καὶ ὁ Μᾶρκο-Μπότσαρης, ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως, ἀποτελεῖ ἥρωϊκὴν αὐτῆς μορφήν, διεξάγων αἱματηροὺς ἀγῶνας. Ἀλλὰ εἰς τὰς 7 Ἰουλίου 1823 ἀνηγγέλθη ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, πεσόντος εἰς Καρπενήσιον, καὶ ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου ἐπεσπίσθη, τοῦ Ἠπειρώτου ἐπισκόπου Ρωγῶν καὶ Κοζύλης θέσαντος, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Σαμουήλ, τὸν δαυλὸν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην, ἵνα σκεπάσῃ μετὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τὰ τουρκικὰ στίφη ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν τειχῶν.

Τὸν Μᾶρκον Μπότσαρην ἀντεκατέστησε εἰς τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὁ

Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐκ Σκουλικαριᾶς Ἄρτης, ὅστις διεξήγαγε μακροὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων ἡγούμενος τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἄλλων δυνάμεων, πλὴν ὁμως ἐφονεύθη τελικῶς εἰς τὴν μάχην τοῦ Φαλλήρου, ἀγωνιζόμενος διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ πυρπόλησις ὁμως τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸ Ναυαρίνον ὑποχρέωσε τοὺς Τούρκους ν' ἀναγνωρίσουν μέρος τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀνεξαρτήτου κράτους, πλὴν ἡ Ἡπειρος παρέμεινε ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν, παρὰ τοὺς μεγάλους καὶ αἱματηροὺς ἀγῶνας τῶν τέκνων της.

Ἀλλὰ ἡ Ἡπειρος δὲν ἔπαυσε ἀγωνιζομένη. Τὸ 1853, ἐξεγερθεῖσα, συνέτριψε παρὰ τὰ Πέντε Πηγᾶδια τὸν τουρκικὸν στρατόν, οὗτινος ἡ κυρία δύναμις ἦτο ἀπησχολημένη εἰς τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον, ἀλλ' οἱ Ἀγγλοὶ καὶ Γάλλοι ἐτήρησαν ἀρνητικὴν στυῖσιν καὶ δὲν ἐπέτρεψαν ἀνάμειξιν τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἡπειρωτῶν. Τὸ 1877 ἐξηγέρθησαν οἱ Ἡπειρωταὶ πάλιν, ἀλλ' ἡ ἐπελθοῦσα εἰρήνη Ρώσσω καὶ Τούρκων ἀνέτρεψε τὰ σχέδια τῶν Ἡπειρωτῶν.

Εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου τὸ 1878 δὲν ἐλήφθη καμμία ἀπόφασις περὶ τῆς Ἡπείρου καὶ μόνον κατὰ τὴν συνθήκην τῆς Κων]πόλεως τοῦ 1881 τὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἐπεξετάθησαν μέχρι Ἀράχθου ποταμοῦ, ἀπελευθερωθέντος μέρους τῆς Ἡπείρου, ὅπερ ἀπετέλεσε τὸν νομὸν Ἄρτης.

Κατὰ τὸν ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1912 - 13 μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μπιζανίου ἐπῆλθεν ἡ ἀπελευθέρωσις ἑνὸς τμήματος ἀκόμη τῆς Ἡπείρου, ἐπηκολούθησαν οἱ ἀγῶνες διὰ τὴν αὐτονομίαν τῆς Β. Ἡπείρου τοῦ 1914, ἀλλὰ τὰ ὅρια καθωρίσθησαν τελικῶς εἰς Κακαβιάν, κατόπιν ἰσχυρᾶς ἀντιδράσεως τῆς Ἰταλίας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς Ἡπείρου ἀπὸ Κακαβιᾶς μέχρι τῆς Ἐπιδάμνου παραμένει ὑπόδουλον εἰς τὸ συσταθὲν ἄλβανικὸν κράτος.

II. Ἡ πρὸς ἀποδημίαν κίνησις καὶ τὰ αἰτίά της.

Ἡ Ἡπειρος ὑπῆρξε ἀνέκαθεν μία ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς Ἑλλάδος, καταλαμβάνουσα ἀρχικῶς τὴν μεταξὺ τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ ἢ ἀργότερον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ Γενούσου (Σκούμπη) ποταμοῦ, παρὰ τὴν Ἀρχαίαν Ἐπίδαμνον, περιοχὴν καὶ ἔχουσα ἀνατολικῶς ὄριον τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Πίνδου μέχρι τῆς Λιγνηδοῦ λίμνης καὶ δυτικῶς τὸ Ἴόνιον Πέλαγος.

Ὁ χῶρος οὗτος κατὰ τὰ ἑβδομήντα πέντε μέρη αὐτοῦ ὄρεινός ὡς εἶπομεν, ἔχει μόλις τὰ εἴκοσι πέντε πεδινόν, ἰδίᾳ κατὰ τὸ δυτικὸν αὐτοῦ τμήμα τῆς παραλίας, ὅπου ἐκβάλλουσιν εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος οἱ διὰ φαράγγων καὶ μικρῶν κοιλάδων διερχόμενοι μικροὶ ποταμοί, οἵτινες γονιμοποιοῦν τὰς κατὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν μικρὰς πεδιάδας, γονίμους καὶ γνωστάς ἀπὸ τῆς μυθικῆς ἐποχῆς ἀκόμη. Τὸ πλεῖστον ὅμως τῆς Ἡπείρου ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄρεινὰ συγκροτήματα, γνωστὰ ἐπίσης ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων. Τὸ ὄρος Λάκμων ἀποτελεῖ τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τῆς πρὸς βορρᾶν ἐκτεινομένης Πίνδου, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ Ἐκαταίου μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἢ Τύμφη, ἀναφερομένη καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (σελ. 124) παραπλεύρως τοῦ Λάκμωνος, ἐξ ὧν ἐπήγαζον τέσσαρες ποταμοί, τούτέστιν ὁ Ἀῶς (ἢ Βοιωτός, Αῦος, Βωβοῦσα κλπ.), ἐκβάλλων βορείως τοῦ Αὐλῶνος εἰς τὸ Ἴόνιον Πέλαγος, ὁ Ἀλιάκμων ποταμὸς τῆς Μακεδονίας, κατευθυνόμενος ἀνατολικῶς τῆς Ἡπείρου, ὁ Πηνειὸς τῆς Θεσσαλίας καὶ ὁ Ἀραχθὸς τῆς Ἡπείρου, ὅστις κατὰ τὸν Στράβωνα ἔρρεεν ἐκ τῆς

Τύμφης καὶ τῆς Παρωραίας κατὰ δὲ τὸν Τίτον Λίβιον (36,4) ἐκ τῆς Ἀθαμανίας πρὸς τὴν Ἀμβρακίαν.

Τὸ ὄρος Πίνδος (ὄνομα πελασγικόν, ὅπως καὶ τὸ Ἀῶς) ἀποτελεῖ ὄρεινόν συγκρότημα τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου μέρος εἶναι τὰ Τζουμέρκα, τὸ Περιστέρι καὶ βορειότερον αὐτῶν ὁ Ζυγὸς πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀλιάκμωνος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Kiepert, (Ἱστορ. Ἀτλας σελ. 15), στηριζόμενον εἰς ἀρχαίαν πηγὴν (Πλιν, 9,528) ὠνομάζετο Κερράτιον, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἄγγλον Leake διὰ τοῦ ὀνόματος Κερκέτιον ὠνομάζοντο τὰ ὄρη Χάσια τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ ὄρος Λυγκῶν, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Τίτου Λιβίου (42,14) καὶ τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου (ἐν λέξει Πιάλαια) ἔκειτο εἰς τὴν βορείαν ἐπίσης προέκτασιν τῆς Πίνδου, ἐνῶ ἡ Τύμφη ἔκειτο βορειοανατολικῶς τοῦ Κερκετίου ὄρους, ἐνούμενον μετὰ τοῦ Λάκμωνος, ἐπὶ τῆς Τύμφης δὲ ἔκειτο ἡ Τυμφαία Χώρα καὶ οὐχὶ ἡ περὶ τὴν Ὀλύτσικαν περιοχὴ, τὴν ὁποίαν ὁ Rouqueville (Voyage dans la Grèce) ὀνομάζει Τυμφαίδα.

Τὸ Πτελεὸν ὄρος, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, φαίνεται, ὅτι ἦτο εἰς τὴν πρὸς νότον προέκτασιν τῶν Κερραυνίων ὄρεων, ἐξικνούμενον μέχρις Ἀμβρακίας (Frugmenta Palativo - Vaticano σελ.374) καὶ τὸ μικρὸν ὄρος Περάνθη εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν παρυφὰς τοῦ ὁποίου ἔκειτο ἡ Ἀμβρακία, ἥτις κατὰ τὸν Λίβιον καὶ τὸν Σκύλακα εὕρισκετο 80 στάδια ἀπὸ τῆς θαλάσσης.

Ἐπὶ τὸ ὄνομα Τόμαρος ἢ Τμῶρος φέρονται δύο ὄρη, σχέσιν ἔχοντα μὲ τὰ μαντεῖα, καθ' ὅσον Τομοῦροι ἐλέγοντο οἱ μάντεις, ἔνεκα τούτου τὸ ὑπερθεν τοῦ Μαντείου τῆς Δωδώνης ὄρος, γνωστὸν σήμερον ὡς Ὀλύτσικα, ἐλέγετο Τόμαρος, τοιοῦτον δὲ ὑπῆρχε καὶ πλησίον τῆς Κορυτσαῖς, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ

Κεδρηνοῦ (σελ. 468) ὑπὸ τὸ ὄνομα Τόμαρος ἢ Τμῶρος (λέξις πελασγική διασωζομένη καὶ ἐν τῇ ζώσῃ Ἀλβανικῇ ὑπὸ παραπλησίαν ἔννοιαν).

Τὰ Κεραῦνια ἢ Ἀκροκεραῦνια ὄρη, εὐρισκόμενα βορειότερον τῆς Χιμάρας, ἦσαν ἡ περιοχὴ τῆς Ὠρικίας, ὅπου πολλοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων (Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Πολύβιος κλπ.) ἐτοποθέτουν τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλλάδος («ἀρχὰ Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς Ὠρικίας») καὶ διὰ τὰ ὅποια ὁ Διονύσιος ὁ Περιηγητῆς (στ. 489 σελ. 108), ἀφοῦ ἀναφέρει ὅτι «οὐρέων τ' Ἡλιβάτων Κεραῦνια κικλήσκουσι», ἐξηγεῖ ὅτι ὠνομάσθησαν οὕτως ἕνεκα τῶν συχνῶν κεραυνῶν, οἵτινες πίπτουν ἐπ' αὐτῶν. Ἐπὶ τῆς ἀκτῆς αὐτῶν εὕρισκετο ἡ Πανόρμος (σημ. Παλέρμο), ὡραιότατη ἑλληνικὴ πόλις τῆς ἀρχαιότητος, εἰς ἣν ἀπεβιβάσθησαν αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες.

Μεταξὺ Λυγκῶνος καὶ Κεραυνίων εὕρισκετο τὸ ὄρος Ἀέροπος, γνωστὸν σήμερον ὡς Μερόπη (ἡ σλαβιστὶ Νεμέρτζικα) καὶ εἰς τὰ πρὸς Μακεδονίαν σύνορα τῆς Ἠπείρου τὸ γνωστὸν Βόϊον ὄρος, οὔτινος οἱ κάτοικοι, καλούμενοι Βοιωτοί, κατῆλθον νοτιώτερον, πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς, καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Βοιωτίαν καὶ τὸ Κέλιον ὄρος (σημ. Μιτσίκελι) παρὰ τὰ Ἰωάννινα.

Οὕτως, ἡ Ἠπειρος ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ ἢ μεγάλα ὄρεινὰ συγκροτήματα ἐν εἴδει ὄροσειρᾶς, ἅτινα δεσπόζουν τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου καταλαμβάνοντα τὰ τρία τέταρτα αὐτοῦ, ἐλάχισται δὲ κοιλάδες σχηματίζονται κατὰ μῆκος τῶν μικρῶν ποταμῶν ἢ χειμάρρων, οἵτινες διέρχονται μεταξὺ τῶν ὄρέων, εἰς τὰς ἐκβολὰς τῶν ὁποίων σχηματίζονται παραλιακαὶ τινες πεδιάδες πρὸς τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἰονίου πελάγους.

Αἱ πλέον γνωσταὶ ἐκ τῶν πεδιάδων αὐτῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τὸ ἐν τέταρτον τοῦ ὀλικοῦ ἠπειρωτικοῦ χώ-

ρου, εἶναι ἡ πεδιάς τῆς Δρυοπίδος, διαρρομένης ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ Ὠρωποῦ, ἔνθα ὁ Γηριώνης ἔβοσκε τοὺς περιφήμους βοῦς, τοὺς ὁποίους ἀπήγαγε ὁ Ἡρακλῆς, ταυτιζομένη πρὸς τὴν σημερινὴν πεδιάδα τῆς Ἄρτης. Βορειότερον τὸ Ἡλύσιον πεδῖον παρὰ τὴν Ἀχερουσίαν λίμνην καὶ τὸν Ἀχέροντα ποταμόν, ἀπετέλει τὸν παράδεισον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καθ' Ὅμηρον, ἐνῶ ἔτι βορειότερον ἢ μικρὰ πεδιάς τῆς Κεστρινῆς εἶναι ἡ περιοχή, ὅπου διετρέφοντο οἱ περίφημοι «Κεστρινοὶ βόες», ὡς ἀναφέρει ὁ Ἡσύχιος, παρὰ τὴν Φυλάκην, τῆς ὁποίας τοὺς βοῦς τοῦ Ἰφίκλου, ὡς ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος, ἐδάμασε μάντης τις καὶ μετέφερε εἰς Πύλον, ἵνα λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν ὠραίαν Πυρῶ, κόρην τοῦ Νέστορος, ὅστις εἶχε διακηρύξει, ὅτι θὰ ἔδιδε τὴν ὠραία Πυρῶ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις θὰ μετέφερε ἐκ Φυλάκης τοὺς βοῦς τοῦ βασιλέως Ἰφίκλου, ἀλλὰ μεταμεληθεὶς ἐπροτίμησε τὸν ἐνδοξο θρόνον τοῦ Ὀρέστου εἰς τὸ Ἄργος, συστήσας, ὅπως ἡ ὠραία Πυρῶ δοθῆ ὡς σύζυγος εἰς τὸν ἀδελφόν του. Ἀκόμη βορειότερον ἢ πεδιάς τῆς Χαονίας, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Φοινίκην, πρωτεύουσαν τῶν Χαόνων, καὶ τέλος, ἡ περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀώου ποταμοῦ πεδιάς, εὕρισκομένη μεταξὺ Αὐλῶνος καὶ Ἐπιδάμνου (σημ. Δυρραχίου).

Οἱ ποταμοὶ τῆς Ἠπείρου εἶναι ἐπίσης γνωστοὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, τινὲς τῶν ὁποίων φέρουν ἐπίσης ὀνόματα πελασγικά, ὅπως Θύαμις, Κελυδνός, Ἀῶος, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ προσθέσωμεν τὸν Ἄραχθον καὶ τὸν Ὠρωπὸν (σημ. Λοῦρον) μὲ ἀκρότατον ποταμόν τὸν Γενοῦσον (Σκούμπη), ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὰ φυσικὰ ὄρια τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου πρὸς βορρᾶν, καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ὁποίου διήρχετο ἡ βυζαντινὴ ἀρτηρία τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, περὶ ἧς ποιεῖται

λόγον ὁ Στράβων καί τινες ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς.

Αἱ πεδιάδες αὗται, καίτοι ἀρδεύονται ὑπὸ τῶν μικρῶν ποταμῶν οἵτινες διαρρέουν αὐτάς, δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διαθρέψωσι τὸν πληθυσμὸν τῆς Ἠπείρου, ὅστις ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐγκαταλείπει τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, ἐφ' ὧν κατοικεῖ καὶ καταφεύγει εἰς τὴν ἀποδημίαν, ὡς μέσον ἐπιλύσεως τῶν βιοτικῶν του προβλημάτων.

Κατὰ ταῦτα οἱ Ἠπειρώται δὲν ἠδύναντο νὰ διατραφῶσι ἐκ τῆς καλλιεργείας τῆς πατρῴας γῆς, οὔτε ἐκ τῆς βοοτροφίας καὶ ἄλλης κτηνοτροφίας, παρὰ τὰς προσπαθείας, ὅπως ἀναπτύξωσιν αὐτάς, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος:

«Βουβόται τόθι πρῶνες ἔξοχοι κατάκεινται,
Δωδύναθεν ἀρχόμενοι πρὸς Ἴόνιον πόρον».

Διὰ τοῦτο οἱ Ἠπειρώται ἐστράφησαν πρὸς τὰς τέχνας. Θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη τις, ὅτι ἐθεοποίησαν τὰς τέχνας, τὰς ὁποίας ἤσκουν ὡς μέσον βιοποριστικόν. Καὶ μὲ ὄπλα των τὰς γνώσεις τῆς τέχνης, ὅταν πλέον ὑπερεκορέσθησαν αἱ ἀνάγκαι τοῦ τόπου των, ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀποδημίαν.

Ἀπόδειξις τῶν ἰσχυρισμῶν μας αὐτῶν εἶναι οἱ οἰκοδόμοι τῶν ἐξ Ἠπείρου Πελασγῶν, οὓς ἐχρησιμοποίησε, ὡς θὰ εἶδωμεν κατωτέρω, ὁ Περικλῆς.

Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι δὲν εἶναι μόνον τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀναγκάζει εἰς ἀποδημίαν τοὺς Ἠπειρώτας, ἀλλὰ καὶ λόγοι κλιματολογικοὶ δὲν εὐνοοῦν τὴν ἀνάπτυξιν σιτηρῶν καὶ ἄλλων γεωργικῶν προϊόντων, διότι αἱ χιόνες καὶ οἱ παγετῶνες καταστρέφουν προῶρως τὰς γεωργικὰς καλλιεργείας, ἢ δὲ μικρὰ ἔκτασις τοῦ Ἠ λ υ σ ί ο υ π ε δ ί ο υ, ἀποτελοῦντος τὸν ἀρχαῖον παράδεισον, καίτοι εὐφορωτάτη, δὲν ἐπέλυε τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς διαβιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἠπείρου.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτὰ τὰ αἷτια τῆς ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν. Αἱ πιέσεις ἄλλων λαῶν, οἵτινες ἔφθασαν κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν αὐτόθι, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἰλλυριῶν κατὰ τὴν μακραίωνα γειτνίασίν των, γνωσταὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάδμου καὶ συνεχιζόμεναι μέχρι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Σλάβων, τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Σταυροφόρων καὶ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἠνάγκασαν τοὺς Ἑπειρώτας νὰ μετακινηθοῦν ἀπὸ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς.

Τοιοιτοτρόπως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παρακολουθήσωμεν ἱστορικῶς τὴν ἀποδημητικὴν κίνησιν τῶν Ἑπειρωτῶν, ἐξηγοῦντες ἐν τῷ οἰκείῳ χώρῳ καὶ τὰ αἷτια τῆς ἐκάστοτε μετακινήσεώς των. Διότι, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἡ Ἑπειρος, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐδέχθη εἰς τοὺς κόλπους της διαφόρους λαούς, οἵτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτήν, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐτροφοδότησε μὲ πληθυσμούς διαφόρους περιοχάς, ἑλληνικὰς ἢ μὴ, καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ ἀποδημητικὸν πνεῦμα τοῦ Ἑπειρωτικοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ θὰ ἐξετάσωμεν, ἀναζητοῦντες ἐν αὐτῷ ὅλα τὰ πνευματικά, ψυχικά, καὶ κοινωνικά βιώματα τῶν Ἑπειρωτῶν, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἐκ τῆς διαμορφωθείσης ἀποδημητικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς καθόλου ζωῆς καὶ μορφῆς τῆς ἀποδημίας.

III. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ρεύ- ματος τῆς ἀποδημίας κατὰ τὴν ἀρ- χαιότητα, τοὺς μέσους καὶ νεωτέ- ρους χρόνους.

Κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, καθ' ἃ βεβαιοῖ ὁ Ἑλλάνικος (παρὰ Πλουτάρχῳ), οἱ Πελασγοί, «ἐπεὶ πλείστα τῆς οἰκουμένης πλανηθέντας ἀνθρώπων τε πλείστων κρατήσαντας» μεταξὺ τῶν μεσογειακῶν χωρῶν, κατεῖχον καὶ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον μὲ ἐπίκεντρον τὴν Ἀρκαδίαν.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς Πελασγοὺς, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ γένος Ἑλληνικὸν ἐκ Πελοποννήσου, ἀναφέρει, ὅτι οὗτοι ἐνεφανίσθησαν ἀρχικῶς περὶ τὸ Ἀχαϊκὸν Ἄργος, λαβόντες τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ βασιλέως Πελασγοῦ, υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Νιόβης τοῦ Φορωνέως καὶ ἐκεῖθεν, προσθέτει, μετέβησαν εἰς Αἰμονίαν, ὡς ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι ἢ Θεσσαλία, ἐξ ἧς μετέβησαν εἰς Κυκλάδας, Κρήτην, Ὀλυμπον καὶ Ὀσσαν, Βοιωτίαν, Φωκίδα καὶ Εὐβοίαν, Μ. Ἀσίαν, Λέσβον, εἶτα δὲ εἰς Δωδώνην, ἣτις ἦτο πτωχή καὶ ἐξ ἧς διεπεραιώθησαν εἰς Ἰταλίαν, καλουμένην τότε Σατορνίαν.

Οὕτω, πληροφοροῦμεθα, λοιπόν, ἐκ τοῦ συγγραφέως τούτου τὴν προέλευσιν τῶν Πελασγῶν τῆς Δωδώνης, μέρος τῶν ὁποίων μετέβη εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Ἀρκάδες Πελασγοὶ ὑπὸ τὸν Οἰνοτρον καὶ Πευκέτιον μετέβησαν εἰς Οἰνοτρίαν τῆς Ἰταλίας.

Ἄλλοι ὅμως ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν, ὅτι οἱ Πελασγοὶ τῆς Ἠπείρου καὶ κυρίως οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Χάονες, ἦλθον ἀπ' εὐθείας ἐξ Ἀρκαδίας.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ ζήτημα, ἐξ ὧν αὐτῶν διαπιστώνεται ἡ παρουσία τῶν Πελασγῶν εἰς Ἠπει-

ρον, προσεπιβεβαιουμένη και ἐξ ἄλλων τεκμηρίων, ὡς εἶναι τὰ πελασγικά τείχη (Δωδώνης, Χιμάρας κλπ.) και αἱ διάφοροι τοπωνυμῖαι (Πίνδος, Ἄῶς, Θύαμις κλπ.)

Ἔτερον φύλον, πελασγικῆς προελεύσεως, ὅπερ ἔφθασε κατὰ τὴν ἰδίαν περίπτου ἐποχὴν ἐν Ἠπειρῷ, εἶναι οἱ Κᾶρες, οἵτινες κατέλαβον τὸ βόρειον τμήμα αὐτῆς μετὰ τῆς Ἰλλυρικῆς περιοχῆς, ἣτις κατὰ τὸν Ζῶτον τὸν Μολοσσὸν ἐκαλεῖτο πρότερον Καρία, συνεπεία προφανῶς τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῆς τῶν Καρῶν. Ἀργότερον ἦλθον εἰς τὰς βορείους περιοχάστῃς Ἠπειροῦ και οἱ Τόσκοι, ἀναμιχθέντες μετὰ τοὺς Κᾶρες, μεθ' ὧν ἀπετέλεσαν τοὺς Τοσκο-Κᾶρες (Τόσκηδες), ἐξ ὧν ἡ περιοχή αὐτῶν ὠνομάσθη Τοσκαρία. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι οἱ Κᾶρες «τὸ... παλαιὸν ἔόντες Μίνω κατήκοοι και καλεόμενοι Λέλεγες εἶχον τὰς νήσους», ὅπερ σημαίνει, ὅτι εὐρίσκοντο μετὰ τῶν Πελασγῶν και Λελέγων, μεθ' ὧν ταυτίζονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ἐπὶ τῆς νησιωτικῆς περιοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, μολονότι και εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Πτώου Ἀπόλλωνος παρὰ τὰς Θήβας, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Φίλιππος ὁ Θεαγγελεὺς ὁ τὰ «Καρικὰ» γράψας (παρὰ Στράβωνι), ἐδόθη χρησμὸς εἰς καρικὴν γλῶσσαν και τοῦτο σημαίνει, ὅτι και εἰς πολλὰ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρχον Κᾶρες.

Ἄλλο φύλο (πελασγικῆς και τοῦτο προελεύσεως), ὅπερ ἔφθασεν εἰς Ἠπειρον, εἶναι οἱ Δρύοπες, κατέχοντες τὴν περιοχήν τῆς Ἀμβρακίας (περὶ τὴν σημερινὴν Ἄρταν), και προερχόμενοι κατ' ἄλλους μὲν ἐκ Θεσσαλίας (Δικαίαρχος κλπ.) και κατ' ἄλλους ἐκ τῶν Ἀρκάδων Πελασγῶν. Περὶ αὐτῶν μυθολογεῖται, ὅτι ὁ Μεναλεύς, πατὴρ τοῦ Δρύοπτος και υἱὸς τοῦ Λυκάονος, κατέλαβε μέρος τῆς νοτίου περιοχῆς τῆς Ἠπειροῦ, ἐρχόμενος εἰς σύγκρουσιν μετὰ τοὺς κατοίκους τῆς Δρυοπίδος, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετ' ἄλλων ἠπειρωτικῶν φύλων ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ τυράννου τῆς

Κορίνθου Κυψέλου (περί τὸ 660 π.Χ.) καὶ οὕτω ἐν Δρυοπία ἐγκατεστάθη κορινθιακὴ ἀποικία ὑπὸ τὸν Γόργον.

Εἰς τὴν Θεσπρωτίαν ἐρχόμενοι οἱ Ἀρκάδες Πελασγοί, κατὰ τὸν Ἀρποκρητίωνα, ἔκτισαν κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν τὴν πόλιν Βουχαίτην, ἡ δὲ Θουκυδίδης ἀναφέρει ὅτι ἀργότερον οἱ Ἡλεῖοι ἔστειλαν ἀποικίας εἰς τὴν πόλιν Βουχαίτην, τὴν Πανδοσίαν καὶ τὴν Ἐλάτειαν, παρὰ τὸν Ἀχέροντα ποταμὸν τῆς Θεσπρωτίας.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Θηβαῖοι εἶχον ἀποστείλει ὑπὸ τὸν Κάδμον ἀποικίαν εἰς τὸ βασίλειον τῶν Ἐγχέλεων τῆς Ἡπείρου, κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ὡς εἶδομεν, ἀργότερον δὲ μετέβη καὶ δευτέρα τοιαύτη ὑπὸ τὸν Λαοδάμαν, ἡττηθέντα ὑπὸ τῶν Ἀργείων.

Παρὰ τὰ Κεραύνια ἐγκατεστάθησαν καὶ οἱ Ἀβαντες, κάτοικοι ἀρχικῶς τῆς Ἀβαντίδος (Εὐβοίας), οἵτινες, ἐπιστρέφοντες ἐκ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου εἰς τὸν ὅποιον ἔλαβον μέρος ὑπὸ τὸν Ἐλαφήνορα, δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς πατρίδας των. Ὀλίγον δὲ νοτιώτερον αὐτῶν ἐγκατεστάθησαν μερικοὶ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσέως παρὰ τὸν Ὀγχησμόν, ὅπου καὶ τὸ Π ο σ ε ἰ δ ἰ ο ν ἀκρωτήριον, ὠνομασθὲν οὕτω ἐκ τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Πιοσειδῶνος, τὸν ὅποιον ἵδρυσεν ὁ πολυπαθὴς ναυαγὸς πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ θεοῦ, ὅστις τὸν κατεδίωκε εἰς τὴν πολυκύμαντον ἐπιστροφήν του.

Πολὺ βορειότερον οἱ Κορίνθιοι, οἱ Κερκυραῖοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον κτίσει σπουδαίας καὶ περιωνύμους πόλεις, ὅπως τὴν Ἐπίδαμνον, τὴν Ἀπολλωνίαν κλπ.

Ὁ Νεοπτόλεμος, ἐπιστρέφων ἐκ τοῦ τρωικοῦ πολέμου, εὔρε τὸ βασίλειον τοῦ πατρὸς του κατειλημμένον καὶ μὲ τοὺς Μυρμιδόνας του κατέλαβε τὴν περιοχὴν τῆς Μολοσσίας (περὶ τὸ λεκανοπέδιον τῶν σημερινῶν Ἴωσυνίνων), καταστάς βασιλεὺς τῶν Μολοσσῶν.

Λέγεται, ὅτι καὶ τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος, πρωτεύουσα τοῦ ἠπειρωτικοῦ φύλου τῶν Ὀρεστικῶν, προῆλθεν ἐξ ἀποίκων, οἷς ὠδήγησεν ἐκεῖ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος Ὀρέστης.

Ὁ Βιργίλιος ἀναφέρει, ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Ἐκτορος Ἄνδρομάχη, ἐκολουθήσασα μετὰ τὴν λήξιν τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου τὸν Νεοπτόλεμον, ἔφερε παρ' αὐτῆς τὸν Ἐλενον, υἱὸν τοῦ Πριάμου καὶ τινὰς Τρῶας, πλησίον τῶν ἐποίων ἔφθασε, ὡς γνωστὸν, ὁ Αἰνείας μετὰ τοῦ πατρὸς του Ἀγχίσου, μεταβαίνων εἰς Ἰταλίαν καὶ πληροφορεῖ ὅτι οὗτοι προσεπάθησαν νὰ ἰδρύσουν μίαν μικρὰν Τροίαν, ὁμοίαν τῇ μεγάλῃ (Paganis Troia: Similiaque Magnis) ἀλλὰ τοῦτο, μὴ ἐπιβεβαιούμενον ὑπὸ προγενεστέρων τοῦ Βιργιλίου συγγραφέων ἢ ποιητῶν, θεωρεῖται σκόπιμον, ὡς ἀποβλέπον ἵνα δώσῃ ἠθικὴν δικαιολογίαν εἰς τὰ ἐπεκτατικὰ σχέδια τῆς Ρώμης, ἴσως δὲ ἢ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Θυάμιδος ἀναφερομένη Τροία ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ στρατοῦ τῆς τρωϊκῆς ἐκστρατείας, τὰ ἐποία ἔφθασαν ἐκεῖ, ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς περιοχῆς αὐτῆς διῆλθε καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς προκειμένου νὰ μεταβῆ εἰς Δωδώνην, ἵνα πληροφορηθῆ παρὰ τοῦ ἐκεῖ μαντείου περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὴν Ἰθάκην, ἐπισκεφθεὶς καὶ τὴν Ἐφύραν ὅπου τὸν ἐφιλοξένησεν ὁ βασιλεὺς τῶν Θεσπρωτῶν Φεΐδων.

Εἶναι ὁμως γνωστὸν ὅτι περὶ τὸ 2.000 π.Χ. εἶχον φθάσει εἰς Ἑλλάδα οἱ Ἴωνες, θεωρούμενοι ὡς πρωτοπορεία τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκ βορρᾶ κατερχόμενοι εἰσῆλθον εἰς Ἠπειρον, ἐν ἣ ἔγκατεστάθησαν τὸ πρῶτον, καὶ βραδύτερον κατῆλθον εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Οὗτοι ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν Πελασγῶν, Καρῶν, Λελέγων καὶ Δρυόπων, ὡς εἶδομεν, ἀπετέλεσαν τοὺς Αἰολεῖς τῆς Ἠπείρου, μέρος τῶν ἐποίων ἠκολούθησε τὴν πορείαν τῶν Αἰολέων ὀλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου διεξήγαγον καὶ τὸν περίφημον τρωϊκὸν πόλεμον, πιεζό-

μενοι ἐκ τῶν Δωριέων, οἵτινες ἔφθασαν ἐν Ἑλλάδι περὶ τὸ 1350 π.Χ. (ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία), προωθούμενοι πρὸς νότον βαθμιαίως καὶ ἐκτοπίζοντες τοὺς Αἰολεῖς τῆς νοτίου Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ ὅλων τῶν νοτιωτέρων περιοχῶν, οἵτινες περὶ τὸ 1150-1100 π.Χ. ἀναζητοῦν νέους τόπους ἐγκαταστάσεως εἰς Μ. Ἀσίαν, διεξάγοντες ἐκεῖ μακροχρονίους πολέμους κατὰ τῶν γηγενῶν (τρωϊκὸς πόλεμος).

Οἱ Ἴωνες, λοιπόν, ἐγκατεστάθησαν καὶ εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ οἱ Χάονες εἶναι πιθανῶς ἐν Ἠπείρῳ τὸ ἰωνικὸν φῦλον (ἐκ τοῦ τύπου Χάου), ὅπερ ἐγκατεστάθη ἐν αὐτῇ, ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτῆς διῆλθον, καλούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, ὡς εἶδομεν, «ὑπερβόρειοι», οἵτινες ἔφερον τὰ ἱερά «δεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν». Τοῦτο ἔχων ὑπ' ὄψει ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ τὴν Ἠπειρον «Ἑλλάδα, τὴν ἀρχαίαν», τοῦτέστιν πρώτην ἑλληνικὴν ἐστίαν. Ἐξ Ἠπείρου δὲ οἱ Ἴωνες προωθήθησαν μέχρι τοῦ Ταινάρου βαθμιαίως, ἀφοῦ μέρος αὐτῶν παρέμεινε εἰς Ἀττικὴν καὶ Εὐβοίαν, ἐνωθὲν βραδύτερον καὶ μετὰ τῶν Ἀχαιῶν, μετὰ τῶν ὁποίων ὁμοῦ ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς προαρίου Κρήτης καὶ ἐδημιούργησαν τὸν περίφημον Μυκηναικὸν πολιτισμόν.

Οἱ Δωριεῖς, ἐγκατασταθέντες ἀρχικῶς εἰς Μακεδονίαν, διεσπάρσθησαν βαθμιαίως εἰς τρία φῦλα, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Ὑλλεῖς καὶ οἱ Πάμφυλοι κατῆλθον ὑπὸ τὸν Ὑλλον καὶ Πάμφυλον διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς νότιον Ἑλλάδα, οἱ δὲ Δυμᾶνες, ὑπὸ τὸν Δύμαντα, μετὰ τινῶν Ὑλλέων ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ἠπειρον, ἣν κατέλαβον, ἐκτοπίζοντες τοὺς παλαιούς κατοίκους καὶ δίδοντες τὸν δωρικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Κατὰ τὴν ἐκτόπισιν τῶν Αἰολέων τῆς βορείου Θεσσαλίας, καθ' ἣν πραγματοποιεῖται ἡ ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, οἱ Ἠπειρῶται δὲν ἔλαβον μέρος, ὡς φαίνεται παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ πρῶρα τῆς «Ἀργουῆς»

κατεσκευάσθη ἐκ ξύλου τῆς ἱερᾶς φηγοῦ τῆς Δωδώνης. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν ἐξόρμησιν τῶν Δωριέων πρὸς Ἡπειραν καὶ νότιον Θεσσαλίαν, ὅπότε ἠπειλήθησαν πάντες οἱ Αἰολεῖς, οἱ Αἰολεῖς τῆς Ἡπείρου ἠναγκάσθησαν νὰ μετάσχουν εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ὑπὸ τὸν Γουνέα μὲ εἰκοσιδύο πλοῖα, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες μετέσχον ἐξ Ἡπείρου εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, οἱ μετακινήθentes κατὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Βοΐου ὄρους, καλούμενοι Βοιωτοί, πιεζόμενοι κατέρχονται εἰς Ἄρνην τῆς ἸΔ. Θεσσαλίας καὶ ἐκεῖθεν, ἐκδιωκόμενοι, κατέρχονται εἰς τὴν περιοχὴν, ἣτις καὶ μέχρι σήμερον καλεῖται Βοιωτία, λαβοῦσα τὸ ὄνομα αὐτῶν. Οἱ Αἰτωλοί, οἱ Ἀκαρνανεῖς, προωθοῦνται νοτιώτερον, ἐκτοπίζοντες τοὺς Κουρήτας. Οἱ Θεσσαλοὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Θεσπρωτίας, κατὰ τὸν Θουκυδίδην, ἐξήκοντα ἔτη μετὰ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον κατέλαβον τὴν περιοχὴν, ἣτις ἔκτοτε ὠνομάσθη Θεσσαλία. Αὕτη ἀναφέρεται, ὅτι ἀπέτελει μεγάλην λίμνην, τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνος ἐξεχείλισαν καὶ παροχετεύθησαν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ διανοιγέντος στενοῦ τῶν Τεμπῶν. Οἱ Περραιβοί, ὅσοι δὲν ἔλαβον μετὰ τῶν Θεσπρωτῶν καὶ Αἰνιάνων μέρος εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, κατῆλθον νοτιώτερον, περιπλανώμενοι εἰς τὰ δυτικὰ σύνορα Θεσσαλίας, καὶ κληθέντες ἔνεκα τούτου «Περραιβοὶ οἱ Μετανόσται». Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συναντῶμεν τοὺς Περραιβοὺς νοτίως τοῦ Σπερχειοῦ, ἐξικνουμένους μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου. Οἱ Αἰνιάνεῖς, ὅσοι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὸν τρωϊκὸν πόλεμον, μετεκινήθησαν πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως Ὑπάτης, ἣτις ἐκτίσθη παρ' αὐτῶν. Οἱ Δρύοπες, φῦλον ἠπειρωτικόν κατὰ τὸν Πλίνιο, μετεκινήθησαν καὶ οὗτοι πρὸς τὰ νότια τοῦ Σπερχειοῦ. Οἱ Γραικοὶ μετεκινήθησαν καὶ οὗτοι

νοτιώτερον καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀνευρίσκομεν τούτους εἰς τὴν Γραϊκὴν χώραν τῆς Βοιωτίας ὑπὸ τὸ ὄνομα Γραῖες. Οἱ Κέλαιοι ἐκ Θεσπρωτίας μετεκινήθησαν πρὸς τὰς περιοχὰς τῆς Πίνδου καὶ οἱ Ἀύταριᾶται, φῦλον θεσπρωτικόν, ἔφθασε βορειότερον τοῦ Ἄωου, μολονότι δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον, ὅτι τὰ δύο τελευταῖα ἔθνη τῆς Ἠπείρου μετεκινήθησαν τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ὅπως δὲν γνωρίζομεν καὶ τὸν χρόνον τῆς πρὸς Θεσσαλίαν μετακινήσεως τοῦ ἠπειρωτικοῦ φύλου τῶν Δολόπων.

Οὕτω, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Δωριέων, ἐνσχύψασα ὡς σεισμὸς καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, εἶχε σπουδαῖα ἀποτελέσματα, καθ' ὅσον ἐπῆλθον σοβαραὶ μετακινήσεις καὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἠπειρωτικοῦ λαοῦ.

Μερικὰ ἐκ τῶν ἠπειρωτικῶν φύλων ἐξ ἄλλου, γειτνιάζοντα πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ὅπως οἱ Αἰθίκες, οἱ Ἀθαμάνες καὶ οἱ Τάλλαρες, πολλάκις συνετάσσοντο μετὰ τῶν Θεσσαλῶν διὰ λόγους καθαρῶς οἰκονομικοῦς, διότι αἱ θεσσαλικαὶ πεδιάδες ἦσαν χρήσιμοι εἰς τὴν κτηνοτροφίαν τῶν ὄρεινῶν αὐτῶν λαῶν, τῶν ὁποίων αἱ περιοχαὶ καλύπτονται ὀλόκληρον, σχεδόν, τὸν χειμῶνα ὑπὸ χιόνων, πολὺ δὲ περισσότερον, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχον πλούσιαι γαῖαι εἰς τὰς ὁποίας εἰργάζοντο καὶ ἐπέλυον τὰ βιωτικὰ αὐτῶν προβλήματα. Φαίνεται δέ, ὅτι ἡ Θεσσαλία ἀπετέλει μίαν οἰκονομικὴν διέξοδον εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἠπείρου, οἱ ὅποιοι διὰ τῶν διόδων τῆς Πίνδου κατήρχοντο ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων εἰς αὐτήν, ὡς ἀναφέρει ὁ κ. Δημ. Ε. Εὐαγγελίδης εἰς τὴν μελέτην του «Ἠπειρος καὶ Θεσσαλία», ἀντικρούων τὰς ἀπόψεις τοῦ κ. Κων. Στεργιοπούλου, διατυπωθείσας εἰς τὴν μελέτην του περὶ «Προϊστορικῶν διόδων τῆς Πίνδου».

Καί, πράγματι, ὑπῆρχε σπουδαία μεταναστευτι-

κή κίνησις μεταξύ Ἑπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἣτις ὑποχρεώνει τὸν Ἄλ. Πάλλην εἰς τὰς «Ἑπειρωτικὰς Μελέτας» τοῦ ν' ἀναφέρει, ὅτι σπουδαῖαι «παλίρροια ἰαλαῶν» συνέβαινον μεταξύ τῶν δύο περιοχῶν, διότι ἀμφότεραι αἱ χῶραι ἐτροφοδότησαν διὰ πληθυσμῶν ἀλλήλας, εἴτε ὁμαδικῶς, εἴτε μεμονωμένως. Χιλιάδες Ἑπειρωτῶν κατὰ τὴν ἀρχαίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐταξείδευον πρὸς Θεσσαλίαν.

Τὴν πρὸς Θεσσαλίαν μεταναστευτικὴν κίνησιν τῶν Ἑπειρωτῶν μαρτυροῦν ὡς ἀδιάψευστα πειστήρια, τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ δὴ ἐπιτύμβιοι στηῆλαι, αἵτινες μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν φυλάσσονται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου.

Ἐκ τῶν ἐπιτυμβίων αὐτῶν στηλῶν καλλίστη εἶναι ἡ τῆς Ἀφροδισίας, ἣτις εἶναι ἔγχρωμος, ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Δημητριάδος τῶν Παγασῶν. Αὕτη χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὴν μεταξύ τῶν ἐτῶν 250-225 π.Χ. περίοδον. Ἡ ἐπ' αὐτῆς χαραγμένη ἐπιγραφή λέγει ὅτι ἡ Ἀφροδισία ἦτο θυγάτηρ τοῦ Θευδότου (Θεοδότου) καὶ Ἑπειρωτὶς (Ἑπειρωτὶς) τὴν καταγωγὴν.

Τόσον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐνδυμασίας φαίνεται, ὅτι ἡ εἰκονιζομένη δὲν ἦτο ἔγγαμος, διότι, ἄλλως, ἡ ἐπιγραφή θὰ ἔλεγε «τοῦ δεῖνος γυνή», ἡ δὲ ἐνδυμασία τῆς εἶναι ἀγάμου κόρης καὶ δὴ μεμνηστευμένης, διότι ὁ πέπλος τὸν ὁποῖον φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ πίπτει ὀπισθεν τοῦ σώματος, εἶναι πέπλος νύμφης, ἡ δὲ καθέδρα, ἐφ' ἣς κάθηται εἶναι ἡ «νυμφοστόλος» ἔδρα, κοινῶς «νυφοστόλης».

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ ἀτυχῆς Ἀφροδισία οὔσα μεμνηστευμένη δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἴδῃ τὸν πραγματικὸν ὑμέναιον, ἔνεκα δὲ τούτου παρεστάθη ὑπὸ τῶν οἰκείων τῆς ὡς νύμφη ἐπὶ τῆς νυμφοστόλου.

Μάλιστα, εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς στήλης αὐτῆς πρὸ τῆς λέξεως «Θευδότου» ὑπῆρχεν ἡ λέξις «Ἡδίστη», τὴν ὁποίαν ἀπέξεσεν ὁ τεχνίτης, ἀλλ' οὐχὶ ἐντελῶς. Κατὰ τὴν γνώμην δὲ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ μου Ἀρβανιτοπούλου τὸ «Ἡδίστη» (γλυκυτάτη) ἐτέθη ἐκ λάθους ἢ ἐξ ὑπερβολῆς (καθ' ἡμᾶς) τοῦ τεχνίτου καὶ κατόπιν ἀπεξέσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀτελῶς, χωρὶς ν' ἀποκλείεται, βεβαίως, καὶ ἡ περίπτωσις ἀποξέσεως μεταγενεστέρως ὑπὸ βεβήλου ἢ φθο-verᾶς χειρός.

Ὁμοίως καὶ ἐν ἀγωνιστικῇ ἐπιγραφῇ τῆς Λαρίσσης ἀναγράφεται νικητῆς κατὰ τοὺς «Ἀγενεῖους ἀγῶνας» Ἡπειρώτης τις, οὔτινος τὸ ὄνομα ἀπεξέσθη. Καὶ ἐξ αὐτοῦ δὲν καταφαίνεται μόνον ἡ παρουσία τῶν Ἡπειρωτῶν εἰς Θεσσαλίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγάπη των πρὸς τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν, τὴν γυμναστικὴν καὶ τοὺς ἀθλητικοὺς ἀγῶνας.

Ἐκτὸς αὐτῶν καὶ ἄλλαι ἐπιτύμβιαι στήλαι Ἡπειρωτῶν καὶ δὴ Κασσωπαίων εὐρέθησαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν, φυλασσόμεναι εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου καὶ μαρτυροῦσαι τὸ μέγα ἀποδημητικὸν ρεῦμα τῶν Ἡπειρωτῶν πρὸς Θεσσαλίαν.

Ἐκ τοῦ Στράβωνος, ἐξ ἄλλου, πληροφοροῦμεθα, ὅτι ἀπὸ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς μετέβαινον Ἡπειρῶται καὶ πρὸς Μακεδονίαν, ἣτις προηγουμένως ἐκαλεῖτο Ἡμαθία: «Ἡμαθία ἐκαλεῖτο πρότερον ἢ νῦν Μακεδονία... κατεῖχον δὲ τὴν χώραν ταύτην Ἡπειρωτῶν τινες».

Ἀπὸ τῶν προῖστορικῶν χρόνων οἱ Ἡπειρῶται μετέβαινον καὶ εἰς Ἰταλίαν, ἰδίᾳ δὲ οἱ Θεσπρωτοὶ καὶ οἱ Χάονες, ἰδρύσαντες σοβαρὰς ἀποικίας, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ κοινὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια εὐρίσκομεν εἰς Θεσπρωτίαν καὶ Ἰταλίαν, ὅπως Ἀχέρων, Ἀχερουσία, Δωδώνη, κλπ. καὶ ἐκ τῶν ὁποίων συμπε-

ραίνομεν, ὅτι οὗτοι, μεταναστεύσαντες εἰς Ἰταλίαν, μετέφερον ὄχι μόνον τὰ ὀνόματα τῶν θρησκευτικῶν χώρων των, ἀλλὰ καὶ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας (περὶ ἄδου, χάροντος, πορθμείων κλπ.). Μάλιστα οἱ Χάονες διετήρησαν ἐν Ἰταλίᾳ αὐτούσιον τὸ ὄνομά των, γνωστοὶ καὶ ὡς Χῶνες (συνηρημένος τύπος).

Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστόν, ὅτι οἱ «ἐξ Ἑπειρου Πελασγοὶ» ἄριστοι οἰκοδόμοι, ἔλαβον μέρος ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὰ ἐξωραϊστικά ἔργα τῶν Ἀθηνῶν, χρησιμοποιοῦντες ὑπὸ τοῦ Περικλέους, ἀλλ' ἐξεδιώχθησαν λόγῳ ἐξεγέρσεως τοῦ Δήμου, ἐπειδὴ «ἐπέπραξαν» τὰς Ἀθηναίας εἰς τὴν πηγὴν τῆς Καλλιρρόης εὕρισκομένης παρὰ τὸν Ἰλισσόν. Ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Ἑπειρον ἱδρυσαν παρὰ τὸν Ἀραχθὸν τὸ φρούριον Ἀθήναιον εἰς ἀνάμνησιν τῆς πολυετοῦς ἐργασίας των εἰς Ἀθήνας.

Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ αὐτοῦ πληροφοροῦμεθα ὅτι οἱ Ἑπειρῶται ἐταξείδευον καὶ εἰς Ἀθήνας, ὅπως καὶ σήμερον.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν προκύπτει, ὅτι ἡ ἄγονος ἡπειρωτικὴ γῆ δὲν ἠδύνατο νὰ διαθρέψῃ τὸν πληθυσμὸν τῆς καὶ ἀνέκαθεν οἱ Ἑπειρῶται ἀνεζήτουν ἐν τῇ ξένῃ τὰ μέσα συντηρήσεώς των.

Χαρακτηριστικὴν εἰκόνα περὶ τούτου μᾶς δίδει ὁ Πλούταρχος (Πύρρος ΧΧΧΙ, 15-17) ἀναφέρων: Κομίσας δὲ εἰς Ἑπειρον ὀκτακοσίους πεζοὺς καὶ πεντακοσίους ἵππεις, χρήματα δὲ οὐκ ἔχων ἐζήτει πόλεμον, ᾧ θρέψαι τὸ στρατεύμα». Καὶ πρὸς τοῦτο ἀμέσως ἐπετέθη κατὰ τῆς πλουσίας Μακεδονίας τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιλύσῃ τὸ πρόβλημα διατροφῆς τοῦ στρατοῦ του πρόβλημα καθολικώτερον τοῦ ἡπειρωτικοῦ λαοῦ.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους ἡ ἀποδημία τῶν Ἑπειρωτῶν συνεχίζεται, μολονότι δὲν ἔχομεν ἀρκετὰ στοιχεῖα περὶ αὐτῆς, ἀλλ' ἀπλὰς ἐνδείξεις ἢ μεμονομένα γεγονότα, δυνάμενα νὰ θεωρηθοῦν ὡς στοιχεῖα πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως ἀποδημητικοῦ ρεύματος κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι, πλὴν τοῦ ἀγόνου ἐδάφους, τὴν περίοδον αὐτὴν ὑπηρεῖται περισσότερον καὶ ἕτερος συντελεστής, αἱ πολεμικαὶ ἐπιδρομαὶ διαφόρων βαρβάρων λαῶν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καί, φυσικά, κατὰ τοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου τὸ ἔτος 168 π.Χ. κατάληψιν τῆς Ἑπείρου διὰ τοῦ στρατηγοῦ Ἀνικίου, ἔσυραν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας Ἑπειρωτῶν, οἵτινες ἐπωλήθησαν εἰς Ρώμην ὡς δοῦλοι, ἀφοῦ κατέστρεψαν ἑβδομήκοντα ἡπειρωτικὰς πόλεις. Τοῦτο ἐπέφερε «ἐρήμωσιν» εἰς τὸν ἡπειρωτικὸν χῶρον, ὅταν σκεφθῆ κανεῖς, ὅτι κατὰ τοὺς μακροὺς πολέμους μετὰ τῶν Ρωμαίων, μέγας ἀριθμὸς Ἑπειρωτῶν εἶχε φονευθῆ ἢ ἀπομακρυνθῆ ἐκ τοῦ πολεμικοῦ θεάτρου, καταφεύγων εἰς ἀπροσίτους περιοχὰς ἢ εἶχε ὑποκύψει εἰς τὰς κακουχίας καὶ τὰ ἄλλα δεινὰ τοῦ πολέμου.

Μεγάλας καταστροφάς, ἰδίᾳ εἰς τὰς παραλιακὰς περιοχὰς τῆς Ἑπείρου, ἐπέφερον αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων, οἵτινες οὐ μόνον προσεπόρισαν ὑλικὴν φθορὰν διὰ τῆς δηώσεως τῶν παραλιακῶν πόλεων, ὡς τῆς Νικοπόλεως, τοῦ Ὀγχησμοῦ, τῆς Εὐροίας καὶ τῶν Συβότων ὑπὸ τοῦ Τοτίλα τὸ ἔτος 551 μ.Χ. ἀλλὰ καὶ ἠνάγκασαν τοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀποδημήσουν, ἄλλοι νὰ μετασταθμεύσουν ἐντὸς τοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου καὶ ἄλλοι νὰ μετακινηθοῦν εἰς ἐκτὸς τῆς Ἑπείρου περιο-

χάς. Ὁ ἱστορὸς Προκόπιος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς μεταξὺ τῶν φρουρίων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἄτινα ἀνήγειρε πρὸς προστασίαν τῶν πόλεων ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν, ἵδρυσε καὶ πολλὰ ἐν Ἠπείρῳ, ἀλλὰ τρεῖς πόλεις τῆς Ἠπείρου, ἥτοι τὴν Νικόπολιν, τὴν Φωτικὴν καὶ τὴν Φοινίκην, «ὑδασι περιρρομένας» δὲν τὰς περιετείχισε, καὶ ἔκτισε εἰς παρακειμένους λόφους φρούρια, εἰς τὰ ὁποῖα κατέφευγον ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῶν οἱ κάτοικοι. Καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γόθων τῷ 551 μ.Χ. εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, καθ' ἣν κατέστρεψαν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὴν Εὐροίαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς μετεκινήθησαν βορειότερον, ἐγκατασταθέντες προσωρινῶς εἰς τὴν πόλιν Τέκμωννα, παρὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Παμβώτιδος λίμνης, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς τοὺς ἐγκατέστησε εἶτα εἰς τὸν βράχον, ὅπου σήμερον τὸ κάστρον Ἀλῆ-πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὑφίστατο καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα περίοδον τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἔφερε τ' ὄνομα Εὐροία ἢ ἐκ Νέου μετωνομασθεῖσα βραδύτερον εἰς Ἰωάννινα πόλιν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσαν πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς ἀναφερόμενα εἰς τὴν «Ἀλεξιάδα» Κάννινα, ὡς ἀνακριβῶς ἀνέγραψάν τινες. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι μέρος τῶν παραλιακῶν πληθυσμῶν διέρρευσε ἐκτὸς τῆς Ἠπείρου.

Αἱ ἐπιδρομαί, συνεχισθεῖσαι ὑπὸ τῶν Σλάβων καὶ εἰς τὰ παράλια ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν (878 μ.Χ.), εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐκτόπισιν μεγάλου μέρους τῶν Ἠπειρωτῶν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ Νικόπολις καταστραφεῖσα διὰ τρίτην φορὰν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τῷ 975 μ.Χ. κατέστη ἀκατοίκητος καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς διέρρευσε ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἠπεί-

ρου, ὅπως καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Κασσώπης, ὅστις διεκπεραιώθη εἰς Κέρκυραν, ὅπου ἔκτισε ὁμώνυμον πολίχνην εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν σπουδαίας πληροφορίας περὶ τῆς κινήσεως τοῦ ἠπειρωτικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον, μολονότι ἡ Ἑγνατία ὁδός, ἡ περίφημη βυζαντινὴ ὀδικὴ ἀρτηρία, ἡ συνδέουσα τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἠπειρον γενικῶς μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι μία ἄλλη θετικὴ ἀπόδειξις τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς Ἠπείρου μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ὑπάρξεως ἀποδημητικοῦ ρεύματος πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς μεγάλης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐάν, μάλιστα, σκεφθῶμεν, ὅτι πολὺ ἐνωρίτερον ὁ σοφὸς ἱερεὺς τῆς Δωδώνης Πρίσκοσ ἐχρημάτισε σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ.

Ἀντιθέτως, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου παρατηροῦμεν, ὅτι ἐπιφανεῖς βυζαντιναὶ οἰκογένειαι, φεύγουσαι τὰς διώξεις τῶν Σταυροφόρων, εὐρίσκουν ἄσυλον εἰς Ἠπειρον, ὅπου σῶζονται ἀκόμη σήμερον τὰ ἐπώνυμα πλείστων τοιούτων βυζαντινῶν οἰκογενειῶν (ιδίᾳ εἰς Πάργαν καὶ Ἰωάννινα).

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀνεπτύχθησαν σπουδαῖαι ἐμπορικαὶ σχέσεις μετὰ τῆς Ἰταλίας, ιδίᾳ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ὅτε συνεπείᾳ τῆς καταλήψεως ὑπὸ τῶν Σέρβων τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς μάστιγος τῶν Ἀλβανῶν, μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀνεζήτησε καταφύγιον εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ὅπου ἐσώζοντο ἐν παρακμῇ αἱ παλαιαὶ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι. Καί, μάλιστα, συνήφθησαν καὶ συγγενικαὶ σχέσεις μετὰ τῶν βασιλικῶν οἰκῶν τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου πρᾶγμα, ὅπερ διευκόλυνε τὴν πρὸς τὴν Ἰταλίαν ἀποδημίαν.

Διὰ τοῦτο δεόν νὰ θεωρηθῇ ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ

Ι. Λαμπρίδου ἀναγραφόμενον εἰς τὰ «Ζαγοριακὰ» τῶν «Ἑπειρωτικῶν Μελετημάτων» του, ὅτι οἱ Ζαγορίσιοι ἐταξείδευον ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος μ.Χ. Ἀλλὰ τὸ ρεῦμα τῆς ἀποδημίας ὑπῆρχε καὶ προηγουμένως, καθ' ἡμᾶς, ἔνεκα τῶν προεκτεθέντων λόγων.

- Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἑπείρου ὑπὸ τῶν Τούρκων (τῷ 1431 μ.Χ.) παρατηροῦμεν ὡσαύτως διαρροὴν πληθυσμοῦ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ὡς καὶ ὀλοκλήρου στρατιωτικοῦ τμήματος τῶν Ἑπειρωτῶν ὑπὸ τὸν ἐπιφανῆ ἡγέτην αὐτῶν Δημήτριον Ρερέν, ὅστις μετὰ τῶν υἱῶν του Γεωργίου καὶ Βασιλείου διεπεραιώθη εἰς Mezzojusso τῆς Ἰταλίας, τυχὼν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλφόνσου τοῦ Α' βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας καὶ Ναβάρρας (1384-1458 μ.Χ.), ὅστις εἶχε καταλάβει διὰ δευτέραν φοράν τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως (1443 μ.Χ.), τιτλοφορηθεὶς ὡς Ἀλφόνσος ὁ Α'. Βασιλεὺς τῶν δύο Σικελιῶν. Ὡς ἐμφαίνεται δὲ ἐξ ἐπιστολῆς λίαν κολακευτικῆς τοῦ Ἀλφόνσου πρὸς τὸν Δημήτριον Ρερέν, ὁ Ἑπειρωτικὸς οὗτος στρατὸς ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλφόνσου ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν υἱῶν του Γεωργίου καὶ Βασιλείου Ρερέ, καὶ ἀνέλαβε τὴν φρούρησιν τῶν βορείων συνόρων τοῦ κράτους τῆς Νεαπόλεως ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Γαλατῶν περὶ τὸ ἔτος 1444 μ.Χ.

Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Ἱστορίας, ὅτι κατὰ τὴν πτώσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας γενικῶς ἔφυγον καὶ μετέβησαν εἰς τὴν Δύσιν ὅλοι οἱ Ἕλληνες λόγιοι, ἐπιστήμονες, ἔμποροι κλπ. Καὶ τοῦ κανόνος τούτου δὲν ἐξέφυγον οἱ Ἑπειῶται, οἵτινες ἐγεινιάζον καὶ ἀπὸ πολλοῦ ἦτο εἰς αὐτοὺς γνώριμος ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Δύσιν.

Εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Ἑπειῶται ἔφθασαν πολὺ ἐνωρίτερον τῆς καταλήψεως τῆς Ἑπείρου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ φαίνεται τοῦτο συνέβαινε καὶ εἰς ὅλην

τὴν Βαλκανικὴν μέχρι τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης. Καὶ μάλιστα εἰσεχώρουν καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μ. Ἀσίας, διὰ τῆς ὁποίας ἔφθανον εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ Ἀραβίαν.

Κυριώτεροι ἐστὶν Ἡπειρωτῶν εἰς Ἰταλίαν ἀναφέρονται ἡ Βενετία, τὸ Λιβόρνο, ἡ Νεάπολις καὶ τινες πόλεις τῆς Σικελίας.

Εἰς τὴν Βενετίαν ἡ ἠπειρωτικὴ παροικία ἐπισημῶς ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ ἔτος 1400 μ.Χ. περίπου, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι αὕτη χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῶν ἠπειρωτικῶν παραλίων ὑπὸ τῶν Βενετῶν (Πάργα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν κλπ.), καθ' ἣν ἀνεπτύχθησαν σπουδαῖαι ἐμπορικαὶ σχέσεις μεταξὺ Βενετίας καὶ Ἡπείρου. Ὁ Ι. Λαμπρίδης ἐτοποθέτει τὴν τάσιν πρὸς ἀποδημίαν τῶν Ζαγορισίων περὶ τὸν 12ον αἰῶνα, φαίνεται, ὅμως, ὅτι οἱ Ἰωαννῖται εἶχον τὸ προβάδισμα, μεταβαίνοντες ἐν τῇ ξένη ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου ἢ δεκάτου αἰῶνος μ.Χ. καὶ μάλιστα εἰς Βενετίαν, ἣτις ἦτο τὸ κυριώτερον κέντρον συναλλαγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Ἡπειρωτῶν.

Ἐκ τοῦ δημοσιευθέντος ἠπειρωτικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας, ὃπερ ἐδημοσίευσεν ὁ ἀκάματος Ἡπειρώτης ἐρευνητὴς καὶ ἐπίτιμον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Κωνστ. Μέρτζιος εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» προκύπτει ὅτι ἡ παροικία τῶν Ἡπειρωτῶν ἦτο πολὺ παλαιὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δὲ ἐκκλησίαν τῆς Βενετίας ὑπάρχουν τὰ ὀνόματα Ἡπειρωτῶν, οἵτινες ἔχουν ταφῆ ἐκεῖ εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 1578. Τοιοῦτοι ἀναφέρονται ὁ Ἰωάσαφ ὁ Φιλανθρωπικὸς (1578), ὁ Ζῶτος ὁ Τσιγαρᾶς (1599), εὐεργέτης τῆς ἐκκλησίας καὶ συντηρητὴς τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου, χρηματίσας καὶ πρωτοσπαθᾶριος τοῦ Ὀσπονδάρου τῆς Μολδοβλαχίας Πέτρου τοῦ Μιχανέστου, ὁ Πᾶνος Ἱερομνήμων (1689), διερμηνεὺς ἄλλοτε

τοῦ μεγάλου Βεζύρη τῆς Τουρκίας, ὁ Νικόλαος Γλυκὺς, (1657), περίφημος ἐκδότης βιβλίων, ὁ Νικόλαος Σάρρος (1657) τυπογράφος, ὁ Δημ. Θεοδοσίου (1715) τυπογράφος, ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς, ἱεροκήρυξ, ὁ Ἐπιφάνιος ὁ Ἠγούμενος (1647) καὶ ἄλλοι πολλοὶ μεταξύ τῶν χιλιάδων μελῶν τῆς ἐν Βενετία ἠπειρωτικῆς παροικίας.

Ὁ Χρ. Χριστοβασίλης εἰς τὰ «Διηγήματα τῆς Ξενητείας» ἀναφέρει ὅτι πρῶτοι ἐκ τῶν ἀποδήμων ἠπειρωτῶν τῆς Βενετίας ἐφθασαν ἐκεῖ οἱ Ἰωαννῖται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Βενετίας, ὅτε τὰ παράλια τῆς ἠπείρου καὶ ὀλόκληρος ἡ νησιωτικὴ Ἑλλάς κατείχετο ὑπὸ τῶν Βενετῶν, τοῦτο δὲ φαίνεται ἀποδεχόμενοι καὶ ὁ Δημ. Ζῶτος καὶ ὁ Κ. Φαλταῖτς ἀλλὰ ἡ πρὸς ἀποδημίαν παράδοσις τῶν ἠπειρωτῶν εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς διεξοδικῶς ἀπέδειξεν ὁ ἠπειρώτης ἐρευνητὴς κ. Ἄθαν. Γιάγκας εἰς τὴν ἱστοριοδαφικὴν του ἐργασίαν «Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς ἠπείρου», ἀναγομένη εἰς τοὺς προῖστορικοὺς ἀκόμη χρόνους, ὅτε Θεσπρωτοὶ ναυτικοὶ ἠγόρασαν παρὰ Φοινίκων ἐμπόρων τὴν Αἴγυπτίαν ἰέρειαν, ἣτις κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἔκτισε τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης. Πλεῖστοι δὲ λαοὶ τῆς Ἑλλάδος ὠρμήθησαν ἐξ ἠπείρου, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ ἱστορικῷ διαγράμματι τῆς παρούσης μελέτης.

Εἰς τὸ Λιβόρνο ἤδη ἀπὸ τοῦ 1517 μ.Χ. ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας συναντῶμεν τὸν ἠπειρώτην Κορτέσιον Βρανᾶν, μολονότι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος μ.Χ. συναντῶμεν δούκισσαν τῆς Σικελίας καὶ Νεαπόλεως τὴν ἐξ ἠπείρου Ἑλένην Ἀγγελίνα, ἣτις, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἰταλικῆς, εἰσήγαγεν εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὸ αὐλικόν της περιβάλλον εἶχε πολλοὺς ἠπειρώτας καὶ ἠπειρωτίσσας, ὡς θεραπαινίδας. Τοῦτο σημαίνει

ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου τὸ ἠπειρωτικὸν στοιχεῖον εἶχε ἐγκατασταθῆ εἰς πλείστας πόλεις καὶ περιοχὰς τῆς Ἰταλίας, ἧτις ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπερρόφησε μέγα μέρος τοῦ ἑλληνισμοῦ ὑπὸ μορφήν ἀποικιῶν, ἀργότερον δὲ τὸ ἀποδημητικὸν ρεῦμα πρὸς Ἰταλίαν ἐνετάθη συνεπεία τῶν βαρβαρικῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπιδρομῶν (Γότθων, Σλάβων, Σαρακηνῶν) καὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ἀνεξαρτήτως τῆς φυσικῆς διαρροῆς τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τοῦ ἀγόνου ἐδάφους καὶ τῶν ἄλλων συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἐν Ἡπείρῳ.

Τέλος, ἡ Νεάπολις καὶ μερικαὶ ἄλλαι πόλεις τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας ἀποτελοῦν κέντρα ἐγκαταστάσεως ἀποδήμων Ἡπειρωτῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνεδείχθησαν, καταλαβόντες διάφορα ἀξιώματα.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἄλλας χώρας μεταναστεύουν οἱ Ἡπειρωταί, ὅπως ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, αἱ παραδουνάβιαι Ἡγεμονίαι, ἡ Αὐστρουγγαρία, ἡ Ρωσσία, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Μ. Ἀσία, ἡ Μέση Ἀνατολή, ἡ Ἀραβία, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ἀμερική καὶ πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης, Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας, ὅπως ἀπέδειξε μακρὸν ταξείδιον τοῦ ἄλλοτε γερουσιαστοῦ Ἡπείρου κ. Πέτρου Μπέμπη, ἐνεργήσαντος ἔρανον κατὰ τὸ ἔτος 1931 μ.Χ. μεταξὺ τῶν Ἡπ. τοῦ ἐξωτερικοῦ, τινὲς τῶν ὁποίων ἠὺδοκίμουν εἰς Ἰνδίας καὶ Κίναν. Πρὸ τινων μηνῶν ἀκόμη ὁ Ἡπειρωτῆς Γ. Μυλωνᾶς εἰς Ἰσπανίαν συνέστησε εὐαγὲς ἴδρυμα διὰ τὴν Ἡπειρον.

Ἄλλ' ὅς παρακολουθήσωμεν περαιτέρω τὴν ἀποδημίαν τῶν Ἡπειρωτῶν εἰς τὰ κέντρα τῆς ἀποδημίας των.

Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα π.Χ. οἱ Ἀλβανόγλωσσοι Βορειοηπειρωταί ταξιδεύουσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀσκοῦντες τὸ ἐπάγγελμα τοῦ χορηγητοῦ κρεά-

των εἰς τὰ σώματα τῶν Γενιτσάρων, καί, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀραβαντινός, πολλοὶ Ζαγορίσιοι ὑπηρετοῦν ὡς ἵπποκόμοι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, δυνάμει τῆς προνομιακῆς συνθήκης τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου μετὰ τοῦ Σουλτάνου. Εἰς τὸ χρονικὸν δὲ τῆς Βουτσᾶς ἀναφέρεται, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἵπποκόμων αὐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καταγίνονται καὶ μὲ διαφόρους ἄλλας βιοποριστικὰς ἐργασίας. Ὁ I. Λαμπρίδης διαφωνεῖ πρὸς τὸν Leake, ὅστις ἔγραψεν, ὅτι οἱ Ζαγορίσιοι μόνον ἐμπορεύοντο εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Τουρκίας, κατὰ μίμησιν τῶν Βλάχων καὶ τῶν ὀρεινῶν χριστιανῶν Ἀλβανῶν, καὶ διαβεβαιοῖ, ὅτι καὶ οἱ Ἰωαννῖται ἀνεπτύχθησαν καὶ προήχθησαν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κατὰ μίμησιν τῶν Ζαγορισίων καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν. Κατὰ τὸν Δημ. Ζῶτον, παλαιὰ παράδοσις εἰς Ζαγόριον ἀναφέρει, ὅτι ὁ Μιχαὴλ ὁ Β΄ ἀποκαλούμενος ἀνδρεῖος, ἦτο νόθος υἱὸς Ζαγορισίου προμηθευτοῦ προβάτων.

Ἐκτοτε οἱ Ἠπειρώται ἔφθانون κατὰ χιλιάδας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀνεπτύχθη σπουδαία ἠπειρωτικὴ παροικία μὲ χιλιάδας Ἠπειρώτας πολλαπλῶς διαπρέψαντας. Εἶναι γνωστὸν δέ, ὅτι οἱ Ἠπειρώται τόσον ἐπροώδευσαν ὡς ἀρτοποιοί, ὥστε ἡ καλύτερα εὐχή ἐν Ἠπείρῳ ἦτο «καὶ εἰς τὴν Πόλιν κουλουρτζῆς», ἣτις ἐσήμαινε, ὅτι ὄνειρον παντὸς Ἠπειρώτου ἦτο νὰ διαπρέψη εἰς τὴν ἀρτοποιίαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διότι τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἦτο τότε ἀρκετὰ πρσοδοφόρον. Ἀργότερον ἰδρύθησαν ὑπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ Σχολεῖα τῆς παροικίας (Ζωγράφειον Γυμνάσιον καὶ Ζωγράφειον Παρθεναγωγεῖον) καὶ ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἀνῆλθεν ὁ Ἄνθιμος Ζ΄, καταγόμενος ἐξ Ἠπείρου. Τὰ τέκνα πολλῶν ἀποδήμων Ἠπειρωτῶν ἐφοίτησαν εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολὴν καὶ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλκης,

ἀναδειχθέντες ἀργότερον ἐπίσκοποι, μητροπολίται καὶ ἀρχιερεῖς εἰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Περίφημος ἦτο ὁ «Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως», τοῦ ὁποίου ἡ ψυχὴ ἦσαν οἱ Ἑπειῶται. Ὁ Ἀλῆ-πασσᾶς, φιλοδοξῶν νὰ καταλάβῃ τὸ πασσαλίκι τῶν Ἰωαννίνων ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ζαγορισίων παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀραβαντινός. Σήμερον δὲ μετὰ τοῦ Ἑπειώτου Πατριάρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κων)πόλεως κ. Ἀθηναγόρα ὑπάρχει, ἀκόμη, ἀξιόλογος ἡπειρωτικὴ παροικία ἐν Κων)πόλει, παρὰ τὴν διαρροὴν αὐτῆς μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν.

Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀγνοήσουν οἱ Ἑπειῶται, λαὸς κατ' ἐξοχὴν ἀποδημητικὸς. Ἡ Ὀδησός, ἡ Νίζνα, ἡ Μόσχα, ἡ Πετρούπολις κ' ἄλλες πόλεις εἶναι ἐμπορικὰ κέντρα, ὅπου μεταβαίνουν οἱ Ἑπειῶται ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἀκόμη ἐποχῆς. Ἐκεῖ ἔφθασε ὑπὸ μυθιστορηματικὰς συνθήκας καὶ ὁ Ἑπειώτης Μάξιμος ὁ ἐξ Ἄρτης, ὅστις εἰσήγαγε τὴν βυζαντινὴν γραφὴν εἰς τοὺς Σλάβους, οἱ ὁποῖοι τὴν διατηροῦν μέχρι σήμερον σχεδόν, ἀπαράλλακτον. Ἐκεῖ θὰ ἐξελιχθοῦν ἀργότερα εἰς σπουδαίους οἰκονομικοὺς παράγοντες, οἱ ὁποῖοι θὰ καταστοῦν Μεγάλοι τοῦ ἔθνους Εὐεργέται, ὅπως εἶναι οἱ Ζωσιμάδαι μὲ ἔδρα τὴν Νίζνα καὶ ἀργότερον τὴν Μόσχαν, ὁ Βαρβάκης, ἐμπορευόμενος χαβιάρι στὸ Ἀστραχάν, καὶ ἄλλοι πολλοὶ Ἑπειῶται, ἐμπορευόμενοι γουναρικά, σιτηρὰ καὶ ἄλλα προϊόντα, ὅπως ὁ Ριζάρης, ὁ Ζῶης Καπλάνης κλπ.

Ἐπιφανεῖς Ἕλληνες εἶχον καταλάβει εἰς τὴν Ρωσσίαν ἐξεχούσας πολιτικὰς, στρατιωτικὰς καὶ ἄλλας θέσεις. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπλαγῶμεν, διότι ἐκεῖ

ἔλαβε σάρκα καὶ ὅστ᾽ ἡ ἰδέα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρίας» Σκορφᾶ καὶ Τσακάλωφ, φιλοπατρίδων τέκνων τῆς Ἠπείρου, ὑποθαλπομένη καὶ ἀπὸ τὴν ἐπισημον ρωσσικὴν πολιτικὴν, ἣτις διέκειτο ἀπὸ πολλοῦ ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Τουρκίαν.

Οἱ Ἠπειρῶται ἀποδημοῦντες εἰς Μακεδονίαν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, εἶχον σχηματίσει σπουδαίας παροικίας εἰς Θεσσαλονίκην, Σέρρας, Δράμαν, Καβάλλαν, Γιουμουλτζίαν (σημερινὴν Κομοτινήν), καὶ Ἀδριανούπολιν. Ἐκ Μακεδονίας προωθοῦντο ἄλλοι πρὸς Φιλιππούπολιν, ἄλλοι πρὸς Σερβίαν, ἄλλοι πρὸς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ ἄλλοι πρὸς τὰς παραδουναβίους Ἠγεμονίας.

Ὁ κ. Φαλτάϊτς γράφει, ὅτι «ὁ Ἠπειρωτικὸς ταξιδευτισμὸς εἶχε δέσει ἄλλοτε μὲ τὰ νήματά του ὀλόκληρον τὴν Βαλκανικὴν, μέγα μέρος τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ρωσσίας, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ εἶχε δημιουργήσει σιωπηλῶς καὶ χωρὶς θόρυβον τὸ νεώτερον ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἔφερεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821».

Καὶ πράγματι. Εἰς τὴν Ρουμανίαν τὴν περίφημον «Βλαχιά» εἶχον φθάσει οἱ Ἠπειρῶται ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος μὲ κέντρα των κυρίως τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὸ Ἰάσιον. Ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ὅτε ἡγεμόνες ἦσαν οἱ ἐξ Ἠπείρου Σοῦτσος καὶ Γκίκας, προστατεύοντες τὸ Ἠπειρωτικὸν στοιχεῖον, τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα πρὸς Ρουμανίαν ηὔξηθη, ὑπῆρχον δὲ καὶ ὠργανωμένοι μεταφορικαὶ ὑπηρεσίαι μεταξὺ Ἠπείρου καὶ Ρουμανίας, οἱ περίφημοι «καραβανάρηδες» περὶ ὧν ἐν τῷ λαογραφικῷ μέρει θὰ ὁμιλήσωμεν διεξοδικῶς Ἐκεῖ ἀνεδείχθησαν οἱ μεγάλοι ἐθνικοὶ εὐεργέται, Εὐ-

άγγελος καὶ Κων)νος Ζάππας, ἰδρυταὶ τοῦ Ζαπ-
πέιου Μεγάρου διὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἑλληνικῶν γεωρ-
γικῶν προϊόντων, ὁ Ἄρσάκης, ἰδρυτὴς τοῦ Ἄρσα-
κείου Μεγάρου (Διδασκαλείου) καὶ τῆς Φιλεκπ. Ἐται-
ρίας, ὁ Ν. Δούκας καὶ ἀπὸ τοῦ 1880 ἐδίδασκεν ἐκεῖ
ὁ διακεκριμένος Ἑπειρώτης καθηγητὴς Ν. Δόσιος.
Πολλαὶ χιλιάδες Ἑπειρωτῶν μετέβαινον εἰς Ρουμα-
νίαν ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων.

Εἰς τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Αὐστρίαν εἶχον εἰσδύσει
οἱ Ἑπειῶται ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων. Ἐκεῖ θ' ἀνεύ-
ρωμεν τὸν πάππον τοῦ Ἐθνικοῦ εὐεργέτου Γεωρ-
γίου Σίνα, ἀρχικαραβανάρην τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης,
ὡς λέγεται καὶ βραδύτερον τὸν Γεώργιον Σίναν μονο-
πωλοῦντα τὰς συγκοινωνίας τῆς Αὐστροουγγρικῆς
αὐτοκρατορίας καὶ καθιστάμενον οἰκονομικὸν αὐτῆς
μεγιστᾶνα, ὅστις δὲν ἔλησμόνησε ποτὲ τὴν πατρίδα
τοῦ Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ὁ υἱὸς του Σίμων. Εἰς Βιέν-
νην ἀργότερον διδάσκει ὁ Ἑπειρώτης φιλόλογος
Ἄθαν. Σταγειρίτης (1800). Ὁ κ. Φαλτάϊτς γράφει
ὅτι ὅλα «τὰ Χάνια (Ξενοδοχεῖα) τῆς Βαλκανικῆς καὶ
τῆς Μ. Ἀσίας ἦσαν τῶν Ἑπειρωτῶν, ἰδίᾳ Ζαγορι-
σίων. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι
ἡπειρωτικὸν ἦτο τὸ μεγαλύτερον Ξενοδοχεῖον εἰς Βου-
κουρέστιον, τὸ «Γκρέτζι Χάνι» (= Ξενοδοχεῖον τῶν Ἑλλή-
νων) τοῦ Μπόνιου Γκόρμα ἐκ Πωγωνίου κατὰ τὸ
ἔτος 1565, ὡς καὶ ὅλα τὰ χάνια τῶν μεγάλων ὀδι-
κῶν ἀρτηριῶν τῆς Βαλκανικῆς, τῆς κεντρικῆς Εὐ-
ρώπης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ διευκο-
λύνει ἀπείρως τὴν ἀποδημίαν τῶν Ἑπειρωτῶν.

Οἱ Ζαγορίσιοι (περιοχὴ τῆς Ἠλείου) κατὰ τὰ
τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος γενικεύουν τὴν ἀποδημίαν
πρὸς Κων)πολιν, τὴν Μολδοβλαχίαν ἐν μέρει τὴν
Αὐστρίαν, Οὐγγαρίαν, Γερμανίαν καὶ Ὀλλανδίαν.
Κατὰ τὸν Δημ. Ζῶτον, οἱ Ζαγορίσιοι Βικοῖατροὶ

(ὀνόματος προερχομένου ἐκ τῆς χαράδρας τοῦ Βίκου) ἔταξείδευον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας καὶ Θράκης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1670 μ.Χ.

Οἱ ἄνδρες τοῦ Δελβινακίου, κατὰ τὸν Leake (εἰς τὸ βιβλίον του Travels northern Crece—Λονδῖνον 1835) ἔταξείδευον εἰς Κων)πολιν, μετερχόμενοι τοὺς κηπουροὺς καὶ κρεωπώλας, πολλοὶ δὲ ἐμπορευόμενοι γουναρικὰ εἰς Ρωσσίαν καὶ ἄλλοι χρυσὰς κλωστὰς εἰς Γερμανίαν διὰ τὰ κεντήματα.

Ὁ Χρῆστος Χρηστοβασίλης θεωρεῖ τοὺς Ἰωαννίτας πρώτους ἐργάτας τῆς ἀποδημίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Βενετίας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅχι μόνον διότι ὑπάρχουν μερικαὶ ἀποδείξεις καὶ πολλαὶ ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ἀδιστάκτως, ὅτι ἡ ἀποδημία τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀρχίσασα ἀπὸ τῶν προῖστορικῶν χρόνων, χάνεται εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων.

Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε μιὰν ἀρχαιοτάτην ἐστίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπουσιάσουν οἱ Ἡπειρῶται, οἵτινες διὰ τοῦ ναυτικοῦ των κατὰ τοὺς προῖστορικοὺς χρόνους περιέπλεον τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, ἐξ αὐτῆς δὲ ἠγόρασαν καὶ τὴν ἰέρειαν, ἣτις, πωληθεῖσα ὑπὸ Φοινίκων ἐμπόρων εἰς Θεσπρωτοὺς ναυτικούς, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, ἔκτισε τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης. Ἐκεῖ ἔσπευσαν Ἡπειρῶται καὶ εἰς νεωτέρους χρόνους πλουτίζοντες εἰς τὴν εὐφορον χώραν τοῦ Νείλου. Ἐκεῖ ὁ Τοσίτσας, ὁ Στουρνάρας καὶ ὁ Ἀβέρωφ ἀπέκτησαν τὸν πλοῦτον των διὰ νὰ καταστοῦν ἔθνικοι εὐεργέται, ἄξια τέκνα τῆς πατρίδος των, ἰδρύσαντες τὸ Πολυτεχνεῖον, τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν Εὐελπίδων, τὸ Στάδιον, τὸ Ἐπαγγελματικὸν Σχολεῖον Ὀρφανῶν (μεταβληθὲν εἰς φυλακὰς Ἀβέρωφ) τὸ πολεμικὸν «Ἀβέρωφ» καὶ τόσα ἄλλα ἔργα, δημιουρ-

γήματα τῆς μεγαλόφρονος ψυχῆς τῶν ἀποδημῶν Ἡπειρωτῶν.

Οἱ Βησσανιωῖται (Πωγωνίου) ἀποδημοῦν πρό-
του ἔτους 1800, ὅτε ἡ ἀποδημία των σχεδὸν γενι-
κεύεται, οἱ δὲ Μετσοβῖται ἀπὸ τοῦ 1754 μ.Χ. φέρονται
μὲ σπουδαίους ἐμπορικοὺς οἴκους εἰς Λιβόρνο, Βιέν-
νην, Κων)πολιν, Ὀδησσόν, Ἀλεξάνδρειαν, Μόσχαν,
Βετετίαν, Νεάπολιν, Τεργέστην, Ρώμην, Θεσ)νίκην,
Σέρρας κλπ. ἀναπτύξαντες ἐμπορικὰς σχέσεις μεταξὺ
Εὐρώπης καὶ Ἀφρικῆς. Ἄλλ' ἡ ἀποδημία των εἶναι
πολὺ παλαιότερα.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι μία εἰκὼν, τὴν ὁποίαν ὁ
Κ. Φαλτάιτς δίδει διὰ τὴν γένεσιν τῶν ἠπειρωτι-
κῶν παροικιῶν. «Τὰ περισσότερα χάνια, γράφει, εἰς
τὴν Βαλκανικὴν τὰ εἶχον Ἡπειρῶται, ἰδίως δὲ Ζα-
γορίσιοι. Χάνια δὲ πολλὰ εἰς τὰ χέρια τῶν Ἡπει-
ρωτῶν ἦσαν καὶ εἰς τὴν Μ.Ἀσίαν». Καὶ προσθέτει:
«τὸ χάνι δὲν ἔδιδε μόνον ἀντὶ εὐτελεστάτης τιμῆς
στέγην καὶ τροφὴν εἰς τοὺς ξενιτευομένους καὶ εἰς
τὰ караβάνια. Ἦτο καὶ ἓνα εἶδος γραφείου εὐρέσεως
ἐργασίας καὶ ἐντευκτηρίου καὶ πρακτορείου μετακι-
νήσεως. Καὶ σιγὰ-σιγὰ δίπλα ἀπὸ τὸ χάνι ἐδημι-
ουργεῖτο ἢ ἰδρύετο ἓνα μαγειρεῖον, κρατούμενον πάλιν
ἀπὸ Ἡπειρώτην, ἓνα ἀρτοποιεῖον Ἡπειρωτικόν,
ἓνα παντοπωλεῖον, ἓνα ραφεῖον, ἓνα παπουτσίδικο.
Ἡ παροικία τῶν ἠπειρωτῶν εὕρισκετο ἔτσι, χωρὶς
νὰ τὸ καταλάβῃ κανεὶς ἰδρυμένη καὶ δὲν ἤργει νὰ
ἔλθῃ καὶ ὁ Ἡπειρώτης ποὺ ἦτο Ζαγορίσιος συνή-
θως παπᾶς, ἐκτελῶν μαζὺ μὲ τὴν ἱερωσύνην καὶ τὸ
διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα».

Λέγεται ὅτι ἀπὸ Ἡλείρου μέχρι Κων)πόλεως:
ὑπῆρχον τεσσαράκοντα πέντε χάνια, ἕκαστον ἀπο-
στάσεως πορείας μιᾶς ἡμέρας ἀπὸ τοῦ ἄλλου, σω-
ζόμενα μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς τουρκοκρα-

τίας ἐν δ' ἐξ αὐτῶν, τὸ τουρκιστὶ ὀνομαζόμενον Κίρκ-Χάν (=τεσσαρακοστὸν χάνι) ὀνομάζεται σήμερον Κίρκη, ἀναπτυχθὲν εἰς χωρίον, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα.

Οἱ ἄνδρες τῶν χωρίων τῆς Κονίτσης, τῶν Κουρέντων, τοῦ Πωγωνίου, τῆς Δρυϊνουπόλεως, τῆς Πρεμετῆς, τῶν Φιλιατῶν, τοῦ Ζαγορίου, τῆς Τσερκοβίστης, τοῦ Μαλακασίου, τῶν Τζουμέρκων, τῆς Κορυτσᾶς, ὅλη σχεδὸν ἡ Ἑπειρος, ταξειδεύουν ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ καὶ αὐτοδημιουργοῦνται ἐν τῇ ξένη.

Ἄλλ' ὁ Ἑπειρώτης δὲν ἔφευγεν ἀπροετοίμαστος. Ὀλόκληρος ἡ Ἑπειρος ἦτο μία κυψέλη ἐργατικῶν μελισσῶν. Χωρία Ὀλόκληρα, ἀκόμη καὶ Ὀλόκληραι περιφέρειαι, εἰδικεύοντο εἰς ὠρισμένας τέχνας, τὰς ὁποίας ἤσκουν ἐν τῇ ξένη, μεταβαίνοντες ἄλλοτε κατὰ μόνας καὶ συνηθέστερον ὀμαδικῶς.

Οὕτω ἔχομεν τοὺς ἐξ Ἰωαννίνων γουναράδου- τοὺς ἐκ Ζαγορίου χαντζῆδες, ἐμπόρους, διδασκάλου'ς πρακτικούς ἰατρούς, ἱερεῖς, τοὺς ἐκ Καλαρρυτῶν χρυσικούς καὶ ράπτας καποτῶν, τοὺς ἐκ Σωπικῆς βαρελοποιούς, τοὺς ἐκ Κονίτσης κτίστας, σκαλιστὰς καὶ ἀγιογράφους, τοὺς ἐκ Συράκου καποτάδες, τοὺς ἐκ Μετσόβου ξυλουργούς, τοὺς ἐκ Κατσανοχωρίων πλανοδίους ἐμπόρους καὶ γυρολόγους, τοὺς ἐκ Φιλιατῶν ἄρτοποιούς, ἄρτεργάτας, γανωτὰς, ὀρειχαλκουργούς καὶ βαρελάδες, καὶ ἐξ ἄλλων περιφερειῶν τοὺς ὑλοτόμους, ράπτας, χρυσοκεντητὰς, ὑφαντουργούς, τσαρουχοποιούς, ὀπλοουργούς, μυλωνάδες κλπ. κλπ.

Ὀλόκληραι περιφέρειαι πολλάκις εἰδικεύονται εἰς ἓν μόνον ἐπάγγελμα. Οὕτω ἔχομεν τὰ «μαστοροχώρια» τῆς Κονίτσης, τῆς Κορυτσᾶς, τῆς Ἀνασελίτσης, τῶν Τζουμέρκων, ἅτινα καὶ σήμερον δὲν ἀπεμακρύνθησαν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ αὐτοῦ προσανατολισμοῦ. Καὶ ἐλάχιστοι ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν ἀνειδίκευτοι, κυρίως ἀγροτόπαιδες.

Ἄλλοτε μετέβαινον εἰς τὴν ξενιτειᾶν ὀμαδικῶς, κατὰ τρόπον ἑορταστικόν καὶ πανηγυρικόν, σήμερον ὁμως διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων ἡ ἀναχώρησις γίνεται μεμονωμένως καὶ ἔλειψαν τὰ «μπουλούκια» τῶν ἀποδημούντων Ἑπειρωτῶν, οἵτινες μετέβαινον εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Τουρκίας μέ τὰ πόδια, συγκεντρούμενοι πολλοὶ μαζὺ κατὰ «μπουλούκια» ἢ ἀκολουθοῦντες τὰ περίφημα караβάνια, τὰ ὅποια πολλοὺς μετέφερον ἐπὶ τῶν ζώων ἐπὶ πληρωμῇ.

Τὰ «μπουλούκια» αὐτὰ ἀνεχώρουν ἀπὸ τὴν Ἑπειρον τὴν Καθαρὰν ἑβδομάδα καὶ ἐπέστρεφον τὰ Χριστούγεννα. Ἄλλ' ὅσα μετέβαινον περισσότερον μακράν, ὅπως εἰς τὴν Βουλγαρίαν, Θράκην, Μ.Ἀσίαν κλπ. ἐπέστρεφον μετὰ δύο, τρία ἢ περισσότερα χρόνια, ζῶντες συνήθως κοινοβιακῶς (κοινὰ συσσίτια, ὕπνος κλπ.) καὶ πληρωνόμενοι διὰ τοῦ μερισμοῦ τῶν εἰσπράξεων των εἰς ἴσα μερίδια, πλὴν τῶν σχετικῶς μικρῶν τὴν ἡλικίαν, λαμβανόντων τροφὴν καὶ μηνιαῖον μισθόν, καλούμενον «μηνιάτικο».

Λέγεται, ὅτι Ἑπειρῶται! ἦσαν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔχτισαν τὰ περισσότερα πέτρινα σπιτία τῆς Ἑλλάδος, τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Βαλκανικῆς, ἄλλοτε, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Κ. Φαλτάιτς λέγει ὅτι «ἂν δὲν ὑπῆρχαν οἱ Ἑπειρῶται μαστόροι καὶ οἱ Λαγκαδινοὶ τῆς Πελοποννήσου, ποῦ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐδίδαξαν τὴν τέχνην σὲ τόσους ἄλλους Ἑλληνας, ἢ Ἑλλὰς θὰ ἦτο ἄχτιστη ἀκόμη». Καὶ προσθέτει: «Μὰ ἀπὸ ὅπου ἐπέρασεν ὁ Ἑπειρώτης πρωτομάστορας ἀνέβηκεν ὁ πολιτισμός. Ἡ ξυλένια καὶ ἀχερένια καλύβη ἔγινε ὠραῖο πέτρινο σπιτί».

Καὶ ποῦ δὲν μετέβαινον οἱ Ἑπειρῶται. Εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αὐστρίαν, Οὐγγαρίαν, Τσεχοσλοβακίαν, Γερμανίαν, Ρωσσίαν, τὰ Βαλκάνια, τὴν Τουρ-

κίαν, τὴν Αἴγυπτον, Αὐστραλίαν τὴν Ἀμερικὴν κλπ. Σήμερον δὲ δὲν ὑπάρχει σημεῖον τῆς γῆς, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴν ὑπάρχουν Ἠπειρώται.

Μερικὰ δρομολόγια, τὰ ὁποῖα ἠκολούθουν τὰ καραβάνια ἄλλοτε, μᾶς πληροφοροῦν περὶ τῶν κυριωτέρων κέντρων ἀποδημίας τοῦ ὀργανωμένου ἀποδημοῦ ἠπειρωτισμοῦ. Πολλὰ καραβάνια ἐξετέλουν τὴν συγκοινωνίαν Ἰωαννίνων—Γρεβενῶν—Κοζάνης—Βελεσῶν—Σκοπίων—Κουμανόβου—Βελιγραδίου—Πράγας—Βιέννης, ἐνῶ ἐκ Βελιγραδίου ἄλλη γραμμὴ ὠδήγει πρὸς Βουκουρέστιον—Ἰάσιον—Βεσσαραβίαν—Ρωσσίαν. Ἄλλα καραβάνια ἀνεχώρουν ἐξ Ἰωαννίνων διὰ Κοζάνην—Θεσσαλονίκην—Σέρρας—Κωνσταντινούπολιν—Σόφιαν—Βουκουρέστιον, ἐνῶ ἄλλη γραμμὴ ὠδήγει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Μ. Ἀσίαν καὶ ἔφθανε μέχρι Μέκκας. Ἄλλα μικρότερα καραβάνια διὰ τοῦ Μετσόβου κατέληγον εἰς πόλεις τῆς Θεσσαλίας ἢ δι' Ἄρτης εἰς Μεσολόγγιον, καὶ Νότιον Ἑλλάδα, (Πάτραι, Κόρινθος, Πύργος, Ἀμαλιάς, Ἀθῆναι, —Εὐβοία κλπ.).

Ὅλα τὰ χάνια τῶν ἐνδιαμέσων ἡμερησίων σταθμῶν ἦσαν ἠπειρωτικά, τὰ ὁποῖα πιστώνουν τοὺς πτωχοὺς ταξιδεύοντας Ἠπειρώτας, οἱ ὁποῖοι ἐπιστρέφοντες «καζαντισμένοι» ἐξοφλοῦν τὰ χρέη των.

Ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης ἀναφέρει συγκινητικὰς ἱστορίας τῶν «καζαντισμένων» Ἠπειρωτῶν, οἵτινες πῖπτουν θύματα ληστρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐπιστρέφουν πάλιν πτωχοὶ εἰς Ἠπειρον. Πάντα ταῦτα ὁμῶς θὰ διαλάβωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, ἀναλύοντες τὰ τραγούδια τῆς ξενιτειᾶς τῶν Ἠπειρωτῶν, καὶ ἐξετάζοντες τὰς λεπτομερείας τοῦ βιώματος τούτου τῆς ἀποδημίας τῶν Ἠπειρωτῶν.

IV. Τὰ περὶ τὴν ἀποδημίαν ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ ὁ κύκλος τῶν τραγουδιῶν τῆς ξενιτειᾶς.

Αἱ μεταναστεύσεις καὶ ὁ ἀποικισμὸς εἶναι πανάρ-
χαια φαινόμενα τῆς ἀνθρωπότητος, εἶχον δὲ κατὰ τὴν
προϊστορικὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ ἀργότερον, ὁμαδικὸν
χαρακτῆρα. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀφίξις τῶν ἐλληνικῶν φύλων
εἰς τὸν σημερινὸν ἐλληνικὸν χῶρον αὐτὸν τὸν χαρα-
κτῆρα ἔφερε. Καὶ αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα εἶχον καὶ ὅλαι
αἱ μετέπειτα, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐλληνικαὶ
μεταναστεύσεις καὶ ἀποικίαι (ἰωνικαί, αἰολικαί, δωρικαί)
εἰς διαφόρους χώρας καὶ νήσους τῆς Μεσογείου.

Τοιοῦτος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο καὶ ὁ χαρα-
κτῆρ τῶν ἠπειρωτικῶν μεταναστεύσεων, εἴτε ἐκ βιαίων
γεγονότων ἐγίνοντο, εἴτε ἐκ δημογραφικῶν, οἰκονομικῶν
καὶ ἄλλων κοινωνικῶν λόγων. Καί, παρὰ τὰς διαφορὰς
ἢ παραλλαγὰς, τὰς ὁποίας ὑπέστη, λόγω τῆς ἐξελίξεως
τῆς μορφῆς τοῦ ἀποικισμοῦ, παρὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν
συγκοινωνιακῶν μέσων καὶ ἄλλων συνθηκῶν τῆς νεωτέ-
ρας ζωῆς, ὁ ἠπειρωτικὸς ἀποικισμὸς δὲν παρουσιάζει
καμίαν σοβαρὰν διαφορὰν εἰς τὰς ἐξελικτικὰς μορ-
φὰς του. Καὶ δείγματα τοῦ ἀποικισμοῦ τῶν ἠπειρωτῶν
θὰ ἐχρησίμευον διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου ἐλλη-
νικοῦ ἀποικισμοῦ.

Πράγματι, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἀρχαῖον ἐλλήνι-
κὸν ἀποικισμὸν, ἀρκεῖ νὰ προσέξωμεν τὰς ἐστίαις τοῦ ἠ-
πειρωτικοῦ ἀποικισμοῦ. Παρουσιάζουν τόσας ὁμοιότη-
τας, τόσα κοινὰ σημεῖα. Κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ὁ
ἀρχηγὸς τῆς ἀποικίας, ὁ καὶ οἰκιστὴς καλούμενος,

ἐλάμβανε ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ναοῦ τῆς Ἑστίας τὸ ἱερὸν πῦρ, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ διατηρήσῃ ἄσβεστον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξειδίου καὶ τὸ ἐτοποθέτει εἰς τὸν νέον ναὸν τῆς Ἑστίας, τὸν ὁποῖον πρῶτον ἐκτίζον ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς ἐγκαταστάσεώς των καὶ εἶτα ἐκτίζετο ἡ ἀποικία. Καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα βίον των διετήρουν τοὺς δεσμοὺς μετὰ τῆς μητροπόλεως, ἧς τὸ ἱερατεῖον διετήρει καὶ θρησκευτικὰ προνόμια.

Κάτι παρόμοιον ἀκριβῶς ἐγένετο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν εἰς τὴν Ἑπειρον. Οἱ Βοιωτοὶ ἀπέστειλον ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν Δωδώνην κατ' ἔτος «θεωρίαν» καὶ ἀφιέρωματα πολλά, διατηροῦντες, οὕτω, διὰ μέσου τῶν αἰώνων τὸ νῆμα τοῦ δεσμοῦ των μετὰ τῆς ἀρχικῆς των πατρίδος. Καὶ πᾶσαι αἱ ἡπειρωτικαὶ ἀποικίαι (Θεσπρωτοί, Χάονες κλπ.) τῆς Ἰταλίας, μετέφερον μαζὺ μὲ τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς πατρίδος των καὶ τὰ ὀνόματα τῶν θρησκευτικῶν των χώρων (Δωδώνη, Ἀχέρων, Ἀχερουσία, κλπ.) καὶ πολλὰ ὀνόματα πόλεων τῆς ἀρχικῆς των πατρίδος, συνεχίζοντες τὴν παράδοσιν τῶν ἱερῶν, τὰ ὁποῖα οἱ πρόγονοὶ των Δωδωναῖοι, πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἶχον δεχθῆ παρατῶν «ὑπερβορείων», καθ' Ἡρόδοτον, «δεδεμένα ἐν καλάμῃ πυρῶν», ὅπως εἶδομεν.

Εἰς ποίαν ἐποχὴν μετεβλήθησαν αἱ παραδόσεις αὗται δὲν εἶναι γνωστόν. Ὅμως, θὰ πρέπη ν' ἀνετράπησαν παραδόσεις τινες μὲ τὴν τεχνικὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν τούτοις, ἀξίζει τὸν κόπον νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς τὸν τρόπον ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν τοῦ προσφάτου παρελθόντος διὰ νὰ διαπιστώσῃ αὐτὴν τὴν διατήρησιν μερικῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως μέχρι τῶν τελευταίων, σχεδόν, δεκαετηρίδων τῆς τουρκοκρατίας, ὅποτε ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων ἐπέφερε ριζικὴν μεταβολὴν εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς ἀποδημίας καὶ ἡ νεωτέρα ἐκμηδένισις τῶν ἀποστάσεων κατέστησεν αὐτὴν ὡς γεγονὸς ἄνευ σημασίας.

Τὰ βιώματα τοῦ ἠπειρωτικοῦ λαοῦ, τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἀποδημίαν, δὲν θὰ τὰ παρακολουθήσωμεν μόνον ἱστορικῶς, ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου τῆς δημώδους ποιήσεως, ἣτις ἠντλησε τὴν ἔμπνευσίν της ἐκ τῶν δραματικῶν πολ- λάκις φάσεων τῆς ἀποδημίας, διότι ἡ δημώδης ποίησις, κατὰ τὸν Chateaubriand, εἶναι «ἀπαράμιλλος διὰ τὴν ἀ- ληθῆ ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς καρδίας» καὶ βοη- θεῖ μεγάλως ἡμᾶς σήμερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν πολλῶν τρα- γικῶν, ἐνίοτε, φάσεων αὐτῆς.

Περαιτέρω, βάσις ἐρεύνης εἰς τὴν πραγματείαν μας αὐτὴν θὰ εἶναι τὰ περὶ τὴν ἀποδημίαν ἦθη καὶ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις, αἱ ἀφηγήσεις παλαιῶν, ἀσπρομάλληδων ἀποδήμων Ἠπειρωτῶν, αἱ περὶ τὸ θέμα τοῦτο περιγρα- φαὶ Ἠπειρωτῶν συγγραφέων καὶ λογίων, τῶν ὁποίων τὸ ἠθογραφικὸν καὶ λαογραφικὸν ἔργον εἶναι ἀνεκτίμητος θησαυρὸς καί, τέλος, τὰ ἀθάνατα δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἠπέιρου, τὰ διαμάντια αὐτὰ τῆς λαϊκῆς μουσῆς, τὰ ὁποῖα εἶναι πλήρη παραπόνων, καῦμῶν, ἀναστεναγμῶν καὶ δακρῦν. Καὶ τοῦτο, διότι ὄπισθεν τοῦ ὄνειρου τοῦ Ἠπειρώτου, ὅπως ἐπισκεφθῆ ἄλλους πλουσιωτέρους τόπους, γνωρίσῃ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ἄλλας πολι- τείας καὶ ἐργασθῆ πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων διὰ νὰ ἀν- τικαταστήσῃ τὸ μικρὸ φτωχικὸ χαμόσπιτο μὲ ἓνα ἐπι- βλητικὸ εἰς ὄγκον, σπίτι, ἀληθινὸ ἀρχοντικὸ παλατάκι, ἐκρύβοντο τὰ συγκλονιστικώτερα τῶν δραμάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Κυριώτερο κίνητρον, ὅπως εἶδομεν, διὰ τοὺς Ἠπει- ρώτας, τῶν ὁποίων ἡ πατρίς εἶναι ἄγονος καὶ ἀνίκανος νὰ παράσχῃ τὰ μέσα τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ ἀπόκτησις χρη- μάτων διὰ τὴν ἀποτίναξιν τῆς πτωχείας των :

«Νὰ πᾶν νὰ καζαντήσουν
νὰ φέρουν γρόσια φόρτωμα
γεμάτα τὰ δισάκκια».

Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ οὔτοι ἐπούλωνον τὰς οικονομικὰς

πληγὰς τῆς οἰκογενείας των, ἀποστέλλοντες τακτικῶς ἓνα «μηνιάτικο», ἠγόραζον κανένα κτηματάκι καὶ ἔπειτα ἔκτιζον τὸ ἀρχοντικό των, ἐφάμιλλον τῶν ἄλλων ἀποδήμων. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ἑπειρον, ἰδίᾳ εἰς τὰ Ζαγοροχώρια, παρατηροῦνται δυσαναλόγως μεγάλα σπίτια, ἀληθινὰ ἀρχοντικά, ὀφειλόμενα εἰς τὸ χρῆμα τῶν ἀποδήμων Ἑπειρωτῶν. Ἐπειτα ἤρχιζον αἱ δωρεαὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἣτις ἔπρεπε νὰ γίνῃ μεγαλυτέρα καὶ ὠραιότερα πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ βαθυτάτου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑπειρωτῶν, ἡ χρηματοδότησις τῆς λειτουργίας τοῦ κατηχητικοῦ ἢ «ἀλληλοδιδασχτικοῦ»—ὅπως ἐλέγετο—σχολείου, τοῦ ὁποίου, συνήθως, διδάσκαλος ἦτο ὁ ἱερεὺς καὶ εἰς τὸ ὅποιον ἀπ' αἰῶνων ἐσυνεχίζετο ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας καὶ ἐλάμβανε χώραν ἡ καλλιέργεια τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Παραστατικὴν εἰκόνα τῆς συντελουμένης ἐκεῖ ἐθνικῆς ἐργασίας μᾶς δίδει ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς Κ. Παλαμᾶς :

• Ἐκεῖ καταδιωγμένη κατοικεῖ
τοῦ σκλάβου ἡ ἀλυσσόδετη πατρίδα·
βραχνᾶ ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος ἐκεῖ
θεριεύει τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα
μὲ λόγια μαγικά•.

Πολλοὶ ἀπόδημοι Ἑπειρωῶται, οἵτινες ἀπέκτων μεγαλύτερα μέσα, ὅπως εἶναι ὁ Ζωγράφος, οἱ Ζωσιμάδαι, ὁ Καπλάνης, οἱ Ριζάραι, ἔκτιζον παραλλήλως καὶ εὐπρεπῆ ἐκπαιδευτικὰ μέγαρα. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Μοσχόπολις ἀπέβησαν σπουδαῖα πνευματικὰ κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας.

Κατὰ ταῦτα τὸ Ἑπειρωτόπουλο, τὸ ὅποιον ἀπὸ νεανικῆς ἡλικίας ὀνειρεύεται νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ξενιτειάν, πλησίον τοῦ ἀποδήμου πατρὸς του ἢ συγγενῶν ἢ συγχωριανῶν του, πλάθει τὰ ὠραιότερα σχέδια: θὰ ἴδῃ ἄλλους τόπους, ἄλλους ἀνθρώπους, μεγάλας πολτιτείας,

θὰ κερδίση χρήματα διὰ τὸν ἑαυτὸν του, διὰ τὴν οἰκογένειάν του, θὰ ἔλθῃ νὰ ξαναφτιάξῃ τὸ ἡμικατεστραμμένον σπίτι του, νὰ πάρῃ τὴν ὠραίαν συγχωριανήν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐκτύπησε ἡ καρδιά του—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον φυλάττει μυστικὸ—θὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ χωριό του, εἰς τὴν πατρίδα του γενικώτερον. Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι δὲν ὑπάρχει Ἑπειρώτης ὅστις νὰ μὴ ἔχῃ τὰ ὄνειρα αὐτὰ καὶ ἀπόδειξις, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλούσιος Ἑπειρώτης, ὅστις νὰ μὴ εἶναι καὶ εὐεργέτης τῆς ἰδιαίτερας ἢ τῆς γενικωτέρας πατρίδος του.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ τοῦ ἀποδημοῦντος Ἑπειρώτου, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν ὄνειρον καί, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, μία ἰδιαίτερα συνείδησις αὐτοῦ.

Ἡ ἀποδημία κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἐγίνετο διὰ ξηρᾶς καὶ διήρκει τὸ ταξίδιον πολλάς ἡμέρας, ἐβδομάδας καὶ μῆνας ἀκόμη, ὅταν ἐπρόκειτο διὰ ταξείδιὰ πολὺ μακρυνά. Δύσκολα, ἐπίπονα τὰ ταξείδια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διότι ἐγίνοντο ὑπὸ δυσμενεῖς συνθήκας. Ἐκτὸς τῆς κοπιώδους πεζοπορίας, ὁ καύσων ἢ αἱ βροχαὶ ἢ αἱ χιόνες, ἐδυσχέραινον εἰς μέγιστον βαθμὸν τοὺς ταξιδεύοντας. Οἱ δρόμοι ἦσαν ἀνώμαλοι, πολλάκις λασπώδεις καὶ ἡ πεζοπορία δύσκολος. Διὰ τοῦτο συνήθως ἐχρησιμοποιοῦντο ὑποζύγια, κυρίως ἡμίονοι.

Κατὰ κανόνα ἐταξίδευον διὰ τῶν ὠργανωμένων μεταφορικῶν μέσων, καλουμένων «καραβανίων». Τὰ караβάνια αὐτὰ ἦσαν, συνήθως, δέκα ἢ εἴκοσι ἡμίονοι, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε ἐφθάνον εἰς πεντήκοντα ἢ ἑκατὸν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ἐνὸς ἢ πλειόνων «καραβανάρηδων».

Κυριώτεροι σταθμοὶ ἐκκινήσεως ἦσαν ἡ Δοβρά, τὸ Μπούλτζι καὶ τὰ Ἰωάννινα. Εἰς αὐτοὺς ἤρχοντο οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ταξιδεύσωσι. Ἐκεῖ συνεκεντρώνοντο τὰ γράμματα διὰ τοὺς ἀποδήμους ἢ ἐκεῖθεν ἐγίνετο ἡ διανομὴ τῆς ἀλληλογραφίας τῶν ἀποδήμων πρὸς τοὺς συγ-

γενεῖς των εἰς τὰ χωρία τῆς Ἡπείρου. Ἐκεῖ συνεκεντρώνοντο αἱ ἀποσκευαὶ τῶν ταξειδευόντων ἢ ἔφθανον τὰ ἐμπορεύματα ἢ ἄλλα δῶρα πρὸς τοὺς ἐν Ἡπείρῳ συγγενεῖς τῶν ἀποδήμων. Καὶ ἡ ἐκκίνησις ἐγένετο, ἐφ' ὅσον συνεκεντροῦτο ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς καὶ τὸ караβάνι ἐφόρτωνε πλήρως, ἄλλως ἀνεβάλλετο μέχρι συμπληρώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπιβατῶν, τῶν ἀποσκευῶν καὶ τῆς ἀλληλογραφίας.

Συνήθως, αἱ μεγαλύτεραι ἀναχωρήσεις ἐγίνοντο τὴν ἡμέραν τοῦ Σταυροῦ (δηλαδή τὴν 14ην Σ)βρίου μετὰ τὴν μεγάλην πανήγυριν τῆς Παλιουρῆς, ἣτις ἐτελεῖτο τὴν 8ην Σ)βρίου εἰς τὴν περιφημον βυζαντινὴν μονὴν τῆς Παλιουρῆς, ἧς ὁ ναὸς εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Εἰς αὐτὴν συνεκεντρώνοντο, ἐκτὸς τῶν θεοσεβῶν προσκυνητῶν, καὶ οἱ μέλλοντες νὰ ταξειδέουσιν ἐκ τῆς Θεσπρωτίας, τῶν Κουρεντοχωρίων, τῶν Γραμμενοχωρίων, τῶν Ζαγοροχωρίων, τῶν Πωγωνοχωρίων, Κατσανοχωρίων, τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἄλλων περιοχῶν, οἵτινες ἐλάμβανον ἐκεῖ διὰ τῶν πρακτόρων τῶν караβανάρηδων πληροφορίας, σχετιζομένας μετὰ τὴν ἀποδημίαν. Ἐκεῖ συχνὰ ἐπληρῶνετο καὶ τὸ «εἰσιτήριον» γιὰ τὴν μεταφορὰ στὸν τόπον τῆς ἀποδημίας. Καὶ τί δὲν ἐγένετο εἰς τὴν πανήγυριν αὐτὴν. Ἀγοραπωλησίαι ἐμπορευμάτων, γεωργικῶν προϊόντων, ζώων, στολιδιῶν, φρούτων, ποτῶν, γλυκισμάτων κλπ. Ἐπίσης ἐχρησίμευε καὶ ὡς νυφοπάζαρο, διότι ἐκεῖ στοὺς χοροὺς καὶ τὰ γλέντια οἱ νέοι ἔβλεπον τὰς ὠραίας νέας καὶ ἔκαμνον τὴν ἐκλογὴν τῶν συζύγων ἀποστέλλοντες «προξενιά».

Βεβαίως, οἱ караβανάρηδες εἶχον καὶ πράκτορας εἰς τὰ διάφορα χωρία, τὰ ὅποια περιήρχοντο καὶ ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι τῶν μεταναστευτικῶν (ἄς τὰ ὀνομάσωμεν οὕτω) γραφείων, λαμβάνοντες δηλώσεις τῶν μελλόντων ν' ἀναχωρήσωσι, ἀλλ' εἰς Παλιουρὴν ἐγένετο ἡ συμπλή-

ρωσις τοῦ ἀναγκαίου ἀριθμοῦ. Καὶ τοῦ Σταυροῦ συνήθως ἐγένετο ἡ ἀναχώρησις.

Περίφημος ἀρχικαραβανάρης ἀναφέρεται ὁ Ρόβας, ὅστις διενήργει τὰς μεταφορὰς μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Ρουμανίας. Ἡ ἐκκίνησις, ἡ διάρκεια τοῦ ταξειδίου καὶ ἡ ἀφίξις του εἰς τὸ Βουκουρέστιον περιγράφεται εἰς τὸ ἔκτοτε ἀθάνατον τραγοῦδι τοῦ Ρόβα, ὅστις εἶχε καταστῆ πάμπλουτος, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐκ τοῦ διαμετακομιστικοῦ αὐτοῦ ἐμπορίου.

Ὁ Ρόβας ἐξεκίνησε καὶ στὴ Βλαχιά νὰ πάη

(Ἄϊντε Ρόβα μου)

καὶ στὴ Βλαχιά νὰ πάη

(Πάπια μ, χήνα μου,

Νάχης τὸ κρῖμα μου).

Νύχτα σελλώνει τ' ἄλογο, νύχτα τὸ καλλιγώνει,

βάνει ἀσημένια πέταλλα, καρφιά μαλαματένια.

Σαράντα πέντε μέρες ἔκαμε, σαράντα μερονύχτια

ὡς που νὰ φτάση στὴ Βλαχιά, στὸ ἔρμο Βουκουρέστι.

Τὴν ὥραν ποὺ ξεπέζεψε ὅλοι τὸν ἐρωτοῦσαν

—Ρόβα μου, τί μᾶς ἔφερες ἀπὸ τὰ ἔρμα Γιάν' να ;

Σᾶς ἔφερα ἑκατὸ παιδιὰ ὄλα Γιαννιωτοπαίδια.

Τὸ 'να τὸ λέν Αὐγερινό, τ' ἄλλο τὸ λέν Φεγγάρι

τὸ τρίτο τὸ καλύτερο τὸ λέν μαῖσιον Ἡλιον.

Ὅχι σαράντα ἡμέρας, ἀλλ' ἕξ μῆνας διήρκει ἡ μεταβασίς καὶ ἡ ἐπιστροφή τοῦ караβανίου εἰς Βουκουρέστιον. Περισσότερον εἰς τὴν Μόσχαν καὶ τὴν Πετρούπολιν ἢ τὴν Βιέννην καὶ ἀκόμη περισσότερο τὸ διὰ μέσου τῆς Μ. Ἀσίας ταξείδιον πρὸς Μέκκαν τῆς Ἀραβίας.

Τὰ караβάνια, ἀποτελούμενα ἀπὸ εἴκοσιν ἕως ἑκατόν, πολλάκις, ἡμιόνους, εἰς τὸ τέλος εἶχον τὸν ἀρχηγὸν ἐπὶ διακεκριμένου ἀλόγου, καλουμένου «μπεϊνάκι», ἐνῶ οἱ ὑπηρέται, δοῦλοι ἢ ψυχογυιοὶ ἐμπρὸς καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀτελειώτου αὐτῆς σειρῆς ὑποζυγίων καὶ ἀνθρώπων, ἐφρόντιζον διὰ τὴν ὁμαλήν πορείαν. Ὁ «σερεϊδ ἄρης» ἢ «κολαοῦζος» (εὐφυῆς καὶ γεναιότερος τῶν ἄλλων ἵππος) ἐβάδιζε πρῶτος καὶ μέ ἕνα με-

γάλον κώδωνα εἰς τὸν λαιμόν, ἐρρύθμιζε τὸν βηματισμὸν ὄλου τοῦ караβανίου. Συχνὰ ἠνώνοντο δύο-τρία караβάνια μαζί. Καὶ συχνὰ τὰ караβάνια αὐτὰ τὰ ἠκολούθουν τὰ «μπουλούκια» τῶν τεχνιτῶν (μαστόρων), δηλ. κτιστῶν, ραπτῶν, ξυλουργῶν, πλανητῶν κλπ.), περὶ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς παρούσης πραγματείας.

Τὸ ταξειδίον των ἦτο συχνὰ δυσχερές, ἀλλ' εὐτυχῶς τὰ «χάνια» εὐρίσκοντο εἰς χεῖρας Ἑπειρωτῶν καὶ τὸ ἔσπερας διενυκτέρευον εἰς στέγην, σχεδόν, γνῶριμον καὶ στοργικὴν. Δὲν ἐπλήρωνον διὰ τὰ ἔξοδα τροφῆς καὶ στέγης, παρὰ ὅταν ἐγύριζαν «καζαντισμένοι» διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ.

Ἡ ἀναχώρησις τῶν ταξειδιωτῶν εἶχεν δραματικὸν καὶ αὐτόχρημα σπαραξικάρδιον χαρακτῆρα, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ πένθος περίπου τῆς κηδείας. Τὴν προηγουμένην οἱ ἀναχωροῦντες ἐκοινώνουν καὶ συνεχωροῦντο μεθ' ὅσων εἶχον φιλονεικίας ἢ διαφορὰς ἢ ἔχθραν. Οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀναχωροῦντος εἶχον ὅλοι πένθος. Κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἤρχιζον αἱ ἐπισκέψεις ὄλων τῶν συγχωριανῶν, οἵτινες τοὺς ἐφίλουν μὲ δάκρυα καὶ οὗτοι ἠσπάζοντο τὴν χεῖραν τῶν πρεσβυτέρων. Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἀργὰ τὸ βράδυ ἐκάθηντο εἰς δεῖπνον μὲ τὸν ἀναχωροῦντα καὶ ἐτραγούδουν πένθιμα τραγούδια τῆς ξενιτεῖας, ὡς αὐτό :

Βουλιούμαι μιά, βουλιούμαι δύο, βουλιούμαι τρεῖς καὶ πέντε
 Βουλιούμαι νὰ ξενιτευτῶ, νὰ πάω μακριὰ στὰ ξένα
 Κι' ὅσα βουνὰ θενὰ διαβῶ, θενὰ τὰ παραγγείλω :
 «Βουνά μου, μὴ χιονίσετε, κάμποι μὴ παχνιαστήτε
 Βρυσούλες καὶ κρύα νερά νὰ μὴν κρουσταλλιαστήτε,
 Ὡς πού νὰ πάω στὴν ξενιτεῖά καὶ πίσω νὰ γυρίσω.
 Παρακαλάω τὸν Θεό, Χριστὸ καὶ Παναγία
 Νὰ εἶμαι γερὸς καὶ τυχερὸς νὰρθω καζαντισμένος
 Νὰ βρῶ καλὰ τὸ σπίτι μου καὶ ὄλους τοὺς δικούς μου
 Νὰ φέρω γρόσια καὶ φλουριά κι' ἀσήμι καὶ λογάρι

Καί μουλα χρυσοκάπουλη καί χρυσοστολισμένη
 Νᾶχη τὰ πέταλα χρυσᾶ καί τὰ καρφιά ἀσημένια
 Φᾶτε καί πιέτε μέ χαρὰ καί μὴν πικροχολᾶτε
 Ἡ Παναγιὰ καί ὁ Χριστὸς θὰ μᾶς καλανταμῶση...

Καί ἠκολούθει τὸ τραγοῦδι τοῦ ξενιτευομένου, χαι-
 ρετῶντος τὴν πονεμένην του μάννα, ἐν εἶδει συμβολαίου
 τούτου πρὸς αὐτήν, ἥτις τὸν ἐγέννησε, τὸν ἐμεγάλωσε,
 τὸν «κουνάρισε» (=ἀνέθρεψε) φέρουσα τοῦτον «γκό-
 τσι» (=εἰς τοὺς ὠμούς) εἰς τοὺς ἀγρούς, τὰς ἀμπέλους,
 εἰς τὸ σκάλισμα, εἰς τὸν θερισμόν, τὸ ἀλώνισμα, εἰς τὴν
 συγκέντρωσιν τῶν σπαρτῶν, εἰς τὸ πλύσιμον τῶν ρού-
 χων εἰς τὴν ρεμματιὰν, μέ ἀγάπην καί στοργὴν πάντο-
 τε μαζύ της καί ἄλλοτε, πολὺ μικρόν, εἰς τὴν «σαρμα-
 νίτσαν» «ζαλωμένη». Εἶναι τόσο πολὺ χαρακτηριστι-
 κὸν τῶν ἀμοιβαίων αἰσθημάτων μητρὸς καί ἀποδημοῦν-
 τος τέκνου :

«Σ' ἀφίνω γειά, μαννούλα μου, σ' ἀφίνω γειά πατέρα
 Καί σᾶς ἀδέλφια μου γλυκὰ κι' ἀγαπητὰ ξαδέρφια
 Θὰ φύγω νὰ ξενιτευτῶ, θὰ πάω μακριὰ στάξ ξένα
 Θὰ φύγω αὔριο καί θὰ ῥθῶ καί μὴν πολυλυπιάστε.
 Μαννούλα μου, πονετική, μὴ βαρυνασπενάξης
 Ἐπὶ τὰ ξένα χρήματα συχνὰ θενὰ σοῦ στέλνω
 Μέ τὴ δροσιά τῆς ἀνοιξῆς τὴν πάχνη τοῦ χειμῶνα
 Καί μέ τ' ἀστέρια τ' οὐρανοῦ καί τ' ἀργυρὸ φεγγάρι
 Θάλα σοῦ στέλνω μάλαμμα, θάλα σοῦ στέλνω ἀσήμι
 Καί τὴν ἀγάπην τὴν πολλὴν ὀπώχω στὴν ἡ καρδιά μου.
 —«Σῦρε, παιδί μου, στὸ καλὸ κι' ὄλ' οἱ Ἄγιοι μαζύ σου
 Καί τῆς μαννούλας ἡ εὐχὴ νᾶναι γιὰ φυλαχτὸ σου
 Νὰ μὴ σέ πιάνη βάσκαμα, νὰ μὴ σέ πιάνη ἀρρώστια
 Μὴ σέ πλανέψη ἡ ξενιτεία καί μᾶς ἀλησμονήσης.
 —Κάλλιο, μαννούλα μου γλυκειά, νὰ μοῦ σβυστοῦν τὰ μάτια
 Παρὰ στὴν ἔρμη ξενιτεία νὰ σᾶς ἀλησμονήσω».

Καί ἀκολούθως ἤρχιζον τραγοῦδια πικρὰ κατὰ τῆς
 ξενιτειᾶς, πλήρη παραπόνων, θλίψεως καί πόνου :

Παρηγοριά ἔχει ὁ θάνατος, παρηγοριά κι' ὁ χάρος
 κι ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριά δὲν ἔχει
 χωρίζ' ἢ μάννα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τῆ μάννα,
 χωρίζονται τ' ἀντρόγυνα, τὰ πολυαγαπημένα,
 στὸν τόπο πού χωρίζονται χορτάρι δὲν φυτρώνει
 κι ἂν θὰ φυτρώση κίτρινο καὶ μαραμμένο θάναι...

. . . . .
 Τὴν ξενιτειά, τὴν ὄρφανειά, τὴν πίκρα καὶ τὸ χάρο
 τὰ τέσσερα τὰ ζύγισαν, βαρύτερα εἶν' τὰ ξένα,

Ἐν ἓκ τῶν τραγουδιῶν τούτων ἀναφέρεται εἰς τὴν
 τελευταίαν νύκτα τοῦ ἀναχωροῦντος μετὰ τῆς συζύγου
 του, ἣτις μὲ τὴν σειρὰν τῆς τὸν ἀποχαιρετᾷ :

- Νυστάζουν τὰ ματάκια μου, νυστάζουν τὰ καημένα
 —Σῆκω, Νίτσα μ', νὰ πέσουμε, νὰ κοιμηθοῦμ' ἀντάμα
 ἀκόμα ἀπόψε ποῦμ' ἐδῶ, ἀπόψε κι ὅλη νύχτα
 νὰ σὲ χορτάσω φίλημα, νὰ σὲ χορτάσω λόγια
 Σ' ἀφίνω τὴν καλονυχτιὰ λαμπάδα μου γραμμένη
 κι ἐγὼ πάω στὴν ξενιτειά, στὰ ἔρημα τὰ ξένα.
 —Ποῦ πᾶς, ποῦ πᾶς, ἀφέντη μου, κι' ἐμένα ποῦ μ' ἀφίνεις;
 —'Εδῶ πού πάνω, κόρη μου, κορίτσια δὲν περνοῦνε,
 ἐδῶ εἶναι Τοῦρκοι ἀνύπαντροι, γυρεύουν παντρεμμένες
 κι ἐμένα μὲ σκοτώνουνε κι ἐσένα μοῦ σὲ παίρνουν.
 —Ὅρα καλή σου, ἀφέντη μου, καλὸ τὸ κίνημά σου
 καλὰ νὰ πᾶς, καλὰ νὰ ρθῆς, καλὰ νὰ καζαντήσης
 νὰ φέρης γρόσια φόρτωμα καὶ τὰ φλουριά στὸ δ'σάκι.

Καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια τραγούδια βαθυτάτου
 σπαραγμοῦ καὶ ψυχικῆς ὀδύνης. Ὁ ταξειδεύων θὰ πέ-
 ση νὰ κοιμηθῆ, ἐνῶ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι μένουν μέ-
 χρι πρωΐας, ὅτε ξημερώνει καὶ ὅλοι μαζί πηγαίνουν
 εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου συγκεντρώνονται καὶ οἱ ἄλ-
 λοι ταξειδεύοντες μὲ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους των εἰς
 τὴν κεντρικὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς ἐξωκκλήσιον, καὶ ἀνά-
 βουν λαμπάδες γιὰ «νὰ τοὺς φυλάη ἡ Παναήγια». Ὅ-
 ταν ἐτελείωνε ἡ λειτουργία, πρῶτος ὁ παπᾶς ἐφίλει, εὐ-
 χόμενος, τοὺς ἀποδημοῦντας καὶ εἶτα ἠκολούθουν οἱ
 συγγενεῖς, οἱ φίλοι καὶ οἱ συγχωριανοί. Καὶ ἠκούοντο

εὐχαί μητέρων, συγκινητικὰ ἀγκαλιάσματα συζύγων ἢ ἀρραβωνιασμένων, ἀδελφῶν, ἑξαδέλφων, «βλάμηδων» (ἀδελφοποιητῶν), συγχωριανῶν. Καὶ ὅλοι μαζὺ τότε συνώδευον τοὺς ξενιτευομένους μέχρι τῶν συνόρων τοῦ χωρίου, ὅπου ἐλάμβανον χώραν ἄλλαι συγκινητικαὶ σκηναὶ συγγενῶν καὶ ταξιδευόντων, οἱ ὅποιοι ἀπεμακρύνοντο, παρακολουθούμενοι μὲ τὰ βλέμματα ὑπὸ τῶν συγγενῶν μέχρι τῆς ἑξαφανίσεώς των εἰς τὸν ὄριζοντα. Ἐκ τῶν συνόρων τοῦ χωρίου μέχρι τῶν σταθμῶν τῶν караβανίων τοὺς συνώδευον μόνον οἱ στενοὶ συγγενεῖς, δηλ. γονεῖς, ἀδελφοί, σύζυγοι, μνησταί, οἵτινες ἐπέστρεφον ὅταν τὰ караβάνια ἐχάνοντο εἰς τὰ βάθη τοῦ ὀρίζοντος.

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ταξιδεύοντος ἐκ τῆς οἰκίας του ἐσυνηθίζετο νὰ τοποθετεῖται δοχεῖον μὲ σῖτον, ὕδωρ καὶ κερμάτια χρημάτων, τὰ ὅποια ὁ ἀναχωρῶν, ἀνατρέπων δια τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τὸ δοχεῖον, συναθροίζει μετὰ τὴν διασκόρπισίν των καὶ τὰ φυλάττει ὡς «γοῦρι» μὲ ἐκεῖνα τῶν φίλων καὶ συγγενῶν, οἵτινες ἐπίσης ἐσυνηθίζετο νὰ προσφέρουν δράκα (φούχτα) σίτου καὶ μικρῶν κερμάτων.

Μία ἄλλη συνήθεια τῶν Ἑπειρωτῶν ἦτο νὰ φέρουν τοὺς ταξιδεύοντας νέους εἰς γάμον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως, ἵνα συνδέσουν αὐτοὺς μετὰ τῆς γενετείας καὶ ἀποφύγουν τὴν ἐγκατάλειψιν ἢ τὴν ἔλλειψιν ἐνδιαφέροντος πρὸς τοὺς οἰκείους ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου γάμου του εἰς τὴν ἀποδημίαν, μολονότι οἱ νέοι οὗτοι, πολλάκις, μόλις εἶχον συμπληρώσει τὸ ἐνδέκατον ἢ δωδέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας των. Διὰ τοῦτο ὑπῆρχον καὶ παρθενικαὶ νύμφαι, διότι οἱ συνερχόμενοι εἰς γάμον δὲν εἶχον τὰς ἰκανότητας τοῦ γάμου, ἀλλὰ συνεδέοντο ὑπὸ τῶν γονέων ἐκ λόγων σκοπιμότητος.

Μία τοιαύτη ἐκ τῶν πολλῶν ἦτο καὶ ἡ περίπτωση τῆς Κώσταινας, ἣτις δὲν εἶχε γνωρίσει τὸν ἄνδρα της

ὡς σύζυγον εἰς τὰ σαράντα χρόνια τῆς ἀποδημίας του, καθὼς ἀναφέρει ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης, μολονότι ἐλάμβανε γράμματα, χρήματα καὶ κοσμήματα πολλά, διὰ τὰ ὁποῖα «καμάρωνε» καὶ εἰς ὅλους ἀνέφερε «ὁ Κώστας μου» καὶ «ὁ Κώστας μου». Ἄλλ' ὁ σύζυγος δὲν ἐπέστρεφε καὶ ἡ παρθενικὴ νύμφη Κώσταινα ἐκάστην ἐσπέραν ἔλεγε καὶ ἓνα πονεμένο τραγοῦδι εἰς τὴν κλίνην τῆς :

«Ἀνάθεμά σε Ξενιτειά, Βλαχιά καταραμένη,
 ποὺ πλάνεψες τὸν ἀνδρα μου τὸν ἀκριβό μου Κώστα
 καὶ δὲν μπορεῖ στὸ σπίτι του ὁ δόλιος νὰ γυρίση.
 Νύφη ἤμουνα τριῶν μερῶν μὲ τέλια στὸ κεφάλι
 ὅταν ὁ Κώστας μου ὁ καλὸς ξεκίνησε νὲ πάη
 στὸ Μπουκουρέστι τὸ πικρὸ φλουριά νὰ καζαντήση.
 Κι' ὀρκίστηκε στὴν Παναγιά καὶ στὸν Χριστὸν ἀντάμα
 σὲ τρία χρόνια νὰν' ἐδῶ, τὸ πιὸ πολὺ στὰ πέντε.
 Τριάντα πέντε πέρασαν καὶ ζύγωσαν σαράντα
 κι' ὅταν θὰ κλείσουν καὶ αὐτά, θὰ κόψω τὰ μαλλιά μου
 καὶ θὰ γενῶ καλόγρηνα νὰ μπῶ σὲ Μοναστήρι
 νὰ κλαίω τὴν ἀγάπη μου, ποὺ μ' ἔχει λησμονήσει».

Ὁ Δημ. Ζῶτος ἀναφέρει, ὅτι πολλοὶ τοιαῦται περιπτώσεις, ὡς ἡ τῆς Κώσταινας, ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον χωρὶς νὰ αἰσθανθοῦν τὴν χαρὰν τῆς συζυγικῆς ζωῆς. Δὲν ὑπῆρξαν καὶ σπάνια αἱ περιπτώσεις, καθ' ὅς ὁ γάμος ἐτελεῖτο τὴν προτεραίαν τῆς ἀναχωρήσεως ἢ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ αὐτῆς. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Passow ἀναγραφόμενον δημοτικὸν ἄσμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Νιόνυμφη», παραλλαγὴν τοῦ ὁποῖου ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὴν συλλογὴν Ζάμπελιου :

Τριῶν μερῶνε νιόνυμφη κι' ἀντρας τῆς πάει στὰ ξένα
 Δώδεκα χρόνους ἔκανε στῆς ξενιτειᾶς τὰ μέρη
 Κι ἡ δόλια μοιρολόγαε, πικρὰ μοιρολογάει
 —Τί νὰ σοῦ στείλω ξένη μου, τί νὰ σοῦ προβοδήσω;
 Νὰ στείλω μῆλο σέπεται, κυδῶνι {μαραγκιάζει
 Νὰ στείλω μοσχοστάφυλο κι ἐκεῖνο σταφιδιάζει.

Σηκώνομαι τὴ χαραυγή, σηκώνομ' ἀπ' τὸ ὕπνο
 Βγαίνω στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, τηράζ' ὀλόγυρά μου
 Καὶ βλέπω τὶς γειτόνισσες μὲ τὸ παιδί στὰ χέρια
 Μὲ πῆρε τὸ παράπονο κι ἀρχίνησα νὰ κλαίω
 Γυρίζω πίσω, θλίβομαι, σφουγγίζοντας τὰ δάκρυα
 Βαρέθηκε ἡ καρδούλα μου, μιτζέρισε ἡ ψυχὴ μου
 Χωρὶς ἄντρα στὴν ἀγκαλιά, χωρὶς παιδί στὰ χέρια.

Πόσαι πικρῖαι καὶ πόσοι στεναγμοὶ ἐκ τῆς μακρο-
 χρονίου ἀναμονῆς καὶ τῶν καταπνιγομένων ἐρωτικῶν
 πόθων ἢ τῶν παρορμήσεων τῆς μητρότητος εἰς νεα-
 ρὰς συζύγους. Ἴδου καὶ ἓν ἀκόμη δεῖγμα τῆς τοιαύ-
 τῆς ἀγωνίας εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ δημο-
 σιευόμενον δημοτικὸν ᾄσμα :

Μιά νειά τρέχει στὰ πέλαγα, περνᾷ τὴν ἀκρη-ἀκρη
 μὲ τὰ μαλλάκια ξέπλεκα, πισώπλατα ριμμένα.
 Γλέπει καράβια ποῦρχονται, καράβια π' ἀρμενίζουν
 ψηλὴ φωνίτσα ἔβγαλε, ψηλὴ φωνίτσα βγάζει :
 — Καλὲ καρβοκύρη μου, καλὲ μου ταξειδιώτη,
 μὴν εἶδατε στὴν ξενιτεῖά τὸν ἄνδρα μου τὸν ξένο
 τὸν χάρηκα ἢ ἄχαρη τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες
 καὶ μῶφυγε καὶ μ' ἄφηκε καὶ λείπει δέκα χρόνους
 κι ἀκόμα δυὸ τὸν καρτερῶ καὶ καλογρηὰ θὰ γίνω.

Διὰ τοῦτο αἱ περισσότεραι σύζυγοι τρέμουν τὸν
 χωρισμὸν καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ συνοδεύσουν τὸν σύζυγόν
 των εἰς τὴν ξενιτεῖαν :

Αὐτοῦ ποῦ πᾶς ἀστέρι μου πάρε κι' ἐμέ μαζύ σου
 νὰ μαγειρεύω νὰ δειπνᾷς, νὰ στρώνω νὰ κοιμᾷσαι
 Αὐτοῦ ποῦ πᾶς, ἀγάπη μου, γυναῖκες δὲν περνᾶνε
 δὲν μαγειρεύουν δὲν δειπνοῦν, δὲν στρώνουν, δὲν κοιμοῦνται;

Αἱ περισσότεραι, μάλιστα, τῶν συζύγων φοβοῦν-
 ται τὸ εἰς Βλαχίαν ταξειδιὸν διότι φοβοῦνται τὶς βλά-
 χισσες, αἵτινες παραπλανοῦν τοὺς ταξιδευμένους καὶ
 τοὺς κάνουν νὰ λησμονήσωσι τὴν πατρίδα των, τὰς
 συζύγους, ἀκόμη καὶ τὰ τέκνα των, ἐπιστρέφοντες γη-
 ρασμένοι :

Μάννα μέ κακοπάντρες και μώδωσες Βλαχιώτη
 μ' ἔδωκες στὰ κατούμενα και μ' ἔδωκες στοὺς κάμπους
 ἐγὼ στὸν κάμπο δὲν βαστῶ, ζεστὸ νερὸ δὲν πίνω·
 (ν)ἔδῶ οἱ τρυγόνες δὲν λαλοῦν κι' οὐδὲ τρυγονοπούλες.
 Τὸ λέν οἱ κοῦκοι στὰ βουνὰ κι' οἱ πέρδικες στὰ πλάγια
 τὸ ποιά ἔχει ἄντρα στὴν ξενιτειά και γιυὸ στὸ Μπουκουρέστι
 πὲς τῆς νὰ μὴν τὸν καρτερῆ, νὰ μὴν τὸν παντεχαίνη,
 τί οἱ Βλάχισσες εἶναι κακές, εἶναι καγκελοφρύδες,
 ἔχουν τὸ μάτι σὰν ἔληά, τὸ φρύδι σὰν γαϊτάνι,
 κι' αὐτὸ τὸ ματοσίνορο σὰν φράγκικο δοξάρι·
 καίουν τοὺς νέους στὴν καρδιά, καίουν τὰ φυλλοκάρδια
 πάνουν παιδιὰ ἀνύπαντρα κι' ἔρχονται γηρασμένα.

Και πόσα ἄλλα παράπονα κατὰ τῆς ξενιτειᾶς δὲν εἶχον αἱ μητέρες και αἱ σύζυγοι, πόσους θρήνους και πόσα δάκρυα διὰ τὸν πολυετῆ χωρισμὸν τῶν ἀνθρώπων των οἱ ὅποιοι χρόνια και χρόνια ἔχάνοντο εἰς τὴν ἀποδημίαν.

Ἐν τούτοις, ἡ ἀποδημία ἦνωνε, ἀδέλφωνε τοὺς Ἠπειρώτας, τοὺς ἔκανε νὰ παραμερίζουν συμφέροντα, διαφορές, ἔχθρες, μίση. Ἐνίοτε ἐλησμόνουν, ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὴν ξενιτειάν και τοὺς κινδύνους, οὓς διέτρεχον ἐν αὐτῇ. Πάντοτε ὅμως παρενέβαινον οἱ ἄλλοι και τοὺς ὑπενθύμιζον τὴν ἰδιάζουσαν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο.

Ὁ Χρ. Χριστοβασίλης, εἰς τὰ «Διηγήματα τῆς ξενιτειᾶς» ἀναφέρει ποικίλα περιστατικά, σχετιζόμενα μετὰ τὴν ξενιτειάν. Ἐν ἑξ αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς ταξίδιον πρὸς Ζάνθην, καθ' ὃ εἰς χάνι Ντόρτ-Ἀλῆ, παρὰ τὴν Βέρροϊαν, οἱ ταξιδεύοντες ὑπέστησαν ἐπιδρομὴν ληστοσυμμορίας, ἣτις ἐζήτει χρήματα. Ἀλλ' οἱ πτωχοὶ ταξιδιῶται, ἔχοντες δυὸ-τρεῖς χαρτίνας λίρας Τουρκίας ὡς ὁδοιπορικά, τὰ ὅποια εἶχον δώσει εἰς τὸν καραβανάρην Φετάνην, ἐτρομοκρατήθησαν ὅταν οἱ λησταὶ ἤρχισαν σωματικὴν ἔρευναν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔρευναν δὲν εὔρον τίποτε, οὔτε εἰς τὰ θηλάκια τῶν ταξιδιωτῶν,

οὔτε εἰς τὰ θηλάκια τοῦ караβανάρη Φετάνη, ὅστις ἐπίτηδες εἶχ' ἐπάνω του δύο-τρία μεντζήτια καὶ ἓνα παλαιὸν ὠρολόγιον—διὰ τὰς περιπτώσεις αὐτάς— ἐνῶ τὰ ἄλλα χρήματα τὰ εἶχε κρύψει εἰς τὸ σάγκα τοῦ ἀλόγου του. Εἰς ἐρώτησιν: Πῶς ταξιδεύουν τόσοι ἄνθρωποι ἀπένταροι, ὁ Φετάνης ἀπήντησεν, ὅτι οἱ «χαντζήδες» τοῦ δρόμου τοὺς πιστώνουν καὶ ὅταν μετὰ τρία-τέσσαρα χρόνια ἐπιστρέφουν, πληρώνουν τὰ ἔξοδα εἰς διπλοῦν. Τότε ἐκεῖνοι τὸν ἔδειραν, τοῦ ἐπῆραν τὰ δύο-τρία μετζήτια καὶ τὸ παλαιὸν ὠρολόγιον καὶ τοῦ εἶπαν: = Κύτταξε, νὰ μὴν πέρνης ἄλλη φορὰ ταξιδιῶτες ἀπένταρους».

Δὲν ἔλειπον καὶ τὰ μικροεπεισόδια κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ ταξιδίου, ὡς ἀναφέρει ὁ Χρ. Χριστοβασίλης στὰ «Διηγήματα τῆς ξενιτειᾶς».

Ἐν περιστατικὸν τοῦ «Μικροῦ Κριτοῦ» φέρει εἰς τὸν ἀναγνώστην ρίγη συγκινήσεως. Εἰς ἓνα χάνι τῆς Μακεδονίας δύο ταξιδιῶται ἐξ Ἑπείρου μεταβαίνοντες πρὸς Ζάνθην ἐφιλονίκουν διὰ δέμα χρημάτων, ὅπερ ἕκαστος διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ συνεπλάκησαν, ἐνῶ ὁ караβανάρης ἀπουσίαζε. Τότε ἓνας μικρός, μόλις δέκα ἐτῶν, ἄρχιζε νὰ φωνάζη:

— «Σταθῆτε! Ζέρετε, πατεράδες μου, ποῦ βρισκόμαστε, ποῦ πᾶμε καὶ γιὰ τί πᾶμε; Ζέρετε, πῶς βρισκόμαστε σὲ ξένο τόπο; Ποιὸς θὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐδῶ στὴν ἐρημιά; Ἡ ξενιτεῖα μᾶς ἔκαμε ἀδέλφια ὅλους καὶ εἶναι ντροπὴ γιὰ λίγους παράδες νὰ σκοτωθοῦμε ἀναμεταξύ μας. Ἀδελφωθῆτε, ἀγκαλιαστῆτε!...»

Καί, πράγματι, οἱ λόγοι τοῦ μικροῦ παιδιοῦ κατέσβησαν τὴν ὀργὴν τῶν συμπλεκομένων, οἵτινες, τελικῶς, συνεφιλιώθησαν καὶ οὔδεις ἐξ αὐτῶν ἐπεθύμει νὰ λάβῃ τὸ χρηματικὸν δέμα. Τόσῃ ἐντύπωσιν εἶχον κάμει εἰς αὐτοὺς οἱ λόγοι τοῦ μικροῦ.

Ὅταν ἐπέστρεψεν ὁ караβανάρης, ἐπληροφορήθη

τὸ γεγονός καὶ ἐφίλησε τὸν μικρὸν ταξειδιώτην, τὸν ὁποῖον ὠνόμασε «Μικρὸν Κριτὴν».

Ὅμως, παρὰ τὸν ὀργανωμένον χαρακτῆρα της, ἡ ἀποδημία παρουσιάζει δυσκολίας καὶ εἶναι σκληρά. Οἱ ἀπόδημοι στεροῦνται περιποιήσεων καὶ ἄλλων ἀνέσεων τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς. Δέν ἔχουν πάντοτε μίαν ἀναπαυτικὴν κλίνην διὰ νὰ κοιμηθοῦν, δέν ἔχουν κάποιον, ὅστις θὰ ἐτοιμάσῃ τὸ φαγητόν τους, ἢ θὰ πλύνῃ τὰ ρουπανθέντα ἐνδύματά τους ἢ θὰ διευθετήσῃ τὸ δωμάτιόν τους ἢ θὰ τοὺς νοσηλεύσῃ κατὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀσθενειάν των. Αἰχμάλωτοι τῆς συνεχοῦς ἐργασίας, πολυώρου καὶ ἐπιμόχθου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, δέν εἶχον εὐκαιρίας ἀναπαύσεως.

Διὰ τοῦτο οἱ Ἑπειῶται πάντοτε ἐν τῇ ἀποδημίᾳ ἐνοστάλγουν τὴν πατρῶαν γῆν, τὸ ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους χωρίον των μὲ τὰ πάλλευκα σπίτια, τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὸν χρυσίζοντα ἥλιον καὶ τὴν ἀνθηρὰν φύσιν τῆς ἀνοίξεως, τὰ πράσινα δάση ἐκ πεύκης, ὄξυς, ἐλάτου, δρυὸς ἢ πλατάνου, τὰς διαυγεῖς, ὡς κρύσταλλον καὶ δροσερὰς πηγὰς, τὴν ἐκκλησίαν μὲ τὸν παλιὸν καὶ σεβάσμιον ἱερέα, τὸ σχολεῖον μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν ἀλλὰ καὶ πατρικὴν μορφήν τοῦ διδασκάλου, τοὺς οἰκείους, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς φίλους, τοὺς συγχωριανούς, τοὺς συνομήλικας, μεθ' ὧν διῆλθον τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὰς ἐορτὰς καὶ πανηγύρεις, τοὺς περιδινουμένους κύκλους τῶν καπνῶν, οἵτινες ἐξήρχοντο ἐκ τῶν καπνοδόχων τῶν οἰκιῶν καὶ οἵτινες πρὸ χιλιάδων ἐτῶν εἶχον ζυπνήσει εἰς τὸν πολυπαθῆ Ὀδυσσεὰ τὴν ἰδίαν νοσταλγίαν, ὥστε νὰ ἐπιθυμῇ νὰ ἴδῃ ἐκ τῆς οἰκίας του ἔστω καὶ «καπνὸν ἀναθρῶσκοντα». Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς ζωῆς τῆς πολυμόχθου ἀποδημίας καὶ τῆς εἰδυλλιακῆς ζωῆς τῆς πατρίδος εὕρισκον, ὅτι δέν ὑπῆρχε τίποτε γλυκύτερον τῆς πατρίδος καὶ τῶν γονέων. Τοῦτο, ἄλλως τε, εἶχε κατανοηθῆ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τοῦ Ὀμήρου :

«Ὡς οὐδὲν γλύκιον ἤς πατρίδος ἠδὲ τοκῆων
γίγνεται, εἴπερ καὶ τις ἀπόπροθι πίωνα οἴκου
γαίη ἐν ἄλλοδαπῇ ναίει ἐπάνευθε τοκῆων».

(Ὅμηρ. Ὀδύσ. I, 34)

(Τὶ τίποτε γλυκύτερον πατρίδος καὶ γονέων
δὲ γίνεται, κι' ἂν κάποιος ζῆ ἄλήθεια εἰς πλούσιο σπίτι
μακρυὰ στήν ξένη γῆ, ξανὰ γυρνᾷει στοὺς γονεῖς).

Καὶ πάντοτε ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀποδήμων ἐκπέμ-
πεται ἡ βαρεῖα κατάρρα :

«Ἀνάθεμά σε, ξενιτεία, μὲ τὰ φαρμάκια πῶχεις».
Μοῦ τρώει ἡ λέρα τὸ κορμί καὶ τὸ κιμέρ' τῆ μέση,
βάνω τὸ χέρ' προσκέφαλο, τῆ μαύρη ψάθα στρῶμα,
τὸ χέρι μου δὲν ἀπλωσα σὲ γυναικίσιο κόρφο».

Ἐκεῖ εἰς τὴν ἀποδημίαν τὰ βάσανα τῶν ἀποδήμων
εἶναι πολλά, ὅπως εἴπομεν. Ἡ ζωὴ των ἐπίπονη, σκλη-
ρῆ, ἐπιτεινομένη ἐκ τῆς ἐλλείψεως οἰκογενειακῶν περι-
ποιήσεων καὶ ἄλλων ἀνέσεων :

Τὴν ξενιτεία, τὴ γυμνωσιά, τὴν πίκρα καὶ τὸ χάρο
τὰ τέσσερα τὰ ζύγισαν, βαρύτερα εἶν' τὰ ξένα.
Ὁ ξένος εἰς τὴν ξενιτεία πρέπει νὰ βάνη μαῦρα
γιὰ νὰ ταιριάξ' ἡ φορεσιά μὲ τῆς καρδιάς τῆ λαύρα.
— Ζένε μου, τὸ μαντῆλι σου τί τῶχεις λερωμένο;
— Ἡ ξενιτεία τὸ λέρωσε καὶ τῶχω λερωμένο.
Ξένες πλένουν τὰ ροῦχα μου, ξένες μοῦ τὰ μπαλώνουν,
τὰ πλένουν μιά, τὰ πλένουν δυό, τὰ πλένουν ὡς τὲς πέντε
κι' ἀπὸ τὲς πέντε κι' ὀμπροστὰ στοὺς δρόμους τὰ πετάζουν.
— Ζένε, γιὰ πάρ' τὰ ροῦχα σου, πάρε καὶ τὰ σκουτιά σου
καὶ στείλε τα τῆς μάνας σου, στείλ' τα τῆς γυναικός σου,
τί ἐδῶ νερὸ δὲ βρίσκεται, σαποῦνι δὲν πουλοῦνε.
Δώδεκα χρόνους ἕκαμα στὰ ἔρημα τὰ ξένα
στοὺς δέκα τρεῖς ξεκίνησα στὸν τόπο μου νὰ πάγω.
Πηγαίνω στὴ μαννούλα μου, μὲ γλέπει καὶ τραβιέται
πηγαίνω στὴ γυναῖκα μου κι' αὐτὴ δὲ μὲ γνωρίζει.
— Ζένε, γιὰ διάβα, πήγαινε, σύρ' ἀπὸ κεῖ ποῦ ἦρθες,
γιατί δὲν εἶσ' ὁ ἄνδρας μου, δὲν εἶσαι τὸ παιδί μου.

Ὁ ξενιτευμένος ἔχει περιέλθει εἰς ἀθλιότητα ἐκ τῶν

κακουχιῶν τῆς βιοπάλης ἐν τῇ ξένη καὶ κατέστη ἀγνώριστος εἰς τοὺς οἰκείους του.

*Ἄλλοτε, ἐν τούτοις, δὲν ἀντέχει εἰς τὰς κακουχίας τῆς ἀποδημίας, ἀσθενεῖ καὶ συχνὰ ἀποθνήσκει, ἐλλείπει φροντίδων καὶ περιποιήσεων. Διὰ τοῦτο ὅλοι ηὔχοντο καὶ παρεκάλουν τὸν Θεὸν νὰ διαφυλάττῃ τὴν ὑγείαν τοῦ ἀποδημοῦντος :

Παρακαλῶ σε, Κύριε μου, καὶ προσκυνῶ σε, Θεέ μου,
ἀρρώστια εἰς τὴν ξενιτεῖά τοῦ ξένου μὴν τοῦ δίνης.
Ἡ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει μεγάλη πάστρα,
θέλει μαννούλα στὸ πλευρό, γυναῖκα στὸ κεφάλι,
θέλ' ἀδερφὲς ὀλόγυρα νὰ τὸν καλοτηρᾶνε.
Μὰ τ' εἶδαν τὰ ματάκια μου, μὰ τ' εἶδαν τὰ καυμένα;
πῶς θάφτουνε στὴν ξενιτεῖά τὸν ξέν' ὄντας πεθαίνει,
δίχως θυμιάμα καὶ κερί, δίχως παπᾶ καὶ ψάλτη,
δίχως μαννούλας κλάματα, γυναῖκας μοιρολόγια·

Πολλάκις μοχθεῖ στὴν ἀποδημίαν, ἀλλὰ δὲν κατωρθώνει νὰ «καζαντήσῃ» καὶ μόλις κερδίζει τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ζῆ μὲ τὴν μακρυνὴν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ γρήγορα πείθεται, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀκατώρθωτον. Καὶ ἀποθνήσκει εἰς τὴν ξένην γῆν, διότι ἐντρέπεται νὰ ἐπιστρέψῃ, χωρὶς χρήματα, ἐνῶ ἄλλοι συγχωριανοὶ του ἐπέτυχον ν' ἀποκτήσουν.

*Ἄλλοι ἀπόδημοι περιπλέκονται εἰς τὰ θέλητρα ὠραίων γυναικῶν τοῦ τόπου τῆς ἀποδημίας καὶ λησμονοῦν μητέρας, ἀδελφάς, συζύγους, τὰ πάντα. Κάποτε ὁμως ξυπνάει ἡ νοσταλγία τῆς πατρίδος, ἀλλὰ βλέπουν, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνέφικτον, εἴτε διότι ἡ ἐπιρροὴ τῆς γυναικὸς εἶναι ἔντονη, εἴτε διότι αἱ οἰκονομικαὶ του ὑποθέσεις ἀπολύτως περιπεπλεγμένα.

Διαβάτες, κι' ἂν διαβῆτε ἀπὸ τὸν τόπο μου
Μηλιά ἔχω στὴν αὐλή μου καὶ κονέψετε.
Σῦρτε καὶ χαιρετῆστε τὴ μαννούλα μου,
Τὴν παραπνοεμένη γυναικούλα μου,
Τὴ δόλια μου γυναῖκα, τοὺς γειτόνους μου.
Καὶ πές τε τῆς καλῆς μου, πές τε τῆς Λενιώσ:
*Ἄν θέλ' ἄς καρτερέση, θέλ' ἄς παντρευτῆ

Κι' ἂν θέλη μαῦρ' ὡς βάλῃ νάρθη νὰ μὲ βρῆ,
 Τὶ μένα μὲ παντρεύουν στὴν Ἀνατολή.
 Πῆρα μικρὴ γυναῖκα, μάγισσα πεθερά.
 Μαγεύει τὰ καράβια, πλιά δὲν περβατοῦν
 Μ' ἐμάγεψε κι' ἐμένα, πλιά δὲν ἔρχομαι.
 Σελλώνω τ' ἄλογό μου, ξεσελλώνεται,
 Ζώνομαι τὸ σπαθὶ μου καὶ ξεζώνεται,
 Γράφω γραφὴ νὰ στείλω καὶ ξεγράφεται.

Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ τραγοῦδι, τὸ ἀναφερόμενον εἰς
 ξενιτευμένον, προφανῶς, εἰς Βουλγαρίαν, ὅπου ἐργάζεται
 εἰς τὰ κτήματα πλουσίας χήρας, τὴν ὁποίαν τελικῶς
 νυμφεύεται :

Μικρὸς ἐξενιτεύτηκα, μικρὸς στὰ ξένα πῆγα,
 ἐπῆγα καὶ ρογιάστηκα σὲ μιὰ χήρα Βουργάρα.
 Δώδεκα χρόνους ἔκανα στὰ μάτια δὲν τὴν εἶδα,
 καὶ μιὰ γιορτῆ, μιὰ Κυργιακὴ, μιὰ πασχαλιὰ μεγάλη
 τὴν εἶδα πού στολίζονταν στὴν ἐκκλησιὰ νὰ πάη.
 —Βουργάρα, δός μου τ' ἄσπρα μου, δός μου τὴ δούλεψή μου
 μὲ καρτερεῖ ἢ μάννα μου νὰ πάω νὰ μὲ παντρέψῃ.
 —Ξένε μ', ἂν θέλῃς παντρεῖά, ἐγὼ νὰ σὲ παντρέψω,
 τρεῖς σκλαβοποῦλες ἔχουμε καὶ πᾶρ' ὅποια σ' ἀρέσει.
 Θέλεις τὴ ροῦσα ἔπαρε, θέλεις τὴ μαυρομάτα,
 θέλεις τὴν παραγαλανή, ποῦναι φλωριά γιομάτη.
 —Οὐδὲ τὴ ροῦσα θέλω ἄγῳ, οὐδὲ τὴ μαυρομάτα·
 οὐδὲ τὴν παραγαλανή, ποῦναι φλωριά γιομάτη·
 χήρα ἦταν καὶ ἡ μάννα μου, κι' ἐγὼ χήρα θὰ πάρω.

Οὕτως, ὁ ἀπόδημος Ἑπειρώτης ἐχάθη εἰς τὰ βάρη
 τῆς Βουλγαρίας, ἐλθὼν εἰς γάμον μετὰ τῆς πλουσίας
 χήρας διὰ νὰ τακτοποιηθῆ οικονομικῶς καὶ θέσῃ τέρ-
 μα εἰς τὴν σκληρὰν βιοπάλην του. Πόσαι τοιαῦται πε-
 ριπτώσεις δὲν ἐνεφανίζοντο εἰς τοὺς πτωχοὺς Ἑπει-
 ρώτας, ἀπαρνούμενους ἐνίοτε τὴν πατρίαν γῆν πρὸς
 τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς αὐτῶν ἀπο-
 καταστάσεως!...

Γενικῶς, ὁ γάμος τοῦ ἀποδήμου ἐν τῇ ξένη ἐθεωρεῖ-
 το ὄχι ἀπλῶς κακόν, ἀλλὰ κάτι χειρότερον τοῦ θανά-
 του. Διὰ τοῦτο, ἔχυναν πικρότατα δάκρυα καὶ ἔλεγον
 πένθιμα μοιρολόγια, ὡς ἐκεῖνα, ἅτινα ἐλέγοντο διὰ τοὺς
 νεκροὺς. Μάλιστα ἐθεωρεῖτο συγχρόνως καὶ μία βαρεῖα

προδοσία πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν προσφιλῶν των προσώπων, γονέων, ἀδελφῶν κλπ. Εἰς μερικὰς περιοχὰς τῆς Ἑπείρου ἐπὶ σαράντα ἡμέρας ἐφόρουν αἱ μητέρες ἀνεστραμμένα (ἀνάποδα) τὰ ἐνδύματα καὶ ἐξεστόμιζον βαρυτάτας ἀράς :

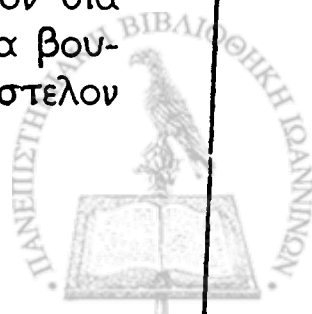
«Παιδιὰ ν' ἀποχτήση καὶ παιδεύη νάχη»

ἢ «Ἐκατὸ χρόνια νὰ ζήση καὶ προκοπὴ νὰ μὴν κάνη»

ἢ «Ὅσο μαλλὶ ἔχ' ἡ παλάμη του τόσα χαίρι καὶ προκοπὴ νὰ δῆ».

Καὶ τοῦτο, διότι οἱ ζῶντες εἰς τὴν πτωχὴν ἡπειρωτικὴν γῆν ἐξῆρτον τὴν ζωὴν των, κυρίως, ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεως τῶν ἐν τῇ ξένη ἀποδήμων τέκνων των, ἀδελφῶν κλπ. Ἔνεκα τούτου οἱ Ἑπειρῶται πρὸς πρόληψιν τοῦ ἐνδεχομένου αὐτοῦ καὶ ἵνα ἔχουν τὰ τέκνα των ἀκόμη στενώτερον συνδεδεμένα μὲ τὸν τόπον των ἔφερον εἰς γάμον αὐτὰ ἀπὸ πολὺ μικρᾶς ἡλικίας, ὡς ἀνεφέραμεν εἰς τὰς προηγηθείσας σελίδας τοῦ λαογραφικοῦ μέρους τῆς παρούσης ἐργασίας.

Κατὰ τὸ πλεῖστον, ὅμως, οἱ Ἑπειρῶται ἡγάπων τὴν γενέτειράν των καὶ ἐπέστρεφον εἰς αὐτὴν «καζαντισμένοι» διὰ νὰ κτίσουν οἰκίας «μαρμαροκτισμένας», δηλ. ὠραίας, ὑψηλὰς (διωρόφους ἢ τριωρόφους) μὲ «πελεκητὲς πέτρες», νὰ ἀνασυντάξουν τὰ οἰκονομικὰ τῆς οἰκογενείας των, νὰ ἀξιοποιήσουν μὲ περισσότερα μέσα τὰ κτήματά των, νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ἀδελφῶν, νὰ ὑπανδρεύσουν ἀδελφάς, νὰ φανοῦν χρήσιμοι εἰς τὸ χωριό των. Ἐὰν ὁ ἐπιστρέψας ἀπόδημος ἦτο ἄγαμος, θὰ ἐφρόντιζε νὰ πάρῃ τὴν ἐκλεκτὴν τῆς καρδίας του καὶ θὰ ἔκαμνε τὸν γάμον μὲ μεγάλην λαμπρότητα, προσκαλῶν ὅλους τοὺς συγχωριανοὺς δι' ἐνὸς πυροβολισμοῦ, ὅστις θὰ ἐρρίπτετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ χωριοῦ, μεθ' ὃν διὰ στεντορείας φωνῆς ὁ πυροβολήσας ἐκάλει πάντα βουλόμενον, ὅπως τιμήσῃ τὸν γάμον. Ἐνίοτε ἀπέστελον

καὶ φιλοδώρημα κατ' ἰδίαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν προσκαλουμένων, καλούμενον «κάλεσμα».

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ξενιτευμένου εἰς τὴν γενέτειραν ἐλάμβανε πανηγυρικὸν χαρακτήρα. Ὁ ἀπόδημος ἤρχετο ἔφιππος καὶ ἐπὶ πολυτελοῦς σέλλας καθήμενος ἢ ἐπὶ σάγματος μὲ πολυχρώμους καινουργεῖς «βελέντζες» ἐπὶ τούτῳ χρησιμοποιοιούμενας, ὅπισθεν δὲ τοῦ ἵππου τοῦ ἠκολούθουν ἄλλα ὑποζύγια (ἄλογα ἢ μούλαρια), ἐφ' ὧν ἦσαν φορτωμένοι αἱ ἀποσκευαί, τὰ δῶρα, καλούμενα «καλούδια», αἱ ἐπιστολαὶ ἐκ μέρους ἀποδήμων συγχωριανῶν καὶ τὰ χρήματα, ἐὰν ὁ ἀπόδημος δὲν τὰ εἶχε καταθέσει εἰς τράπεζαν ἢ δὲν τὰ εἶχε ἀξιοποιήσει δι' ἀγορᾶς κτημάτων, ἀποφερόντων μηνιαῖον ἢ ἐτήσιον εἰσόδημα.

Ὁ πρῶτος συγχωριανός, τὸν ὅποιον θὰ συνήντα εἰς τὰ ὄρια τοῦ χωριοῦ, θὰ ἔσπευδε δρομαίως εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ ἐπιστρέφοντος καὶ ἀσθμαίνων ἐκ τῆς σπουδῆς θ' ἀνεκοίνου τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀποδήμου, λαμβάνων φιλοδώρημα χρήματα ἢ ἄλλο τι, καλούμενον «σχαρίκια». Ὁ ἀπόδημος, ὄχι σπάνια, ἐνῶ ἐβάδιζεν ἐπὶ τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ ἐξήγαγε περίστροφον καὶ ἐπυροβόλει, ὅποτε ἔσπευδον εἰς προὔπαντησίν του ὅσοι εὐρίσκοντο εἰς τὰ κέντρα (καφενεῖα κλπ.) τοῦ χωριοῦ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ μικρὰ παιδιά, τὰ «σκολοπαῖδια», καὶ ἐν πομπῇ ὅλοι μαζὺ ἔφθανον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπιστρέφοντος ἀποδήμου, ὅπου ἐλάμβονον χώραν συγκινητικαὶ σκηναὶ περιπτύξεων, δακρύων χαρᾶς καὶ ἄλλαι ἐκδηλώσεις στοργῆς καὶ τρυφερότητος. Καὶ μέχρι τὸ ἔσπερας ἐσυνεχίζετο τὸ κῦμα τῶν ἐπισκέψεων, διότι ὅλοι ἀπὸ τὸ χωριὸ εἶχον ξενιτευμένους καὶ ἐπερίμεναν δῶρα ἢ χρήματα ἢ γράμματα ἢ ἄλλας πληροφορίας.

Ὁ ἀπόδημος προσέφερε «ἀσημένια καντύλα» ἢ «ἀσημένια εἰκόνα» εἰς τὴν ἐκκλησίαν,

τὴν ὁποῖαν εἶχε τὰ ξεῖ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἢ εἰς τὴν ἀποδημίαν. Ἐνίοτε ἐκτιζε ἐκ βάθρων τὴν ἐκκλησίαν, πολὺ μεγαλυτέραν τῆς ὑπαρχούσης ἢ ἑτέραν ἐκκλησίαν ἢ παρεκκλήσιον. Καὶ δὲν ἠμέλουν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ σχολείου.

Ἐν τούτοις πολλοὶ καθ' ὁδὸν ἔπιπτον θύματα ληστρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ ἐπέστρεφον ἐκ τῆς ἀποδημίας καὶ πάλιν πτωχοί. Ὁ Δημήτριος Ζῶτος εἰς τὴν διάλεξίν του περὶ τῆς ξενιτειᾶς τῶν Ἑπειρωτῶν, ἀναφέρει ἀφήγησιν τοῦ συγγενοῦς του Σπύρου Μπακάλη, ὅστις τὸ ἔτος 1868, ἐπιστρέφων μὲ τὸν καράβανάρη Φετάνη ἐκ Ζάνθης ὑπέστη ἐντὸς χαράδρας ληστρικὴν ἐπιδρομὴν καὶ μετ' ἄλλων ἀποδήμων ἔχασαν ὅλα τὰ χρήματά των, διότι οἱ λησταὶ τοὺς ἄφισαν πέντε μετζήτια μόνον εἰς ἕκαστον ταξειδιώτην. Καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των συντετριμμένοι, ἀπογοητευμένοι, ἀληθινὰ ναυάγια.

Ἄλλοι ἀπόδημοι Ἑπειρωταὶ ἐπέστρεφον ταχέως ἢ πηγαينوήρχοντο κατὰ σύντομα χρονικὰ διαστήματα, ἄλλοι ἐβιοπάλαιον ἐπὶ πολλὰ ἔτη, χωρὶς νὰ εὐνοοῦνται ὑπὸ τῆς τύχης καὶ ἄλλοι ἔμενον ἐντελῶς εἰς τὴν ξενιτειάν, εἴτε διότι ἐδημιούργουν, ὡς εἴπομεν ἀλλαχοῦ, οἰκονομικὰς συνθήκας τοιαύτας (κτηματικὴν περιουσίαν κλπ.), εἴτε διότι ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν μὲ νεαρὰς γυναῖκας τῆς ἀποδημίας καὶ, σχηματίζοντες οἰκογένειαν ἐκεῖ, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐπιστρέψουν.

Ἐπὶ ἤρχον, ὅμως, καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἔπιπτον θύματα ἀπάτης. Ὁ Χριστοβασίλης ἀναφέρει περίπτωσιν Ἑπειρώτου, ὅστις εἰργάζετο εἰς Βλαχίαν (Ρουμανίαν) παρὰ πλουσιωτάτῳ γαιοκτήμονι καὶ πάντοτε ἐσκέπτετο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γραίαν μητέρα του, εἰς τὴν ὁποῖαν εἶχε γράψῃ, ὅτι θὰ ἐπιστρέψῃ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων. Ὁ ἰδιοκτήτης, ὅμως, τῶν κτημάτων εἰς τὰ ὁποῖα εἰργάζετο ὁ νεαρὸς Ἑπειρῶτης, γνωρίζων ὅτι ὁ καλὸς καὶ φιλόπρονος οὗτος ὑπάλληλός του θὰ ἄ-

νεχώρει μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν Ἑπειρον, συνέταξε πλαστήν ἐπιστολήν, σταλείσαν δὴθεν πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὸ χωριὸ τοῦ Ἑπειρώτου, ἐν τῇ ὁποία καθίστατο γνωστός ὁ θάνατος τῆς μητρός του! Ὁ νεαρὸς Ἑπειρῶτης ἔκλαυσε πικρῶς καὶ ἀνέβαλε τὸ ταξίδιον τῆς ἐπιστροφῆς ἐπ' ἀόριστον, παύσας πλέον νὰ γράφῃ καὶ ἐπιστολάς, διότι δὲν εἶχεν ἄλλους οἰκείους, πλὴν τῆς μητρός του. Καὶ ἐδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ ἰδιοκτήτου τῶν γαιῶν, ὅπως νυμφευθῆ τὴν κόρην του. Πέρασαν πολλὰ ἔτη. Ἀπέθανεν ὁ πενθερὸς του, ὁ συντάξας τὴν πλαστήν ἐπιστολήν. Καὶ μετὰ τινα ἔτη ἠσθένησε καὶ ἀπέθανε καὶ ἡ σύζυγός του, ἣτις δὲν τοῦ ἄφισε τέκνα. Τότε ὁ ἀπόδημος οὗτος Ἑπειρῶτης ἔκαμε ἓνα ταξιδάκι εἰς Ῥωσσίαν, ὅπου τυχαίως μεταξὺ ἄλλων συγχωριανῶν εὔρε καὶ κάποιον, νεωστὶ ἀφιχθέντα, ἐκ τοῦ χωρίου του, ὅστις τοῦ ἀνεκοίνωσε, ὅτι ἡ καϋμένη ἡ μητέρα του τὸν ἀνέμενε μὲ δάκρυα τόσα ἔτη καὶ τὸν ἐπέπληξε, διότι εἶχε λησμονήσει τὴν μητέρα του. Τότε μόνον ἠννόησε ὁ Ἑπειρῶτης ἐκεῖνος τὸ τέχνασμα τοῦ γαιοκτήμονος καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπέστρεψε εἰς τὴν πατρίδα του, συνδυάσας τοῦτο μὲ τὰς ἐορτάς τῶν Χριστουγέννων, ὅπως εἶχεν ὑποσχεθῆ ἄλλοτε εἰς τὴν μητέρα του. Ὄταν ἔφθασε εἰς τὰ σύνορα τοῦ χωριοῦ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, εὔρε τὴν γραίαν μητέρα του θρηνοῦσαν νὰ τὸν ἀναμένῃ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἄλλοτε τὸν εἶχε ἀποχαιρετήσῃ κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του. Ἐξεπλάγη διὰ τὴν προὔπαντησιν καὶ ἠρώτησε :

- Καὶ ποῦ ἦξερες, μαννούλα μου, ὅτι θὰ ἔλθω σήμερα;
- Κάθε χρόνο, παιδάκι μου, τὴ μέρα αὐτὴ βγαίνω καὶ σὲ καρτερῶ ἐδῶ, ὅπως μοῦ εἶχες γράψει.

Πόσες μητέρες τῆς τῆς Ἑπείρου δὲν νοσταλοῦν τὰ τέκνα των καὶ δὲν τὰ περιμένουν μὲ δάκρυα, ὅπως ἡ ἀνωτέρω Ἑπειρώτισσα μητέρα!...

Ἡ ἐπιστροφή, ὁμως, τῶν Ἑπειρωτῶν ἐκ τῆς ἀποδη-

μίας εἰς τὴν γενέτειράν των δὲν ἦτο πάντοτε ἐπιδεικτικὴ καὶ πανηγυρικὴ. Ὁ ἀπόδημος, ζῶν ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας εἰς τὴν ἀποδημίαν, ἤθελε νὰ βεβαιωθῆ διὰ τὰ ἀληθινὰ αἰσθήματα τῶν συγγενῶν του: τῶν γονέων, τῆς συζύγου κλπ. Καὶ ὅπως ὁ Ὀδυσσεὺς μετέβη εἰς τὴν Δωδώνην διὰ νὰ πληροφορηθῆ παρὰ τῶν θεῶν ἂν ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ φανερῶς ἢ κρυφίως :

«ὅπως νοστήσειε φίλων ἐς πατρίδα γαίαν
ἤδη δὴν ἀπεὼν ἢ ὀμφαδὸν ἦε κρυφιδόν»,

τοιουτοτρόπως καὶ πολλοὶ Ἑπειρῶται ἀπόδημοι, ἀληθεῖς Ὀδυσσεῖς εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν, ἐπέστρεφον κρυφίως, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Ὀδυσσεύς, μετημφιεσμένοι εἰς ἐπαίτας ἢ μικρογυρολόγους ἢπραμματευτάς, διὰ νὰ κατασκοπεύσουν τοὺς συγγενεῖς των. Μετέβαινον εἰς τὴν βρύσην τοῦ χωριοῦ νὰ ποτίσου δῆθεν τὸ ὑπόζυγιόν των, (συνήθως ἵππον) καὶ ἀνέμενον νὰ περάσῃ ἡ σύζυγός των ἢ ἡ μνηστῆ των, λαμβάνουσα ὕδωρ, ὅποτε ἐπιτηδίως ὑπεκρίνοντο τὸν ἐρωτευμένον διαβάτην, προσφέροντες μάλιστα καὶ ἐλκυστικὰ δῶρα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς παραπλανήσεως. Καὶ ἐκ τῆς στάσεως τῶν συζύγων ἢ μνηστῶν αὐτῶν ἐλάμβανον μίαν ἀπτήν ἀπόδειξιν τῆς πίστεως ἢ μὴ αὐτῶν καὶ ἐρρύθμιζον ἀναλόγως τὴν ἰδικὴν στάσιν. Μίαν τοιαύτην εἰκόνα τῶν πιστῶν συζύγων τῆς Ἑπίρου, αἵτινες, ὡς ἄλλαι πισταὶ Πηνελόπαι, ἀνέμενον μὲ ἀφοσίωσιν τοὺς συζύγους των ἐκ τῆς ἀποδημίας, μᾶς δίδει τὸ κάτωθι δημῶδες ἄσμα, δημοσιευόμενον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ :

Μαλαματένιος ἀργαλειὸς κι' ἔλεφαντένιο χτένι
κι' ἓνα κορμὶ ἀγγελικὸ κάθεται καὶ ὑφαίνει.
Πραμματευτῆς ἐδιάβαινε στὸ μαῦρο του καβάλλα
κοντοκρατάει τὸ μαῦρο του καὶ τὴνὲ χαιρετάει.
—Καλὴ σου μέρα κόρη μου, —Καλῶς τὸν ξέν' ὀποῦρθε.
—Κόρη, γιὰ δὲν παντρεύεσαι, δὲν παίρνεις παληκάρη;
—Κάλλιο νὰ σκάσ' ὁ μαῦρος σου, παρὰ τὸ λόγο ὀποῦεπτες.
Ἄντρα ἔχω γὰρ στὴν ξενιτεῖά καὶ δέκα χρόνους λείπει.

- ἀκόμα δυὸ τὸν καρτερῶ, στοὺς τρεῖς τὸν παντεχαίνω
καὶ μὲς στοὺς τρεῖς ἂν δὲν ἔρθῃ τὰ μαῦρα θὰ φορέσω.
- Κόρη μου, ἀπέθαν' ὁ ἄντρας σου ἐδῶ καὶ πέντε χρόνους
κι ἐγὼ τοῦ δάνεισα πανί, μοῦπε νὰ μοῦ τὸ δώκης
ἐγὼ κερὶ τοῦ δάνεισα, μοῦπε νὰ μοῦ τὸ δώκης
ἐγὼ, φιλί τοῦ δάνεισαι μοῦπε νὰ μοῦ τὸ δώκης.
- Πανί, κερὶ, ἂν τοῦ δάνεισες, ἐγὼ θὰ σοῦ τὸ δώκω
μὰ τὸ φιλί, ἂν τοῦ δάνεισες, αὐτὸς νὰ σοῦ τὸ δώση.
- Κόρη μου, ἐγὼ εἶμ' ὁ ἄνδρας σου, ἐγὼ εἶμαι κι' ὁ καλὸς σου.
- Ἄν εἶσαι σὺ ὁ ἄνδρας μου, ἂν εἶσ' ἐσὺ ὁ ἴδιος
πὲς τὰ σημάδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τότε νὰ πιστέψω.
- Ἐχεις μηλιά στὴν πόρτα σου, μηλιά μὲς στὴν αὐλή σου
ἔχεις καὶ χρυσοκάντυλο μέσα στὴν κάμαρή σου.
- Αὐτὰ τὰ ξέρ' ἡ γειτονειά, τὰ ξέρ' ὁ κόσμος ὅλος
πὲς μου σημάδια τοῦ κορμιοῦ καὶ τότε νὰ πιστέψω.
- Ἐχεις ἔληά στὰ στήθια σου κι' ἔληά στὴν ἀμασχάλη
κι' ἀνάμεσα στὰ δυὸ βυζιά σπυρὶ μαργαριτάρι.
- Ἐσύ, ἐσύ 'σαι ὁ ἄντρας μου, ἔλα στὴν ἀγκαλιά μου.

Μία ἄλλη εἰκὼν Ἑπειρώτου, προσποιομένου τὸν
διαβάτην καὶ ζητοῦντος φιλοξενεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν του:

- Ἀπόψε, περδικούλα μου, ἐδῶ θὰ ξημερώσω.
- Κι' ἂν ξημερώσης, ξένε μου, στὴ ρούγα θὰ πλαγιάσης,
τ' εἶναι στενὸ τὸ σπίτι μου, στρῶμα γιὰ σέ δὲν ἔχει
στὸ στρῶμα τὸ νυφιάτικο ξένος δὲ θὰ πλαγιάση.
Ὁ ἄντρας μου πάει στὴν ξενιτεῖά τῶρα δώδεκα χρόνους,
κι' ἀκόμα δυὸ τὸν καρτερῶ καὶ τρεῖς τὸν πανταχαίνω
κι' ἀπέ θὰ κόψω τὰ μαλλιά καλόγρηρα θὰ γίνω,
θὰ πάω σ' ἔρημο βουνὸ νὰ χτίσω μοναστήρι,
κεῖνον νὰ τρώῃ ἡ ξενιτεῖά κι' ἐμὲ τὰ μαῦρα ράσα.

Τοιουτοτρόπως, ἐνῶ ἡ ἀποδημία εἶχε δημιουργή-
σει δραματικὰς καταστάσεις εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀπο-
δήμων, μᾶς ἐπιτρέπει συγχρόνως νὰ θαυμάσωμεν τὴν
ἀρετὴν καὶ τιμιότητα τῆς Ἑπειρωτίσσης, δυναμένης
νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἀρετὴν τῆς Πηνελόπης, ὅ-
πως περιγράφεται αὕτη εἰς τὴν ὀμηρικὴν ἐποποιίαν
τῆς «Ὀδυσσεΐας».

Βεβαίως, τὰ δημῶδη ἄσματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς
τὴν ἀποδημίαν τῶν Ἑπειρωτῶν εἶναι πολλὰ καὶ πε-
ριέχουν εἰς πλείστας παραλλαγὰς ποικίλας εἰκόνας ἐκ
τοῦ βιώματος τῆς ἀποδημίας. Ἡ ἐγκατάλειψις μητρὸς
ἢ συζύγου ἢ τέκνων ἢ μνηστῆς, ἡ ἀναμονὴ του ξε-

νιτευμένου, τὰ βάσανα τῆς ξενιτειᾶς, ἡ ἐπιστροφή καὶ τόσα ἄλλα, εἶναι ἀπὸ τὰ συνήθη περιεχόμενα τῶν δημωδῶν ἀσμάτων τῆς Ἑπείρου, γνωστῶν ὡς τραγουδιῶν τῆς ξενιτειᾶς.

Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ κάλαντα, τὰ ὁποῖα συνηθίζονται εἰς Ἑπειρον νὰ λέγωνται τὴν ἑορτὴν τοῦ Λαζάρου καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ ὡς «Λαζαρικά», οἱ Ἑπειρῶται δὲν παρέλειψαν νὰ περιλάβουν καὶ τοὺς ξενιτευμένους, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ ἀπαγγέλοντες ταῦτα (συνήθως, παιδιὰ τοῦ σχολείου) εὐχονται εἰς τοὺς οἰκείους νὰ ἐπιστρέψουν «καζαντισμένοι» μὲ ἄφθονα χρήματα, φορτωμένα ἐπὶ ζώων, αὐτὸν δὲ τοῦτον ὀραματίζονται καβαλλάρην ἐπὶ πολυτελῶς ἐστολισμένου ὑποζυγίου μὲ σέλλα ἢ μὲ τὸ σάγμα στολισμένο μὲ πολυχρώμους «φλοκοτὲς βελέντζες» :

Γιὰ τὸς στοὺς κάμπους ἔρχεται στὸ Γρίβα τοῦ καβάλλα
φέρνει τὰ γρόσσα στὸ σακκὶ καὶ τὰ φλωριά στὴν τσέπη
κι' ἐκεῖνα τὰ λιανώματα στὲς μοῦλες φορτωμένα.

* * *

Σήμερον τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα, ἐκμηδενίσαντα τὰς ἀποστάσεις, κατέστησαν τὴν ἀποδημίαν γεγονὸς ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας. Οἱ Ἑπειρῶται πηγαινοέρχονται εἰς τὴν πατρίδα των μέσα εἰς μίαν ὥραν μὲ τὸ ἀεροπλάνον ἢ μέσα εἰς ὀλίγας ὥρας μὲ τὸ αὐτοκίνητον. Καὶ μόνον ἡ ἀποδημία τοῦ Ἐξωτερικοῦ ἔχει κάποιαν ἰδιαιτέραν σημασίαν, σκιωδῶς ὑπενθυμίζουσαν τὸν παλαιὸν δραματικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀποδημίας τῶν Ἑπειρωτῶν. Σήμερον οἱ ὄροι τῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας ἤλλαξαν ἐπὶ τὸ καλῦτερον ἐν τῇ ἀποδημίᾳ. Καὶ αἱ οἰκογένειαι τῶν Ἑπειρωτῶν πηγαινοέρχονται ὡς εἰς περίπατον, μολονότι ἡ παλαιὰ ἐπωδὸς ἐξακολουθεῖ νὰ ἄδεται εἰς τὰ γλέντια τῶν Ἑπειρωτῶν :

Τὰ ἔρημα τὰ ξένα ν' ἀνάψουν νὰ καοῦν,
κάνουν τὰ παλλικάρια καὶ λησμονοῦν νὰ ῥθοῦν.

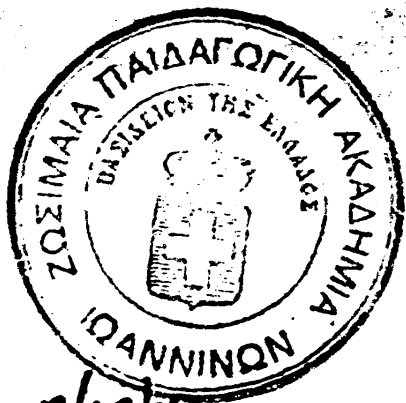
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Κ. Παπαρρηγοπούλου : «Ίστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους».
- 2) Ἐρν. Κούρτιους : «Ίστορία τῆς Ἑλλάδος». (Μετ. Σπυρ. Λάμπου).
- 3) Δημ. Σεμιτέλου : «Ἑπειρωτικαὶ Μελέται».
- 4) Ἀθαν. Σταγειρίτου : «Ἑπειρωτικά». Βιέννη, 1814.
- 5) Π. Ἀραβαντινοῦ : «Χρονογραφία τῆς Ἑπέρου». Ἀθῆναι, 1856.
- 6) Π. Ἀραβαντινοῦ : «Συλλογὴ δημοδῶν ἁσμάτων τῆς Ἑπέρου». 1880.
- 7) Γ. Χασιώτου : «Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον δημοδῶν ἁσμάτων». 1866.
- 8) Passow : «Τραγοῦδια ρωμαϊκά».
- 9) Στυλ. Κυριακίδη : «Ἑλληνικὴ Λαογραφία». 1923.
- 10) C. Faugier : «Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια». (Ἔκδ. Ἑλληνικὴ).
- 11) Ἀγι. Θέρου : «Τραγοῦδια τῶν Ἑλλήνων». Τ. Α'—Β'.
- 12) Δ. Κοκκίνου : «Ίστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως».
- 13) Χρ. Περραιβοῦ : «Ἀπομνημονεύματα» (Ίστορία Σουλίου—Πάργας).
- 14) Ἀθ. Πετρίδου : «Τὸ χρονικὸν τῆς Δρυοπίδος» (Νεοελ. Ἀνάλ. Φιλ. Συλλ. Κων. πόλεως. 1881).
- 15) Ἰ. Λαμπρίδου : «Ἑπειρωτικὰ Μελετήματα».
- 16) Χρ. Χρηστοβασίλη : «Διηγήματα τῆς Ξενιτειᾶς».
- 17) Δημ. Ζώτου : «Ἡ ξενιτεία τῶν Ἑπειρωτῶν», (διάλεξις), 1935.
- 18) Κ. Φαλτάιτς : «Ποῦ ξενιτεύονται οἱ Ἑπειρωταί», (διάλεξις), 1931.
- 19) Δημ. Εὐαγγελίδου : «Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἑπέρου». Ἀθῆναι, 1947.
- 20) Ἀθ. Γιάγκα : «Ίστορία τῶν Θεσπρωτῶν». Ἀθῆναι, 1954.
- 21) » » : «Ἐπίτομος Ίστορία τῆς Ἑπέρου». Ἀθῆναι, 1958.
- 22) » » : «Ἡ ἀρχικὴ ἐστία τῶν Θεσπρωτῶν καὶ ἡ Ὀμηρικὴ Ἀπέρη». 1956.
- 23) Ἀνωνύμου : «Ἐθνικοὶ Εὐεργέται». (Ἔκδ. «Ζωῆς»).
- 24) Περιοδικὸν «Ἑπειρωτικὰ χρονικά». 1926—1940.

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

- 1) Ὀμήρου : «Ἰλιάς» — «Ὀδύσσεια».
- 2) Ἡσιόδου : «Κοσμογονία».
- 3) Ἡροδότου : Βιβλ. Α'—Θ'.
- 4) Αἰσχύλου : «Ἰκέτιδες».
- 5) Θουκυδίδου : Βιβλ. Α'—Η'.
- 6) Ἀριστοτέλους : «Μετεωρολογικά».
- 7) Διονυσίου Ἀλικαρνασσέως : «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία».
- 8) Πλουτάρχου : «Πύρρος — Ρωμύλος».
- 9) Στράβωνος : «Γεωγραφικά».
- 10) Παρθενίου : «Περὶ ἐρωτικῶν παθημάτων».
- 11) Πλαυδ. Πτολεμαίου : «Γεωγραφικὴ ὑφήγησις».
- 12) Προκοπίου : «Περὶ οἰκοδομημάτων» — «Περὶ Γοτθ. πολέμου κλπ.».

9/12/76

